

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Marko Matičetov

Rasna problematika in njeno reševanje v Braziliji

Magistrsko delo

Ljubljana, 2011

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Marko Matičetov

Mentor: red. prof. dr. Igor Lukšič

Rasna problematika in njeno reševanje

v Braziliji

Magistrsko delo

Ljubljana, 2011

Para os meus amigos brasileiros

Mojim brazilskim prijateljem

RASNA PROBLEMATIKA IN NJENO REŠEVANJE V BRAZILIJ

V pričujočem magistrskem delu obravnavamo rasno problematiko v Braziliji, ki se kaže v navidezno dvoumni rasni identiteti Brazilcev in v rasni neenakosti in diskriminaciji temnopoltega in indijanskega prebivalstva napram belskemu. Belci imajo v brazilski družbi privilegiran položaj, kar postavi znano tezo o brazilski »rasni demokraciji« pod vprašaj. Socialni razkorak med rasnimi skupinami brazilskega prebivalstva se tekom let ne zmanjšuje, kar ponazorimo s podatki o rasni neenakosti glede na stopnje nepismenosti in izobrazbe ter glede na višino dohodka. Brazilsko črnsko in indijansko gibanje je prvo začelo opozarjati na rasno problematiko in s tem pomembno prispevalo h kasnejšemu (državnemu) reševanju te problematike, ki se je začelo v času predsednika Cardosa in nadaljevalo v času predsednika Lule, ko so bili sprejeti tudi prvi konkretniji ukrepi pozitivne diskriminacije. Debata o pozitivni diskriminaciji kot načinu reševanja rasne problematike v Braziliji poteka še danes, pri čemer je v ospredju vprašanje primernosti uvedbe rasnih kvot za temnopolte in indijanske študente, ki jih je uvedlo že precej brazilskih univerz. Naš prispevek k tej debati je v tem, da argumentiramo, zakaj je uvedba rasnih kvot primeren način reševanja rasne problematike, in se zavzamemo, da bi bilo potrebno rasne kvote uvesti tudi na trgu dela.

Ključne besede: Brazilija, rasna identiteta, rasna neenakost, pozitivna diskriminacija, rasne kvote

RACIAL PROBLEM AND ITS SOLVING IN BRAZIL

The present Master's thesis examines racial problem in Brazil, which is evident in the supposedly ambiguous Brazilian racial identity and in racial inequality and discrimination of the black and indigenous population versus the white one. In Brazilian society the whites have a privileged position, which puts into question the well known thesis of Brazilian »racial democracy«. The social divide between different racial groups of Brazilian population has not been reduced over the years, which is shown by data on racial inequality in relation to the rates of illiteracy and education as well as in relation to income amounts. Brazilian black and indigenous movement was the first to point out the racial problem and therefore contributed considerably to the later solving of this problem also by Brazilian state, which started in the time of president Cardoso and carried on in the time of president Lula, when the first concrete measures of affirmative action were taken. The debate about affirmative action as the way of solving racial problem in Brazil continues even today and in its focus is the question of appropriacy of racial quotas for black and indigenous students, which have already been implemented by quite a large number of Brazilian universities. The contribution of present thesis to this debate is to give arguments, why the implementation of racial quotas is the appropriate way of solving racial problem, and to claim that racial quotas need to be implemented also on the labour market.

Keywords: Brazil, racial identity, racial inequality, affirmative action, racial quotas

PROBLEMA RACIAL E CAMINHOS PARA A SUA SOLUÇÃO NO BRASIL

A presente dissertação de mestrado examina o problema racial no Brasil, que é evidente na suposta ambígua identidade racial brasileira e na desigualdade racial e discriminação da população negra e indígena versus a população branca. Na sociedade brasileira, os brancos têm uma posição privilegiada, o que coloca em causa a tese bem conhecida de »democracia racial« brasileira. A divisão social entre diferentes grupos raciais da população brasileira, não tem sido reduzida ao longo dos anos, fato demonstrado pelos dados sobre a desigualdade racial em termos de taxas de iliteracia e educação, bem como em relação aos salários pagos. O movimento dos negros e indígenas brasileiros foi o primeiro a apontar o problema racial e a partir daí, tem contribuído consideravelmente para a resolução, já tardia, do problema. O Estado brasileiro também tem feito esforços para solucionar o problema. As primeiras medidas concretas de ação afirmativa foram tomadas no tempo da presidência de Fernando Henrique Cardoso e posteriormente, no tempo da presidência de Luiz Inácio Lula da Silva. O debate sobre as ações afirmativas como forma de solucionar o problema racial no Brasil, continuam até hoje, e o principal foco centra-se na questão das cotas raciais apropriadas para estudantes negros e indígenas no acesso ao ensino superior, que já foram implementadas por um número bastante grande de universidades brasileiras. A contribuição da presente dissertação para este debate, é apresentar argumentos, em como a implementação de cotas raciais é a forma apropriada de resolver o problema racial, e afirmar que as cotas raciais devem ser aplicadas também no mercado de trabalho.

Palavras-chave: Brasil, identidade racial, desigualdade racial, ação afirmativa, cotas raciais

KAZALO

1 Uvod.....	9
2 Rasna identiteta Brazilcev	12
2.1 Začetki rasnega mešanja in »rasne demokracije«	12
2.2 Rasna identiteta	14
3 Rasna neenakost v brazilski družbi.....	21
3.1 Rasna neenakost glede na stopnje nepismenosti in izobrazbe.....	23
3.2 Rasna neenakost glede na dohodek	26
3.3 Rasna diskriminacija kot vir rasne neenakosti	29
3.3.1 Policijsko nasilje	31
3.3.2 Diskriminacija v šolstvu	33
3.3.3 Diskriminacija na trgu dela.....	34
3.3.4 Diskriminacija na televiziji.....	35
3.3.5 Rasni stereotipi	36
3.4 Rasna neenakost in diskriminacija – kazalci za indijansko prebivalstvo.....	37
4 Črnsko in indijansko gibanje	39
5 Reševanje rasne problematike	46
5.1 Brazilska ustava iz leta 1988	46
5.2 Politične akcije reševanja rasne problematike od leta 1988 dalje	48
5.3 Rasna politika v času predsedovanja Fernanda Henriqueja Cardosa	49
5.4 Rasna politika v času predsedovanja Luiza Inácia Lule da Silve	53
5.5 Pozitivna diskriminacija za temnopolto in indijansko prebivalstvo	55
5.6 Debata okoli pozitivne diskriminacije in rasnih kvot....	62
6 Sklep	69
7 Literatura.....	72

KAZALO TABEL IN GRAFOV

Tabela 3.1 – POVPREČEN DOHODEK ZA URO DELA (v brazilskih realih) GLEDE NA RASNO SKUPINO IN LETA ŠOLANJA; BRAZILIJA; 2007	26
Tabela 3.2 – POVPREČNI MESEČNI DOHODEK (v brazilskih realih) ZA VSA DELA IN ZAPOSLENE STARE 16 LET ALI VEČ GLEDE NA RASNO SKUPINO; BRAZILIJA; 1992-2001	27
Tabela 4.1 – NEKATERI IDEOLOŠKI ELEMENTI KILOMBIZMA.....	42
Graf 3.1 – STOPNJE NEPISMENOSTI BRAZILSKEGA PREBIVALSTVA STAREGA 15 LET ALI VEČ GLEDE NA RASNO SKUPINO PO POPISU IZ LET 1950, 1980, 1991, 2000 IN 2007.....	23
Graf 3.2 – ZAPOSLENO PREBIVALSTVO (v %) PO LETIH ŠOLANJA GLEDE NA RASNO SKUPINO; BRAZILIJA; 2007.....	24
Graf 3.3 – DELELEŽ BELCEV IN TEMNOPOLTIH V STAROSTI MED 18 IN 24 LET, VPISANIH NA UNIVERZO; ZDA IN BRAZILIJA; 1991 IN 2000.....	25
Graf 3.4 – DOHODEK OD MESEČNEGA DELA TEMNOPOLTIH KOT DELEŽ DOHODKA BELCEV; BRAZILSKE REGIJE; 2001.....	27

1 Uvod

O rasni problematiki v Braziliji se v svetu ve bolj malo. Le kdo bi si mislil, da se v rasno mešani deželi sambe in karnevala soočajo s problemom rasne neenakosti in diskriminacije, ko se na prvi pogled zdi, da barva kože v rasno mešanem okolju ne predstavlja nobenega problema. Ko pomislimo na rasno problematiko, pomislimo na ZDA ali JAR – na Brazilijo ne. Tudi Brazilci sami si dolgo časa niso bili na jasnem s tem. Vse dokler niso bile v drugi polovici 20. stoletja opravljene raziskave, ki so dokazale obstoj rasne neenakosti in diskriminacije v brazilski družbi, je ta dolga desetletja po ukinitvi suženjstva (leta 1888) živela v predstavi idiličnega sožitja med tremi glavnimi rasnimi skupinami – belci, črnci in avtohtonimi Indijanci. To predstavo, ki je šla na roko brazilskim diktatorjem 20. stoletja, da so z njeno ideološko pomočjo držali brazilsko nacijo skupaj in onemogočali črnski in indijanski upor, je na intelektualni ravni utemeljeval najvplivnejši brazilski sociolog Gilberto Freyre, ki je v svojih številnih delih zagovarjal tezo o brazilski »rasni demokraciji«. Po tej tezi naj bi bila brazilska družba edinstvena v svetu v smislu rasnega sožitja. Rasnega zatiranja v Braziliji naj ne bi bilo in velike socialne razlike v družbi naj ne bi imele rasne podlage. Ko so empirične raziskave potrdile povezanost med socialno neenakostjo in rasno pripadnostjo, se je teza o brazilski rasni demokraciji izkazala za mit. Začelo se je govoriti o ukrepih pozitivne diskriminacije, ki naj bi zmanjšali socialne razlike med belci na eni strani ter temnopoltnimi in Indijanci na drugi. V prvem desetletju novega tisočletja so bili prvi večji ukrepi tudi že sprejeti, predvsem na univerzah, od katerih jih je že lepo število uvedlo kvote pri vpisu za temnopolte in tudi indijanske študente. A reševanje rasne problematike se je šele začelo in pot bo še dolga. V svetu, v katerem znanje kroži kot še nikoli,¹ skuša biti pričujoča magistrska naloga ena izmed opornih točk na tej poti.

Povejmo že na začetku, da relevantnost pisanja o morda z našega vidika eksotični, oddaljeni brazilski rasni problematiki in njenem reševanju ni ozemeljsko omejena samo na Brazilijo, temveč je relevantnost tega početja univerzalna: v vsaki družbi, tudi naši, slovenski, se srečujemo s problemom zapostavljenosti določenih družbenih skupin, tako da lahko pogled *drugam* odpre oči tudi nam *tukaj*.

¹ Pisec teh vrstic, če zdajle pomisli, še sam dobro ne ve, kako se je pravzaprav začel zanimati za to problematiko. A je védenje o njej prišlo do njega ne kako drugače kot preko svetovnega spleta, od koder je potem, ko se je naloge že lotil, črpal pretežni del (brazilske) strokovne literature. Še pred kakim desetletjem, ko znanje še ni krožilo tako kot danes, ta naloga skorajda ne bi mogla nastati tu – v Sloveniji –, kjer je. Je pa res, da je pisec po nekaj manj dostopne literature z veseljem skočil tudi »čez lužo« – v Brazilijo!

Za cilj naloge si postavljamo najprej celovito predstaviti brazilsko rasno problematiko in njeno reševanje ter potem slednjega tudi ovrednotiti. Od tod naše glavno raziskovalno vprašanje, *ali se Brazilija zaveda svoje rasne problematike in sprejema primerne in zadostne ukrepe v smeri njenega reševanja*. Da bi odgovorili na to vprašanje, bomo morali še prej pojasniti: kako je z rasno identiteto Brazilcev; kako je z rasno neenakostjo in diskriminacijo v Braziliji; in kako je s črnskim in indijanskim gibanjem.

K pisanju magistrske naloge bomo pristopili z analizo primarnih in sekundarnih virov. Med primarnimi viri bodo prišli v poštev pravni viri (ustava in statut rasne enakosti), manifesti, deklaracije in primarni statistični viri. Sekundarni viri pa bodo zajemali številne članke, prispevke in knjige, pretežno brazilskih avtorjev. Pri raziskovanju bomo uporabili različne raziskovalne metode. Z deskriptivno metodo bomo opisovali dejstva, procese in pojave, na osnovi katerih smo zastavili raziskovalno vprašanje. Z metodo zgodovinsko-razvojne analize bomo ugotavljali pretekle dogodke in vzroke, ki so pripeljali do sprememb v razvoju določenega pojava. S primerjalno metodo bomo tu in tam primerjali, kako je z rasno problematiko v z Brazilijo primerljivima državama kot sta ZDA ali JAR. S statistično metodo bomo podali in analizirali primarne in sekundarne statistične podatke o rasni neenakosti v Braziliji. Vseskozi bomo uporabljali tudi metodo kompilacije, s pomočjo katere bomo povzemali ali citirali spoznanja, stališča in rezultate drugih avtorjev.

Struktura naloge bo takšna, da bo omogočala izpolniti zadani cilj in odgovoriti na raziskovalno vprašanje. V prvem koraku naloge bo govora o rasni identiteti Brazilcev, kjer se bomo ukvarjali z vprašanjem, ali le-ta sploh obstaja. Vprašanje je pomembno, saj le jasna rasna identiteta omogoča identifikacijo posameznika s svojo raso in mu s tem – kot pripadniku črnske ali indijanske rase – nudi tudi korist v obliki ukrepov pozitivne diskriminacije. V nadaljevanju bomo obravnavali rasno neenakost in diskriminacijo v brazilski družbi, s ciljem, da z najnovejšimi podatki dokažemo, da teza o brazilski »rasni demokraciji« ne velja, in da je zato potreben boj proti rasni neenakosti in diskriminaciji. Logično nadaljevanje naloge bo sledilo v obravnavi črnkega in indijanskega gibanja v Braziliji, ki je odigralo pomembno vlogo pri opozarjanju na rasno problematiko. V zadnjem delu naloge bomo vzeli pod drobnogled samo reševanje rasne problematike: kateri ukrepi so bili že sprejeti; kakšno vlogo sta odigrala pri tem zadnja dva brazilska predsednika; kako je z ukrepi pozitivne diskriminacije v obliki kvot za temnopolte in indijanske študente; katere dileme se porajajo pri tem in kdo ima močnejše argumente. Vse to nam bo ponudilo odgovore

na naše glavno raziskovalno vprašanje, na katerega pa bomo eksplicitno odgovarjali v sklepu, kjer bomo povzeli in razširili tudi druga ključna spoznanja naloge.

2 Rasna identiteta Brazilcev

2.1 Začetki rasnega mešanja in »rasne demokracije«

Brazilijska je ena najbolj rasno mešanih držav na svetu. Rasno mešanje se je začelo s kolonialno naselitvijo Portugalcev na brazilska tla v začetku 16. stoletja, ko je bilo brazilsko ozemlje poseljeno z indijanskimi plemeni,² in uvozom črnega prebivalstva v dobi suženjstva, ki se je začela v drugi polovici 16. stoletja. Moški portugalski kolonizatorji, ki so, kot piše Telles (2004, 25), v Brazilijo prihajali sami, brez žensk, so si v novi domovini poiskali indijanske in afriške ženske. Nekateri avtorji poudarjajo, kako je prav zaradi portugalskih kolonizatorjev – za razliko od, denimo, angleških –, bilo rasno mešanje v Braziliji še posebej močno. Oče takih razmišljanj, ki temeljijo na idealizaciji portugalskih kolonizatorjev, je slavni brazilski sociolog in antropolog Gilberto Freyre (1900-1987). Po njem je, kot navaja Telles (2004, 34), bilo rasno mešanje v Braziliji od vsega začetka močno zaradi predispozicije Portugalcev do kulturnega in etničnega mešanja. Freyre je verjel, nadaljuje Telles, da Portugalci posedujejo visoko stopnjo prilagodljivosti, ki jim omogoča shajati z drugačnimi družbami in kulturami, še posebej v primerjavi s kulturno rigidnimi in izključevalnimi ostalimi Evropejci. Zaradi vladavine Mavrov, ki je na Iberskem polotoku trajala več kot 500 let, naj bi si Portugalci ustvarili kulturo, ki je medse sprejemala ljudi temnejše polti. Kot večina njegovih portugalsko govorečih sodobnikov je Freyre smatral Portugalsko za bolj ali manj neevropsko državo na stičišču med krščansko Evropo in islamsko Severno Afriko. Freyrejeva doktrina »luzotropikalizma«³ (*lusotropicalismo*) je opravičevala in povečevala portugalsko kolonizacijo, češ da so bili Portugalci edini evropski kolonizatorji, ki so ustvarili novo, harmonično civilizacijo v tropih, kar gre pripisati predvsem njihovi rasni tolerantnosti (Telles 2004, 34).

Tudi slovenski antropolog Stane Južnič, ki je svoje znanstveno delo začel z latinoamerikanistiko, izpostavlja razliko med iberijsko kolonizacijo in anglosaksonsko, »ker slednja rasnega mešanja skorajda ni dopuščala« (Južnič 1993, 63). Južnič prav tako meni, da »ima pri tem nekaj opraviti drugačen odnos do žensk temnejše polti« (Južnič 1993, 63), kar razlaga podobno kot Freyre s tem, da so bili Španci in Portugalci »v stoletjih arabske in mavrske nadvlade na Iberijskem polotoku ne le navajeni na določeno drugačnost, marveč so

² Po ocenah naj bi bilo ob prihodu portugalskih kolonizatorjev tam kar 5 milijonov indijanskega prebivalstva (Carvalho 2005, 119).

³ Predpona luzo- (por. *lus*) izhaja iz starega izraza za Portugalce – Luzitance (*Os Lusíadas*).

bili tudi sami nekolikanj bolj zagoreli, kar smemo tolmačiti ne le z bližino Arabcev, marveč z njihovim sodelovanjem v iberijski etnogenezi» (Južnič 1993, 63-64). Od tod po Južniču ni bilo dejanske ovire, ki bi portugalskemu kolonizatorju »branila jemati kar se da veliko količino avtohtonih ameriških žensk« (Južnič 1980, 66).

Guimarães, za razliko od avtorjev, ki idealizirajo portugalsko kolonizacijo Brazilije, upravičeno opozori na lažen mit, ki se vije okoli tega. Tu se namreč ne govori o konkvesti (kot v španski Ameriki); ne o zmagi (kot v anglo-Ameriki), temveč o vključevanju avtohtonih prebivalcev (Guimarães 2002, 115). Indijanci naj ne bi bili podjarmljeni in zaslužnjeni kot v ameriškem ali španskem primeru, temveč naj bi postali del portugalske civilizacije in vključeni v katoliški univerz (Guimarães 2002, 115). To je seveda neresničen mit, če vemo, da je bilo indijansko prebivalstvo takoj po prihodu kolonizatorjev zdesetkano. Tako od nekdanjih 5 milijonov danes indijanska plemena štejejo le še 400 tisoč prebivalcev (Carvalho 2005, 120). Ta mit se je med leti 1920 in 1930 navezal na mit »rasne demokracije« (*democracia racial*), ko se je poskušalo premagati občutek krivde nad zaslužnjenjem črncev in jih vključiti v brazilsko nacionalno skupnost (Guimarães 2002, 115).

Kot glavnega tvorca mita o brazilski »rasni demokraciji« moramo zopet navesti Gilberta Freyreja in njegovo najvplivnejše delo *Casa grande & senzala*,⁴ izdano leta 1933. V njem Freyre v romantiziranem slogu opisuje, da naj bi bili zaradi posebnosti portugalskih kolonizatorjev odnosi med njimi, Indijanci in črnci harmonični, in da se to še danes pozna v brazilski družbi, ki da je drugačna od, denimo, ameriške, kjer vlada rasna segregacija. Freyre je v svojem delu dajal velik poudarek na neovirani spolnosti, saj naj bi bila temna polt indijanskih in afriških žensk »pisana na kožo« Portugalcem. Naj že na tem mestu razbijemo to harmonijo odnosov z dejstvom, na katerega opozarja Telles (2004, 25), da je v brazilski sužnjelastniški družbi tistega časa vladala rasna hierarhija, kar je povzročilo, da so bili odnosi med belimi kolonizatorji in nebelimi ženskami visoko neenakopravni. Beli moške so pogostokrat posiljevali in zlorabljali afriške, indijanske in rasno mešane ženske. V resnici so bili rasno mešani Brazilci v veliki meri plod seksualnega nasilja med dobo kolonizacije in suženjstva (Telles 2004, 25).

⁴ Slovenski prevod bi se lahko glasil »Hiša gospodarjev in sužnjev«. V angleškem prevodu je knjiga izšla pod naslovom »The masters and the slaves«.

Lahko torej rečemo, da se je rasno mešanje v Braziliji bolj kot s harmoničnimi začelo z neenakopravnimi rasnimi odnosi in nasiljem. Kot bomo videli, ko bo govora o rasni neenakosti in diskriminaciji, tudi danes v Braziliji ne moremo govoriti o harmoničnih odnosih, kakršne opisuje Freyrejev koncept rasne demokracije. A še preden spregovorimo o tem, moramo najprej opisati kompleksno rasno identiteto Brazilcev, da bomo razumeli, na kak način se Brazilci rasno identificirajo, in kakšne posledice ima to za njihovo dožemanje rasne problematike in za ukrepe borbe proti njej.

2.2 Rasna identiteta

V Braziliji naletimo na težave, če skušamo ljudi ločiti med sabo po rasni pripadnosti. Niti ljudje sami namreč večkrat ne vedo, kdo pripada kateri rasi. A zakaj bi ljudi sploh bilo potrebno ločevati in rasno identificirati? To je razizem, bi rekli eni. Naš odgovor je: saj jih ne bi, če bi bilo v brazilski družbi vse lepo in prav. Če nam ne bi rasna neenakost narekovala identificirati tistih, ki so zaradi temne barve svoje kože na družbenem dnu, s katerega jih je potrebno rešiti z anti-rasističnimi ukrepi. Rasna identifikacija, ki pripelje do skupne rasne identitete posameznikov pripadnikov isti rasi, je torej nujna za reševanje rasne problematike.

Kako je prišlo v Braziliji do takšne *rasne dvoumnosti*? Zakaj ni tu tako kot v ZDA ali JAR, kjer je kljub rasni mešanosti moč brez večjih težav prepoznati, »kdo je črn in kdo bel«. Prvi odgovor na to je bil nakazan v prejšnjem poglavju o začetkih rasnega mešanja, ki je bilo v Braziliji še posebej močno, močnejše kakor v ZDA ali JAR, zaradi približno enakomerne zastopanosti treh ras (bele, črne in indijanske⁵), vsaj od začetka – dokler ni bila indijanska rasa skorajda iztrebljena zaradi nasilja ali pa bolezni Evropejcev, na katere Indijanci niso bili odporni.⁶ Rasno mešanost potrjuje raziskava »molekularnega portreta Brazilije« iz leta 2000, v kateri je Pena s sodelavci skušal odgovoriti na vprašanje, »koliko Indijanca, Evropejca in Afričana je v vsakem izmed nas – Brazilcev«? (Pena in drugi v Santos in Maio 2004, 350). Raziskava je pokazala, da je v krvnih vzorcih brazilskih posameznikov, ki se izrekajo za

⁵ Indijanska oz. rdeča rasa sicer v rasni klasifikaciji sodi pod rumeno raso, vendar bomo v nalogi uporabljali izraz indijanska rasa, da se bo natančno vedelo, za kaj se gre. V Braziliji namreč živi tudi veliko pripadnikov rumene rase – med njimi največ Japoncev.

⁶ Južnič o izginotju 90-95 odstotkov indijanskega prebivalstva na ameriških tleh zapiše: »Ni to bila vselej posledica pobojev, hujše je bilo "biološko orožje", kajti Evropejci so zanesli nalezljive bolezni, pred katerimi prebivalci "novega sveta" niso imeli imunološke obrambe. Gre za bržkone največjo bakteriološko vojno« (Južnič 1993, 64).

belce, večja pogostost mitohondrijskega DNK (ta se prenaša po materini liniji) afriškega in/ali indijanskega kot evropskega izvora, in sicer naj bi bilo v belem Brazilcu 33 % indijanskega in 28 % afriškega porekla po materini liniji (Pena in drugi v Santos in Maio 2004, 361). To potrjuje, kar smo rekli o začetkih portugalske kolonizacije brazilskega teritorija, da so tja Portugalci prihajali brez svojih žensk in se je rasno mešanje začelo z indijanskimi in, kasneje, afriškimi ženskami. A vendar samo biološko dejstvo, da je v vsakem belem Brazilcu genetsko približno ena tretjina belca, ena črnca in ena Indijanca, ne pove še nič o tem, da bi lahko imeli Brazilijo tudi v družbeno-političnem smislu za rasno demokracijo. Tako meni v sklepu svoje raziskave tudi Pena s sodelavci:

Brazilija zagotovo ni "rasna demokracija". Dokaz za to je potreba po zakonu, ki prepoveduje razizem. Lahko bi bilo naivno z naše strani, a želimo verjeti, da se bo veliko belih Brazilcev, ki imajo mitohondrijski DNK indijanskega in afriškega izvora, tega tudi zavedalo, bolj cenilo genetsko različnost našega ljudstva in, kdo ve, ustvarilo v 21. stoletju družbo, ki bo pravičnejša in bolj harmonična (Pena in drugi 2007, 300).

Poleg večje rasne različenosti je drugo, kar loči Brazilijo od ZDA in JAR po težji rasni identifikaciji in s tem večji rasni dvoumnosti, odsotnost zakonov, ki bi v Braziliji v času po dobi suženjstva definirali pripadnost posameznika rasni skupini (Telles 2004, 80). Kot razlaga Telles (2004, 80), je v ZDA z uzakonjenem segregacije v času po dobi suženjstva obveljalo pravilo »ene kaplje krvi« (*one-drop of blood rule*), v katerem je obveljalo, da se je črnce definiralo za tiste, ki so imeli že eno osmino, eno šestnajstino ali eno dvaintridesetino »afriške krvi«. Ukinil se je torej pojem rasno mešanega mulata (ki se je uporabljal med leti 1850 in 1910), in tako osebe, ki so imele vsaj kakega afriškega prednika avtomatsko vključilo v kategorijo temnopoltih. Čeprav so bili segregacijski zakoni, na katerih je slonelo to pravilo, v šestdesetih letih ukinjeni, pa to pravilo še vedno nenapisano živi pri določanju tega, kdo je v ZDA temnopolt. Telles predstavi tudi južnoafriško prakso rasne klasifikacije – za časa sistema *apartheid* –, in sicer je šlo tu za kombinacijo ameriškega kriterija barve prednikov in kriterija barve izgleda. Telles sklene, da so rasni zakoni tako v ZDA kot v JAR zahtevali natančne klasifikacijske sisteme, da bi odpravili ali zmanjšali nejasnost pri definiranju, kdo pripada kateri rasni skupini. Kljub koncu zakonske segregacije in apartheida pa njuna dolgoletna tradicija ohranja rigidno rasno klasifikacijo v teh dveh državah (Telles 2004, 80).

Nasprotno v Braziliji ni bilo potrebe po rasnih klasifikacijskih sistemih, saj po ukinitvi suženjstva leta 1888⁷ vsaj uradno ni bilo sistema rasne segregacije. A vseeno je rasizem obstajal, belci so v družbi veljali za nekaj več in brazilske elite so si želele »beljenja« brazilskega prebivalstva. Pri tem so, kot piše Telles (2004, 80), promovirale »beljenje« prebivalstva s pomočjo rasnega mešanja in zato ni bila uvedena segregacija. S tem pa je bila rasna klasifikacija prepuščena individualni percepciji in ne formalnim pravilom kot v ZDA in JAR. Zaradi belega ideala je individualna rasna percepcija težila k temu, da se je posameznik rasno identificiral za belca, čeprav to ni nujno bil, ali pa vsaj za bolj belega od drugih, kar je vodilo v veliko rasno dvomnost. Tako je postala rasna klasifikacija v Braziliji kompleksnejša kot v državah s tradicijo rasne segregacije (Telles 2004, 80).

Še preden se seznanimo s kompleksnostjo rasne klasifikacije v Braziliji, ki otežkoča jasno rasno identiteto, se za hip ustavimo ob rasističnih teorijah »beljenja« brazilskega prebivalstva. Takoj po ukinitvi suženjstva, piše Munanga (2008, 48), je v Braziliji postalo ključno vprašanje, ki do tedaj ni prihajalo v ospredje: vprašanje vzpostavitve brazilske nacije in nacionalne identitete. Kako torej vključiti množico zdaj svobodnih bivših črnkih sužnjev v brazilsko družbo? S tem so se začeli ukvarjati različni brazilski misleci, ki pa so imeli vsi nekaj skupnega: vsi so bili pod vplivom biološkega determinizma iz konca 19. stoletja in verjeli so v inferiornost nebelih ras, še posebno črne (Munanga 2008, 49). Sílvio Romero je verjel v rojstvo tipično brazilskega ljudstva, ki bo nastalo z rasnim mešanjem belcev, črncev in Indijancev. Iz tega, že začetega procesa rasnega mešanja, naj bi izšlo to, da bodo izginile rasne in kulturne razlike in brazilska družba se bo homogenizirala. Kot zmagovalka v biološkem in rasnem smislu pa bo izšla bela rasa. To naj bi se zgodilo v časovnem razponu dveh do treh stoletij (Romero v Munanga 2008, 49). Še natančnejši in radikalnejši v svojih napovedih je bil João Batista Lacerda, ki je menil, da bodo črnki, Indijanci in mestici oz. mulati skorajda izginili v roku enega stoletja. Izdelal je projekcijo brazilske rasne sestave za leto 2012, v kateri naj bi bilo belcev 80 %, ostali delež bi pripadal Indijancem in mesticem, črnki pa naj bi že popolnoma izginili (Lacerda v Munanga 2008, 61). Mi imamo to srečo, da se bliža leto 2012, tako da lahko iz prve roke preverimo Lacerdove napovedi.

Podobna zmotna prepričanja, ki so »temeljila na prepričanju o dominantnosti belih genov« (Telles 2004, 28), je imela še kopica brazilskih rasističnih »mislecev«, ki pa v svojem

⁷ Brazilija je tega leta kot zadnja država na svetu ukinila suženjstvo.

mišljenju niso bili osamljeni, saj jim je pri tem sledila tudi brazilska politika. Koncem 19. stoletja je brazilska vlada namreč ustvarila kampanjo, da bi v Brazilijo pritegnila čim več evropskih belih priseljencev. Ta vladna politika si je prizadevala »izboljšati« brazilsko rasno sestavo s »pobeljenjem« brazilske nacije (Santos in Maio 2004, 350).

Ti rasistični diskurzi in politike niso ostali brez posledic za brazilsko družbo – za rasno identiteto Brazilcev. »Rasno mešanje je pridobilo status nacionalnega ideala kot sredstvo socialnega inženiringa, ki je temeljil na rasističnem pojmovanju o biološki manjvrednosti Afričanov in njihovih potomcev. Potreba po "izboljšanju krvi" je motivirala milijone, da so videli svoje otroke v svetlejši barvi kože kot sicer, glede na to, da si je vsa država prizadevala za dosego iluzorne beline« (Nascimento 2004, 863). Oglejmo si zdaj konkretnije rasno identiteto brazilskega prebivalstva.

Tudi zato ker v Braziliji ni bilo nobenih segregacijskih zakonov in je bila s tem rasna klasifikacija, kot smo dejali, prepuščena individualni percepciji, Brazilci, da bi definirali svojo rasno pripadnost oz. rasno identiteto, uporabljajo na desetine, če ne celo stotine izrazov. Silva (v Santos 2006, 34) navaja, da je raziskava IBGE (*Instituto brasileiro de geografia e estatística*) o gospodinjstvih iz leta 1976 prva uvedla odprt vprašalnik glede rase oz. barve kože,⁸ ne da bi omejila možnost izbire med glavnimi rasnimi kategorijami.⁹ Ko so bili Brazilci tako prepuščeni samim sebi pri določanju svoje barve kože, je bilo evidentiranih kar 135 različnih kategorij (Silva v Santos 2006a, 34), kar kaže na veliko rasno dvournost in nejasnost skupne rasne identitete določenih rasnih skupin. In sicer se je 94 % odstotkov anketirancev izreklo za belce, *morene* (*moreno* je posebna kategorija, ki bi jo lahko prevedli kot rjav, temen ali temnolas), mulate oz. *pardos*, ki pa niso samo mulati v našem pomenu besede, tj. mešanci med belci in črnici, temveč so lahko tudi mešanci med tremi rasnimi skupinami – belci, črnici in Indijanci (Skidmore 1992, 4; Guimarães 2002, 57) ali črnice,

⁸ Brazilci se med sabo ne sprašujejo po rasi (*raça*), temveč po barvi (*cor*). Tako se tudi vprašanje v raziskavi, ki sprašuje o tem, glasi: "Kakšna je tvoja barva?" (*Qual é a sua cor?*) Odgovor na to vprašanje je sestavljen iz fizičnih karakteristik, ki vključujejo barvo kože, teksturo las, obliko nosu in ustnic (Telles 2002, 421). Gleda se torej izključno na vidne zunanje karakteristike posameznika in ne na rasno pripadnost posameznikovih prednikov tako kot v ZDA, kjer vlada omenjeno pravilo »ene kaplje krvi«. Zato v Braziliji prihaja do nenavadnih situacij, ko se npr. otroka istih staršev med sabo različno rasno (oz. barvno) identificirata. En otrok je lahko celo prepoznan za belca in drugi za črnca, kar se ne more zgoditi v ZDA, kjer otroci istih staršev ne morejo imeti različne rasne identitete (Harris v Harris in drugi 1993, 452).

⁹ Do tedaj je IBGE operiral z rasnimi kategorijami: bela (*branca*), »rjava« (*parda*), črna (*preta*), rumena (*amarela*), in, od leta 1991 dalje, tudi avtohtona indijanska (*indígena*) (Telles 2004, 81). Že iz tega, da so bili Indijanci tako pozno prepoznani kot rasna kategorija s strani teh vprašalnikov, je moč zaznati njihovo zapostavljenost v brazilski družbi.

medtem ko so si drugi (preostalih 6 % prebivalstva) dodelili preostalih okrog 130 manj pogostih kategorij (Silva v Santos 2006a, 34).¹⁰ Med temi dominantnimi kategorijami, ki so zajemale 94 % anketirancev, se jih je med drugim 47 % izreklo za belce, 32 % pa za *morene*. Malo pred to raziskavo, ko je ena izmed raziskav ponujala zaprt vprašalnik glede rasnih kategorij, ki niso vključevale možnosti *moreno* (saj to ni rasna kategorija), se je 55 % Brazilcev izreklo za belce, 34 % za mulate oz. rasno mešane (*pardos*), 8 % za črnce (*pretos*) in 3 % za pripadnike rumene rase (Silva v Santos 2006a, 34).

Dve desetletji kasneje, leta 1995, je inštitut Datafolha izvedel raziskavo, ki je znanstveno najpopolnejša, kar se tiče vprašanja rase v Braziliji (Turra in Venturini v Santos 2006a, 34). Čeprav so zabeležili več kot 50 % padec izmed 135 iz raziskave leta 1976 zabeleženih rasnih kategorij, so raziskovalci še vedno tarnali o »popolni nezmožnosti dešifriranja resnične barve Brazilcev« (Santos 2006a, 35). Tudi v tej raziskavi je bil eden izmed vprašalnikov odprt in zabeleženih je bilo 62 različnih kategorij barve kože. Kar 43 % vzorca Brazilcev se je izreklo za *morene*, 39 % za belce, 7 % za črnce, 1 % za pripadnike rumene rase in 7 % za mulate oz. *pardos* – ta zadnja kategorija je pritegnila še posebno pozornost raziskovalcev, saj se je v zaprtem vprašalniku (štirih rasnih kategorij) iz leta 1991 za kategorijo *pardo* izreklo kar 42 % Brazilcev (Santos 2006a, 35).

Ti rezultati kažejo na to, da se tisti Brazilci, ki sicer sodijo v rasno kategorijo mulatov in tudi črncev, najraje, če se le da, izrečejo za *morene*, ki niso rasna kategorija, saj, kot navaja Telles (1995, 1609), popularna oznaka *moreno* vključuje osebe tako rekoč z vsega barvnega kontinuuma, razen belcev s svetlimi lasmi. Tako predstavlja najbolj dvoumno kategorijo.

Le »pravi« belci, tisti s svetlimi lasmi, imajo torej v Braziliji jasno rasno identiteto, večina drugih pa teži k temu, da bi bili bolj beli, kot so. To je lepo vidno na primeru tega, kako je rasna klasifikacija povezana s socialnim statusom. Kot skladno s tem, kar kažejo raziskave, trdi Lovell (1994, 13), se Brazilci, ki so temne polti in na visokem družbenem položaju, identificirajo z rasnimi oznakami, ki so bližje tistim na koncu belega kontinuuma, za razliko od onih temnopoltih Brazilcev na nižjem družbenem položaju, ki se tudi identificirajo kot

¹⁰ Naj za ilustracijo naštejemo nekaj teh originalnih, iz portugalščine težko prevedljivih rasnih kategorij, ki jih navaja Sansone (1996: 170): *sarará, claro, moreno escuro, amarelado, jambo, cor de formiga, avermelhado, bronzeado, cabo-verde, louro, marrom, pardo claro, ruivo, quase preto, vermelho, caboclo, canela, castanha, cor da leite* idr.

temnopolti. Večkategoričnost rasnega klasifikacijskega sistema in njegova povezanost s socialnim statusom omogoča posameznikom, ki so se sprva identificirali za črnce, da so zdaj, ko se je zvišal njihov socialni položaj, mulati ali celo belci¹¹ (Lovell 1994, 13). Od tod izvira brazilski pregovor, da »denar beli« (Harris 1964, 23).

Šele v zadnjem obdobju je črnsko gibanje, o katerem bo več govora kasneje, prispevalo k temu, da se nekateri Brazilci, tudi tisti iz višjih družbenih slojev, s ponosom izrekajo za črnce. Voditelji črnkega gibanja, piše Skidmore (1992, 13-14), vidijo dvoumnost rasne terminologije kot glavno oviro za ustvarjanje solidarnosti med nebelci. Zato so vzeli za svojo portugalsko besedo *negro*, kot identifikacijsko oznako, ki naj bi označevala in poenotila tudi vse tiste, ki se izrekajo za mulate in druge rasno mešane skupine. Tako voditelji pozivajo vse nebelce, da priznajo svojo pravo barvo, in usmerjajo vse svoje sile proti onim, ki verjamejo, da lahko sami sebe »pobelijo«. Le-ti so označeni kot »negros de alma branca« (črnci z belo dušo).

Res je, če pogledamo statistike, da se nenavadno malo število Brazilcev izreka za črnce (po raziskavi iz leta 1995 le 7 %, čeprav je približno polovica brazilskega prebivalstva nebelega). Tudi v 3 milijonskem mestu Salvador, ki se ga drži drugo ime »cidade negra« (*črnsko mesto*), saj ocenjujejo, da živi v njem okrog 80 % črnkega prebivalstva, se prebivalstvo v manjšini izreka za črnce. Sansone (1996, 177) navaja, da se je samo 25 % posameznikov, ki so bili po mnenju njegove raziskovalne ekipe uvrščeni v skupino črncev, tudi izreklo za črnce. Obenem pa jih je, paradoksalno, večji delež, 45 %, trdilo, da živijo v pretežno črnski četrti, še večji delež pa jih je reklo, da je Salvador črnsko mesto.

Je že tako, da se temnopolti posameznik, ki živi v rasistični družbi oz. družbi, ki je nagnjena k rasizmu – kar brazilska, kot bo predstavljeno, je – težje identificira s svojo temno poltjo. To pa še ne pomeni, da drugi temnopoltega posameznika ne vidijo kot takega. V vsej intelektualni debati, ki se suka okoli vprašanja, če je sploh možno dešifrirati, kdo je temnopolt v Braziliji, je zanimivo, ugotavlja Santos (2006a, 37), kako policija, pravosodni sistem, mediji (še posebej televizija) in ostale institucije lahko zlahka prepoznajo temnopolte, kadar jih osebno ali na simbolni ravni napadajo, jim zanikajo zaposlitev, za katero so kvalificirani, in jih bolj pogosto kaznujejo kot njihove bele sodržavljanke za kazniva dejanja iste teže. Tudi

¹¹ Ameriški raziskovalec Hutchinson je v nekem brazilskem mestecu opazil, da imajo bogate in visoko izobražene osebe črnkega porekla same sebe za belce (Telles 2002, 419).

Sheriff (v Bailey in Telles 2006, 78) opaza, kako se prebivalci, ki jih je preučeval v neki četrti v Riu de Janeiru, hitro zavejo logike belo/črne rasne distinkcije, kadar govorijo o rasnih predsodkih in diskriminaciji.

Prav zaradi tega je potrebno kritično gledati na na prvi pogled nedolžno rasno dvoumnost Brazilcev, češ da se ne ve, kdo je kakšne barve; da Brazilci pravzaprav, kakor je menil Freyre, tvorijo nekakšno novo raso *morenov*, torej rasno nedoločljivih, mešanih posameznikov. Freyre je celo trdil, da je *moreno* edini potreben odgovor, ko se sprašuje Brazilca o barvi njegove kože (Freyre v Bailey in Telles 2006, 78). Naj rečemo, da ne bi bilo nič narobe s tem, če se ljudem ne bi bilo treba rasno ločevati in bi bili vsi ena in ista rasa.¹² A v družbi, kjer je očitno, da obstaja rasna neenakost, je življenjskega pomena, da se pripadniki rasno zapostavljenih skupin (pri čemer v brazilskem primeru mislimo na pripadnike črne in indijanske rase) jasno identificirajo s svojo raso, saj je to edini način za doseganje njihovega boljšega družbenega položaja. Za anti-rasistične politike, ki jih bomo obravnavali v drugem delu naloge, se mora namreč vedeti, h katerim skupinam prebivalstva naj se usmerijo, zato Guimarães (v Bailey in Telles 2006, 78, 95) smatra vzpostavitev jasne rasne identitete kot enega glavnih ciljev teh politik.

Sklenimo naše razmišljanje o rasni identiteti Brazilcev s tem, da naj je ta na ravni genetike in intelektualnega razpravljanja – podkrepljenega z vprašalniki o barvi kože – še tako dvoumna, pa to ni v diskriminatornih situacijah brazilskega vsakdana, ko se nedvoumno ve, »kdo je črn in kdo bel«. To spoznanje pa je obenem izhodišče za obravnavo rasne neenakosti in diskriminacije v brazilski družbi, v poglavju, ki sledi.

¹² Kar dejansko smo, saj je po do dešifriranju človeškega genoma postalo jasno, da v biološkem (genetskem) smislu rase ne obstajajo. Več bioloških razlik lahko obstaja med pripadnikoma »iste rase«, kakor med pripadnikoma »različnih ras«. A vendar koncept rase (kot družbeni konstrukt) živi in bo v naših glavah najbrž še lep čas živel, zato z njim operiramo tudi v tej nalogi.

3 Rasna neenakost v brazilski družbi

Mit brazilske »rasne demokracije«, kot ga je v svojem delu *Casa grande & senzala* in kasnejših delih izdelal Gilberto Freyre, je botroval k temu, da brazilskim družboslovcem, ki so bili vsi pod Freyrejevim močnim vplivom, vsaj do sredine 20. stoletja ni prišlo na misel, da bi se lotili raziskovanja rasne neenakosti v njihovi, tako mišljeni, »rasno enakopravni« družbi. Prva pobuda za to je prišla od zunaj – s strani po drugi svetovni vojni ustanovljene organizacije UNESCO. Andrews (1996, 490) navaja, da si je v odgovor na nedavne grozljivosti nacizma in holokavsta, UNESCO za svojo misijo med drugim zadal borbo proti rasizmu. V zgodnjih petdesetih letih je v Braziliji UNESCO podprl vrsto študij o brazilskih rasnih odnosih (Maio 2001, 119). Ravno navidezno pozitivna slika Brazilije, kar se tiče rasnih zadev, piše Maio (2001, 119), je igrala ključno vlogo pri odločitvi UNESCA, da tam sponzorira raziskovalne programe. V raziskovalnih ekipah so bili vključeni ameriški, francoski in brazilski antropologi in sociologi, kot ključno figuro v tem novem valu študij pa se omenja Brazilca Florestana Fernandes in njegovo delo *A Integração do Negro na Sociedade de Classes (Integracija črnca v razredno družbo)* (Cleary 1999, 13). Ta knjiga, pravi Cleary, je dodobra načela Freyrejev akademski sloves, kljub temu da se ni eksplicitno nanašala na Freyrejevo delo, in je bil Freyre v celotni knjigi omenjen samo enkrat. A vendar je vsak brazilski intelektualec tistega časa vedel, proti komu je knjiga Florestana Fernandes uperjena, saj je podala analizo stanja in dolgoletnega obstoja rasne neenakosti v Braziliji in s tem na akademski ravni razbila Freyrejev mit¹³ (Cleary 1999, 13). Fernandes je uporabljal moderne raziskovalne metode, tuje starejšim raziskovalcem Freyrejevega kova, vključno z analizo primarnih arhivskih in etnografskih virov ter analizo podatkov, pridobljenih iz popisa prebivalstva (Cleary 1999, 13). Tako je bila Fernandesova analiza brazilskih rasnih odnosov, ki so se izkazali za neenakopravne, znanstveno korektnjša od Freyrejeve. A vendar se je tudi Fernandes v nečem motil – v svojih napovedih, da se bo rasna neenakost v teku naslednjih desetletij v Braziliji znatno zmanjšala. Trdil je, razlaga Telles (2004, 120), da je brazilski rasizem dediščina suženjstva, vendar bosta kapitalizem in vse večji industrijski razvoj spremenila Brazilijo v moderno družbo, ki bo temeljila na identifikaciji posameznikov z družbenimi razredi in ne z rasami. Afro-Brazilci bodo končno lahko na trgu dela tekmovali z belci, kar jim je bilo prej onemogočeno, in tako bodo socialne razlike med rasami vse manjše

¹³ Fernandes (v Oliveira in Baretto 2003, 191) je prišel do slavnega zaključka, kar se tiče obstoja rasnih predsodkov v Braziliji, češ da imajo Brazilci »predsodek, da nimajo predsodkov«.

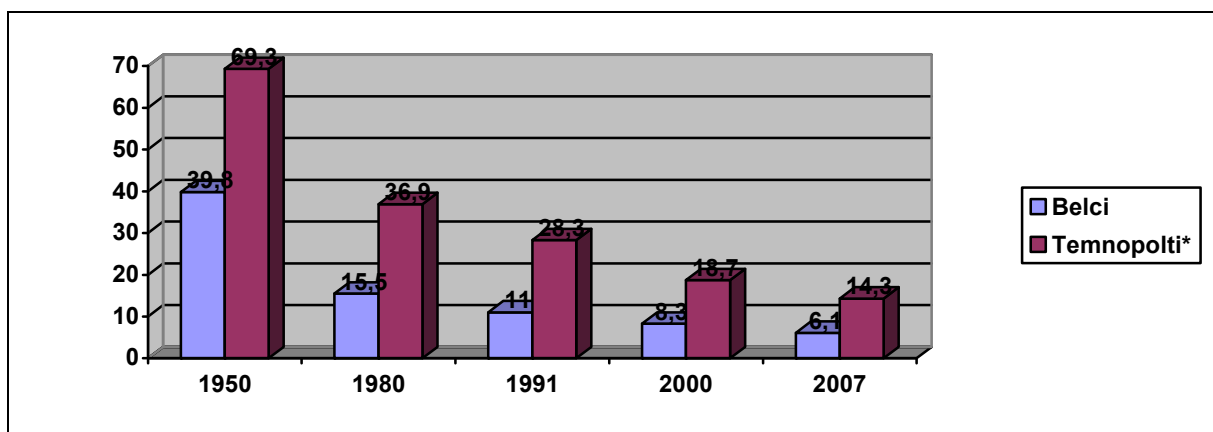
– je menil Fernandes (v Telles 2004, 120). Fernandesovo napoved, da kapitalizem pozitivno vpliva na zmanjšanje rasne neenakosti, sta v osemdesetih letih demantirala Carlos Hasenbald in Nelson do Valle Silva z novimi raziskavami rasne neenakosti na podlagi novih kvantitativnih podatkov. S statistično kontrolo podatkov, da bi izničila učinke spremenljivke družbenega razreda, sta dokazala, da rasa še vedno deluje kot eden najpomembnejših kriterijev pri umeščanju posameznikov v brazilsko družbeno hierarhijo (Hasenbald v Santos in Maio 2004, 355). Hasenbald (v Telles 2004, 9) je tako lahko sklenil, da je rasizem kompatibilen in ne nekompatibilen, kot je menil Fernandes, z razvojem brazilskega kapitalizma. Verjel je, da se bo rasna dominacija belcev nad črnci nadaljevala, saj je rasizem v dobi po suženjstvu pridobil nove pomene in bo nadaljeval s svojim služenjem materialnim in simbolnim interesom dominantnih belcev s pomočjo diskvalifikacije nebelcev (Telles 2004, 9). Po študijah Hasenbalda in Silve, ki so za Fernandesovimi zadale drugi, še močnejši udarec konceptu »rasne demokracije«, je »ostalo le še malo akademskega dvoma o obstoju rasne neenakosti in diskriminacije v Braziliji« (Telles 2004, 9).

Tudi na nas je, da v nadaljevanju s konkretnimi številkami obravnavamo rasno neenakost v brazilski družbi. Podatke bomo večinoma črpali iz nam zadnje dostopne *Nacionalne raziskave vzorčenja gospodinjstev (Pesquisa Nacional por Amostra de Domicílios – PNAD)* iz leta 2007, ki jo je izvedel brazilski Inštitut za geografijo in statistiko (*Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística – IBGE*). Čeprav je kazalcev rasne neenakosti več, se bomo omejili na rasno neenakost glede na stopnje nepismenosti in izobrazbe ter na rasno neenakost glede na dohodek, na kar se osredotoča večina raziskav rasne neenakosti kakor tudi raziskava PNAD, ki nam bo dala podatke iz prve roke. Rasno neenakost bomo na podlagi te raziskave obravnavali s primerjavo med rasnimi skupinami belcev (*brancos*), črncev (*pretos*) in rasno mešanih (*pardos*), pri čemer bomo črnce in rasno mešane večkrat združili v eno skupino t.i. temnopoltih. Po podatkih PNAD je bilo leta 2007 v Braziliji 49,4 % belcev, 7,4 % črncev in 42,3 % rasno mešanih. Pomanjkljivost raziskave je, da Indijanci zaradi njihovega premajhnega deleža v prebivalstvu, ki je skupaj z azijskim prebivalstvom leta 2007 znašal 0,8 %, niso vključeni v obravnavo različnih kazalcev rasne neenakosti, vendar je treba reči, da je del rasno mešanega prebivalstva tudi indijanskega porekla – tako da se posredno obravnava tudi indijansko prebivalstvo. Vseeno bomo kazalcem rasne neenakosti za indijansko prebivalstvo kasneje namenili krajše samostojno poglavje.

3.1 Rasna neenakost glede na stopnje nepismenosti in izobrazbe

Podatki raziskave PNAD kažejo, da je bilo v Braziliji leta 2007 med prebivalstvom, starejšim od 15 let, najmanj nepismenih med belci (6,1 %). Veliko več nepismenih pa je bilo med črnici (14,3 %) in rasno mešanimi (14,1 %). Slednji dve rasni skupini prebivalstva sta po stopnji nepismenosti skorajda izenačeni: za odtенок je manj nepismenih med rasno mešanimi. Lahko bi pričakovali večjo razliko med nepismenostjo črncev in rasno mešanih ob prepostavki, da je črnsko prebivalstvo bolj zapostavljeno od rasno mešanega. Vendar moramo vzeti v obzir dvoumnost rasne identitete brazilskega prebivalstva, saj se posamezniki bolj ali manj arbitrarno izrekajo o svoji barvi kože, pri čemer se jih zelo malo izreče za črnce, večina pa za rasno mešane ali belce. Tiste, ki se izrečejo za črnce, loči od rasno mešanih ponavadi le večja rasna zavest in ne nujno temnejša barva kože. Zato tudi veliko raziskav obravnava skupaj – v eni skupini – rasno mešane in črnce, in v drugi skupini belce. Tako stori tudi Paixão (2006, 138), ki v svoji analizi prikaže zgodovinski razvoj brazilske pismenosti glede na rasno skupino s pomočjo stopenj nepismenosti od leta 1950 do 2000. Prikažimo to v Grafu 3.1, pri čemer dodajamo podatkom iz popisov do leta 2000 še podatke za leto 2007.

Graf 3.1 – STOPNJE NEPISMENOSTI BRAZILSKEGA PREBIVALSTVA STAREGA 15 LET ALI VEČ GLEDE NA RASNO SKUPINO PO POPISU IZ LET 1950, 1980, 1991, 2000 IN 2007

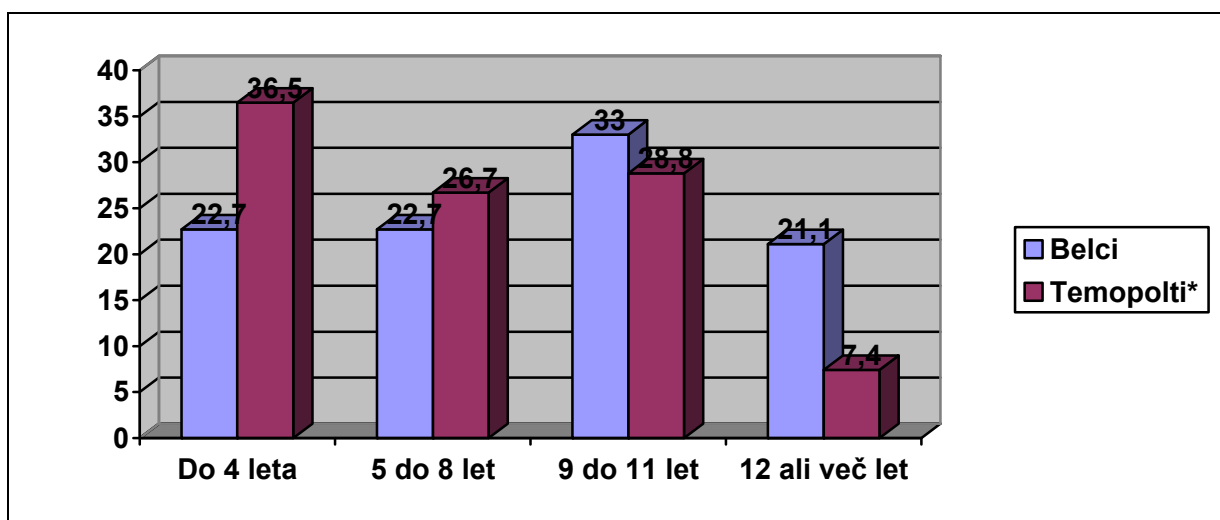
* Temnopolto prebivalstvo tukaj zajema tiste, ki so se izrekli za črnce ali rasno mešane.

Vir: Paixão (2006, 137); PNAD (2007)

Iz grafa je videti, da čeprav so se stopnje nepismenosti tako belcev kot temnopoltih skozi desetletja občutno zmanjšale, pa je razmerje med nepismenostjo enih in drugih ostalo približno enako. To je pomemben vidik nezmanjšanega obstoja rasne neenakosti skozi desetletja.

Poglejmo si zdaj razlike med rasnimi skupinami po letih šolanja in izobrazbi. Povprečno število let šolanja leta 2007 za belo prebivalstvo, staro petnajst let ali več, je bilo 8,1 leto, za rasno mešano in črnsko prebivalstvo pa 6,3 leta (PNAD 2007), torej skoraj za dve leti manj. Graf 3.2 pa prikazuje zaposleno prebivalstvo v letu 2007 po letih šolanja glede na rasno skupino.

Graf 3.2 – ZAPOSLENO PREBIVALSTVO (v %) PO LETIH ŠOLANJA GLEDE NA RASNO SKUPINO; BRAZILIJA; 2007

* Temnopolto prebivalstvo tukaj zajema tiste, ki so se izrekli za črnce ali rasno mešane.
Vir: PNAD (2007)

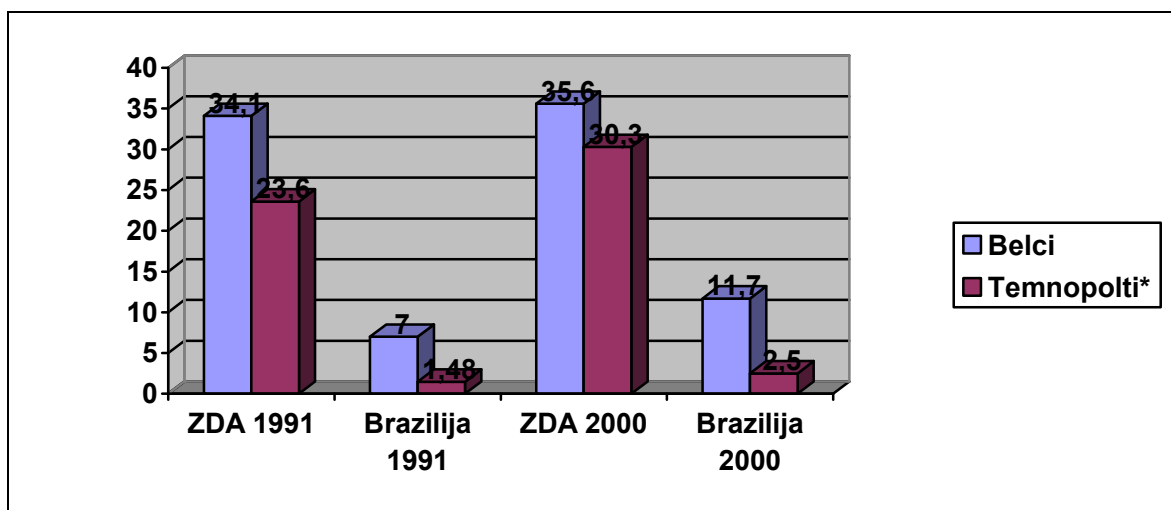
Videti je razlike po letih šolanja med zaposlenimi belci in temnopoltimi, ki so najbolj očitne v skupinama teh, ki so se v svojem življenju šolali do 4 leta in tistih, ki so se šolali 12 let ali več. Največ 4 leta šolanja ima za sabo 22,7 % belcev in kar 36,5 % temnopoltih, 12 ali več let šolanja pa 21,1 % belcev in samo 7,4 % temnopoltih. Največji razkorak med belci in temnopoltimi je ravno v stopnjah visokošolske izobrazbe. Tako je bilo leta 2007 med prebivalstvom, starejšim od 25 let, teh, ki so imeli za sabo 15 let ali več šolanja, potrebnega za dosego visoke stopnje izobrazbe, med belci 12,7 %, med temnopoltimi pa 3,7 % (PNAD 2007), torej štirikrat manj. Sicer je bilo prebivalcev, starejših od 25 let, ki so zaključili fakulteto, med belci 13,4 %, med temnopoltimi pa zgolj 4 % (PNAD 2007).

Na pereč problem rasne neenakosti glede na stopnjo izobrazbe, ki se najočitneje kaže v tem, da tako majhen delež temnopoltih dosega visoko stopnjo izobrazbe, in da so temnopolti v akademskih vrstah skorajda popolnoma odsotni, opozarja Carvalho (2006), profesor antropologije na zvezni univerzi v Brasílii. Carvalho piše, da ga je napeljalo k razmišljanju o

»akademskem rasizmu« to, da je bil nedavno priča komaj prvemu temnopoltemu doktorantu v zgodovini antropološkega programa te univerze. Carvalho (2006, 3) navaja, da je zvezna univerza v Brasílii, ki je bila ustanovljena leta 1961, do leta 1999 razpolagala s približno 1500 profesorji, od katerih jih je bilo samo 15 temnopoltnih. Univerza, ki je bila koncipirana kot model za novo integracijo države, tako ni uspela rekrutirati niti enega odstotka temnopoltnih profesorjev. Carvalho se loti primerjanja tudi z nekaterimi drugimi osrednjimi univerzami po državi in pride do šokantne ugotovitve, da je med 18.400 profesorji belcev 18.330 in temnopoltnih samo 70 (Carvalho 2006, 4). Svojo računico tako sklene s tem, da gre v brazilski akademski sferi za popoln sistem *apartheida*, primerljiv s tistim v Južni Afriki v petdesetih letih 20. stoletja (Carvalho 2006, 6).

Do podobnih zaključkov sta pred dobrima dvema desetletjema prišla že Hasenbald in Silva, ko sta preučevala podatke iz leta 1982 iz raziskave PNAD. Ko sta primerjala belce s črnci in rasno mešanimi, sta ugotovila, da imajo belci 8,5 krat več možnosti, da se bodo vpisali na univerzo, kar Brazilijo bolj kot k ameriški približa južnoafriški univerzitetni sferi (Hasenbald in Silva v Silva 2002, 24). Da vidimo natančnejše razlike med ameriško in brazilsko univerzitetno sfero po deležu belskih in temnopoltnih študentov, si za konec oglejmo še Graf 3.3.

Graf 3.3 – DELELEŽ BELCEV IN TEMNOPOLTIH V STAROSTI MED 18 IN 24 LET, VPISANIH NA UNIVERZO; ZDA IN BRAZILIJA; 1991 IN 2000

* Temnopolto prebivalstvo tukaj zajema tiste, ki so se izrekli za črnce ali rasno mešane.
Vir: Martins (2004, 28)

Ti odstotki nedvoumno kažejo, da dosega Brazilija v primerjavi z ZDA višje stopnje rasne neenakosti v univerzitetni sferi. Leta 1991 je bilo v ZDA med belci, starimi od 18 do 24 let,

34,1 % takih, ki jih je bilo vpisanih na univerzo, in med temnopoltimi 23,6 %. Do leta 2000 se je razkorak še zmanjšal, saj so belci, vpisani na univerzo, obdržali približno isti delež, delež med temnopoltimi pa je narasel za skoraj 7 %. Nasprotno je v Braziliji razkorak med belci in temnopoltimi, vpisanimi na univerzo med letoma 1991 in 2000, ostal približno enak – zelo velik. Ključni problem Brazilije je ravno v tem, da čeprav se družba razvija, kar smo videli tako na primeru zmanjšanja nepismenosti tako belcev kot temnopoltih in tudi na primeru višanja stopnje izobrazbe enih in drugih, pa razkorak med enimi in drugimi ostaja z leti še vedno velik in skorajda nespremenjen. Na primeru obravnave rasne neenakosti glede na dohodek, ki sledi, bomo videli, če je tam s tem razkorakom kako drugače.

3.2 Rasna neenakost glede na dohodek

Kakšen vpliv ima barva kože na višino dohodka, je tematika, ki je v samem središču dlje časa trajajoče debate o rasni neenakosti v Braziliji (Lovell in Wood 1998, 100). Tabela 3.1 prikazuje višino dohodka glede na leta šolanja in rasno skupino v letu 2007.

Tabela 3.1 – POVPREČEN DOHODEK ZA URO DELA (v brazilskih realih) GLEDE NA RASNO SKUPINO IN LETA ŠOLANJA; BRAZILIJA; 2007

	Leta šolanja			
	Do 4 leta	5 do 8 let	9 do 11 let	12 ali več let
Belci	4,70	5,00	6,60	16,10
Temnopolti*	3,10	3,70	5,00	11,40

* Temnopolto prebivalstvo tukaj zajema tiste, ki so se izrekli za črnce ali rasno mešane.
Vir: PNAD (2007)

Iz tabele je razvidno, da zaposleni belci v vsaki skupini po letih šolanja zaslužijo več od temnopoltih. Če bi bila brazilska družba rasno enakopravna, bi bilo pričakovati, da razlik v dohodku glede na rasno skupino ne bi bilo – vsaj v skupini tistih ne, ki imajo za sabo isto število let šolanja oz. isto doseženo stopnjo izobrazbe. Vendar bode v oči, da tako za dela, ki potrebujejo najnižjo kvalifikacijo, kot tudi za tista, ki potrebujejo višjo kvalifikacijo, doseženo z večjim številom let šolanja, so razlike v povprečnem dohodku med belci in temnopoltimi očitne. V vsaki skupini po letih šolanja dosegajo belci približno za eno četrtno višji dohodek na uro dela od temnopoltih, pri čemer so razlike v dohodku med belci in temnopoltimi, ki imajo za sabo 12 let ali več šolanja največje – za slabo tretjino imajo višji dohodek belci.

Vendar je še večja razlika v dohodku med belci in temnopoltimi, če primerjamo skupaj vse zaposlene belce in temnopolte in ne po skupinah glede na leta šolanja, saj temnopolti

opravljajo v večini manj kvalificirane poklice, ki so manj plačani. Ponazorimo v Tabeli 3.2 mesečni dohodek med letoma 1992 in 2001 (žal ne razpolagamo z novejšimi podatki) za vsa dela in zaposlene skupaj glede na rasno skupino zaposlenih in ne glede na število let šolanja.

Tabela 3.2 – POVPREČNI MESEČNI DOHODEK (v brazilskih realih) ZA VSA DELA IN ZAPOSLENE STARE 16 LET ALI VEČ GLEDE NA RASNO SKUPINO; BRAZILIJA; 1992-2001

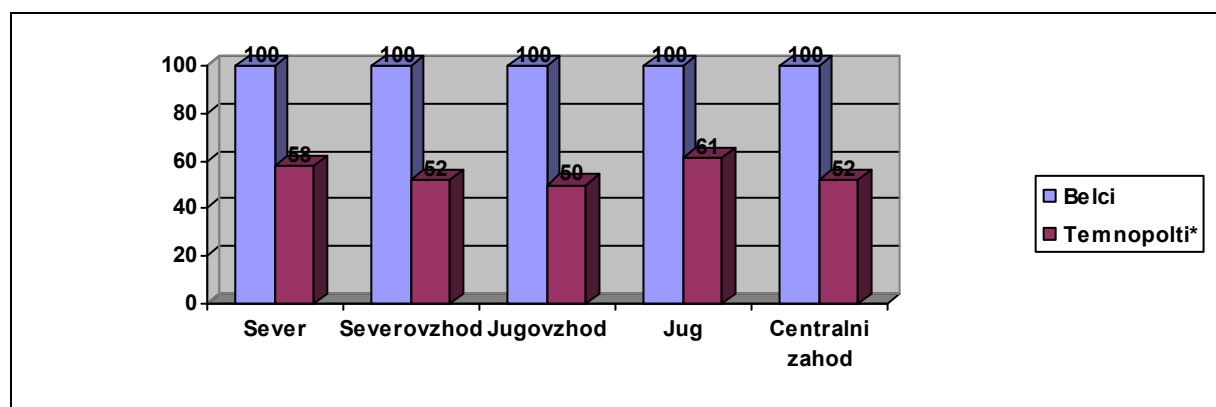
	Belci	Temnopolti*
1992	605	307
1993	636	316
1995	789	391
1996	825	404
1997	816	392
1998	808	392
1999	748	371
2001	757	376

* Temnopolto prebivalstvo tukaj zajema tiste, ki so se izrekli za črnce ali rasno mešane.

Vir: Martins (2004, 34)

Razlika v dohodku med zaposlenimi belci in temnopoltimi, kot je videti iz tabele, je zares velikanska. V nobenem letu primerjave ni dohodek temnopoltih presegel 51 % dohodka belcev. Vidimo tudi, da se z leti razkorak v dohodku med enimi in drugimi ni prav nič zmanjšal. Če primerjamo prvo leto obravnave, leto 1992, in zadnje, leto 2001, je bil razkorak leta 2001 celo večji. Ponazorimo z Grafom 3.4 ta razkorak še po brazilskih regijah za leto 2001.

Graf 3.4 – DOHODEK OD MESEČNEGA DELA TEMNOPOLTIH KOT DELEŽ DOHODKA BELCEV; BRAZILSKE REGIJE; 2001

* Temnopolto prebivalstvo tukaj zajema tiste, ki so se izrekli za črnce ali rasno mešane.

Vir: Martins (2004, 41)

Po vseh regijah je razkorak med dohodkom belcev in temnopoltih velik. Tudi v najrazvitejši regiji Jug, poseljeni večinoma z belskim prebivalstvom, dohodek temnopoltih ne presega 61 % dohodka belcev. Obenem pa tudi v revnih regijah, poseljenih večinoma s temnopoltim prebivalstvom, kot je npr. Severovzhodna regija, dohodek temnopoltih ne presega 52 %

dohodka belcev. V najbolj naseljeni brazilski regiji Jugovzhod, kjer sta vlemesti São Paulo in Rio de Janeiro, pa je razkorak med belci in temnopoltimi največji – temnopolti ne presežejo niti polovice dohodka belcev.

Zato ne čudi, da je med temnopoltimi največ revnih. Po podatkih PNAD za leto 2007 je med 10 % odstotki najrevnejšega brazilskega prebivalstva 74 % odstotkov temnopoltih, belcev pa 25,4 %. Če ta delež primerjamo s podatki PNAD za leto 1995, ko je bilo med 10 % najrevnejšega prebivalstva 71,7 % temnopoltih in 28,3 % belcev, ugotovimo, da se je v dobrih desetih letih do leta 2007 delež temnopoltih med najrevnejšimi še povečal. Nasprotno pa je bilo leta 2007 po podatkih PNAD med 1 % najbogatejšega brazilskega prebivalstva 86,2 % belcev in samo 12,1 % temnopoltih.

Ti podatki pričajo o še večjem razkoraku med belci in temnopoltimi glede na dohodek v primerjavi z razkorakom glede na prej obravnavane stopnje nepismenosti in izobrazbe. Ker se razkorak z leti ne zmanjšuje, ampak celo rahlo povečuje, to kaže, da vse večji razvoj brazilskega kapitalizma, ki smo mu priča, ne prispeva k zmanjšanju rasne neenakosti, kot je to zmotno napovedoval Florestan Fernandes.

Naj opozorimo, da smo v prikazu rasne neenakosti večinoma primerjali rasno neenakost med belci in temnopoltimi (med katere smo šteli rasno mešane in črnce). To smo storili, ker večina raziskav ne razpolaga s podatki posebej za rasno mešane in posebej za črnce, temveč jih največkrat obravnava kot eno rasno skupino zaradi metodološke poenostavitve in ker eni in drugi beležijo podobne stopnje rasne neenakosti v primerjavi z belci. Vseeno pa med njimi obstajajo razlike, ki kažejo na nekoliko boljši položaj rasno mešanega prebivalstva. Po podatkih iz popisa 1991 so rasno mešani dosegli v povprečju za 5 % višji dohodek od črncev (Barros, Mendonca in Vallazco v Telles in Lim 1998, 465).

Če smo do zdaj nizali številke, ki dokazujejo veliko rasno neenakost v Braziliji, nismo pa namenili prostora razlagi, zakaj je do nje prišlo, bomo to skušali storiti v nadaljevanju – z obravnavo rasne diskriminacije kot enega izmed virov rasne neenakosti.

3.3 Rasna diskriminacija kot vir rasne neenakosti

V Braziliji, piše Telles (2004, 139), je razširjeno prepričanje, da je rasna neenakost rezultat zgodovinskih neenakosti, kot so bile tiste, ki jih je ustvaril čas suženjstva, in za njihovo odpravo je potrebno samo to, da mine en čas. Po tem gledanju rasno neenakost reproducira mehanizem družbenih razredov, ki so zrasli iz zgodovinskih okoliščin, in ne rasna diskriminacija v sedanjem času. Rasno neenakost se tudi razlaga, nadaljuje Telles (2004, 139), kot da ta obstaja zaradi slabše razvitih regij, v katerih živi večina črnega in rasno mešanega prebivalstva, kar pa ni nujno, da je povezano z diskriminacijo. Nekateri npr. argumentirajo, da ima nebelo prebivalstvo nižji dohodek od belcev preprosto zato, ker jih večji del živi v manj razviti severovzhodni regiji ali pa zato, ker dosegajo nižje stopnje izobrazbe, kar je domnevno nepovezano z diskriminacijo.

Light in Gold (v Telles 2004, 139), sta ugotavljala, da so črnici v ZDA v slabšem položaju tako zaradi diskriminacije, še posebej na trgu dela, kot tudi zaradi pomanjkanja virov (*resource disadvantage*). To se lahko nanaša na različne dejavnike, kot so zgodovinske okoliščine, izobrazba, bogastvo, socialni kapital itn. Glede na medsebojno prepletenost pomanjkanja virov in diskriminacije, je težko ločeno obravnavati diskriminacijo samo, saj, kot pravi Telles (2004, 139), je ta razpršena, težavna za merjenje, in se izraža na številnih področjih. A vendar je možno opraviti statistične teste, ki izolirajo rasno diskriminacijo od pomanjkanja virov, kar je Telles uspešno storil s tremi statističnimi testi, od katerih bomo mi predstavili dva najbolj nazorna. Prvi test se nanaša na rasne razlike v socialni mobilnosti, drugi pa na število let šolanja med večrasnimi otroki istih staršev.

Socialno mobilnost je Telles (2004, 141) analiziral s pomočjo medgeneracijske socialne mobilnosti v São Paulu za tiste, ki so bili tudi rojeni v tem mestu. S tem, ko je avtor omejil vzorec analize na domačine rojene v enem mestnem okolju, je lahko obravnaval razlike med osebami, ki so opravljale delo na istem trgu dela. Podatke je Telles črpal iz raziskave PNAD za leto 1996, in prišel do sledečih ugotovitev. Od belskih moških, ki so njihovi očetje opravljali izobrazbeno nezahtevne poklice, se jih je 9 % uspelo pomakniti po poklicni lestvici navzgor do izobrazbeno najzahtevnejših poklicev. Nasprotno je bilo med temnopoltimi moškimi (rasno mešanimi in črnici) takih manj in sicer 4 %. Je pa zato več temnopoltih moških, ki so njihovi očetje opravljali izobrazbeno nezahtevne poklice, ostalo na ravni istega poklica v primerjavi z belskimi moškimi: 43 % temnopoltih v primerjavi s 23 % belcev, kar je

spet znak manjše mobilnosti po poklicni lestvici navzgor temnopoltih moških. Rasne razlike v socialni mobilnosti so se izkazale še večje za ženske. Velika večina hčera očetov, ki so opravljali izobrazbeno nezahtevne poklice, je tudi samih opravljala tak poklic ne glede na rasno pripadnost. A vseeno so med njimi razlike, ki kažejo na večjo socialno mobilnost belskih žensk: če je 86 % temnopoltih žensk ostalo na ravni izobrazbeno nezahtevnega poklica svojega očeta, je med belskimi ženskami takih 72 %. V večjem deležu so tudi temnopolte ženske šle po poklicni lestvici navzdol v primerjavi s poklicem svojih očetov: kar 67 % temnopoltih žensk napram 44 % belskih. Ti rezultati kažejo, sklene Telles (2004, 145), da je rasa, neodvisno od družbenega razreda, ki mu pripada posameznik, pomembna sila pri določanju posameznikovih življenjskih možnosti.

Drugi Tellesov test se nanaša na leta šolanja med večrasnimi otroki istih staršev. Kot smo rekli v opombi št. 8 v poglavju o rasni identiteti, v Braziliji lahko prihaja do nenavadnih situacij, ko se otroka ali otroci istih staršev med sabo različno rasno identificirajo – pač glede na razlike v barvi kože, kar je v Braziliji kriterij za pripadnost tej ali oni rasi, in ne kot v ZDA, kjer je kriterij rasna pripadnost staršev. Tellesu veliko število različno rasno identificiranih otrok istih staršev iz popisa leta 1991 omogoča eksperiment, ki izolira dejavnike rasne diskriminacije, ki izvirajo iz lokacije bivanja, razrednega statusa, starosti in spola. Povrh vsega, navaja Telles (2004, 149), so obravnavani večrasni otroci istih staršev člani istega gospodinjstva, kar dodatno zagotavlja, da lahko razlike v njihovih letih šolanja pripišemo rasni diskriminaciji, ki jo izvajajo starši in šolsko osebje. In sicer Telles obravnava, v kolikšni meri večrasni otroci istih staršev ostanejo v šolskem razredu, ki je primeren njihovi starosti, saj je v Braziliji velik problem, da veliko otrok ponavlja razred in tako zaostaja za višjimi razredi, v katerih so njihovi vrstniki. Rezultat Tellesove obravnave pokaže, da je med dvema bratoma istih staršev, enim, ki je bolj bele polti in drugim, ki je temnejše, večja verjetnost, da bo ta bolj bele polti v šolskem razredu, ki je primeren njegovi starosti. Pri desetih letih starosti je 47 % »belskih« sinov in 37 % njihovih »temnopoltih« bratov v razredu, primernem njihovi starosti. Razlike, ugotavlja Telles (2004, 149), niso tako velike med dvema sestrama kot med bratoma, vendar se vseeno tista bolj bele polti nekoliko uspešneje šola. Telles sklene, da so te razlike v šolanju rigorozni dokaz rasne diskriminacije. Čeprav se razlika lahko zdi majhna, vendar trdno dokaže, da rasa vzpostavlja razliko, ne glede na razredni status, družino, sosesko ali druge socialne in kulturne dejavnike (Telles 2004, 150).

Zdaj nam ostaja še vprašanje, kako diskriminacija deluje in kje se odraža? Ker je brazilska družba preprejena z rasno diskriminacijo, kar prispeva k ohranjanju rasne neenakosti, bi težko našli vsa področja in okolja, kjer jo je najti. Lahko bi npr. začeli že na avtobusu, na kar nas opozarja doktorska disertacija temnopoltega Mozambičana Adriana Maurícia, ki je, kot piše Fry (2000, 93), med svojim študijem v Riu de Janeiru, kjer je vsakodnevno uporabljal javni avtobusni prevoz, opazil, da se je le redkokdaj kdo izmed potnikov usedel poleg njega. To je bil povod za izdelavo doktorske disertacije,¹⁴ v kateri je sistematično preučil, kako rasni dejavnik vpliva na izbiro avtobusnega sedeža. Ugotovil je, navaja Fry (2000, 93), da je vrstni red izbire sedeža za belskega potnika takšen: prva izbira sedeža poleg belske ženske, druga izbira poleg temnopolte ženske, tretja poleg temnopoltega starejšega moškega in kot zadnja izbira – sedež poleg mlajšega temnopoltega moškega. Maurício (v Fry 2000, 93) je zaključil, da je izbira sedeža povezana s splošno domnevo, da so osebe, ki jim gre najmanj zaupati na avtobusih in so najbolj napadalne, mlajši temnopolti moški.

Kako je z rasno diskriminacijo še kje v brazilski družbi – ne samo v javnem avtobusnem prevozu –, bomo v nadaljevanju predstavili na primeru nekaterih najbolj razvpitih segmentov rasne diskriminacije.

3.3.1 Policijsko nasilje

Po besedah Mitchella in Wooda (1999, 1008) imata v brazilski »vojni proti kriminalu« rasa in družbeni razred pomembno vlogo, kar je v Braziliji zgodovinsko povezano z vzpostavitvijo profesionalne policijske sile v dobi suženjstva, ki je imela za nalogo nadzirati črnske sužnje, še posebej v urbanih okoljih. Kot meni Halloway (v Mitchell in Wood 1999, 1008), je policija, da bi ohranila rasno hierarhijo suženjske družbe, prevzela odgovornost za cel niz procedur kazenskega sodnega sistema. Ko so sužnji kršili kakršnokoli pravilo (prepovedano jim je bilo npr. obuti čevlje), se je pojavila policija in jih nasilno kaznovala. Sodobna zapuščina te neslavne tradicije odmeva v izjavi nekdanjega odvetnika vojaške policije, da »vojaška policija verjame, da ji je dovoljeno ubijati, ko je njihova žrtev revna, črna ali pa je lopov« (Chevigny v Mitchell in Wood 1999, 1008).

¹⁴ Naslov disertacije se glasi: »Medo de assalto: a democracia racial em questão no ônibus público na cidade do Rio de Janeiro« (*Strah pred napadom: rasna demokracija pod vprašajem na javnem avtobusu v Riu de Janeiru*).

Mitchell in Wood (1999) sta s pomočjo raziskave PNAD iz leta 1988 analizirala podatke o žrtvah napada in ugotovila, da neodvisno od regije bivanja, mestnega ali ruralnega okolja, dohodka, izobrazbe in starosti, je za temnopolte, še posebno tiste najtemnejše polti, večja verjetnost, da bodo žrtve policijskega nasilja, in sicer je ta možnost 2,4 krat večja (Mitchell in Wood 1999, 1013). Statistike o žrtvah policijskih umorov pričajo, da je žrtev neporocionalno več med temnopoltimi. Po podatkih, ki jih je iz časopisnih poročanj zbralo Nacionalno gibanje za človekove pravice, je 16 % poročanj vsebovalo podatke o barvi kože žrtev, od katerih je bilo 85 % žrtev temnopoltih (Telles 2004, 167). A s podatki o smrtnih žrtvah, ki jih navajajo časopisi, je treba biti previden, saj časopisi v svojem marsikdaj rasističnem diskurzu pretiravajo s kriminaliteto tistih, ki so depriviligirani v družbi. Bolj se lahko zanesemo na podatke, ki jih je pridobil Cano (v Telles 2004, 167) z analizo sodnih dokumentov, ki pričajo o umorih s strani policistov v São Paulu. Ugotovil je, da je bilo med žrtvami, ki so bile ubite s strani policistov, 33 % raso mešanih in 13,3 % črncev, medtem ko je v celotni populaciji São Paula 24 % raso mešanih in 4 % črncev. Cano (v Telles 2004, 167) je preučil policijske uboje tudi v Riu de Janeiru na podlagi policijskih poročil o nesrečah in ugotovil, da je v obdobju 1993-1996 policija ubila 2,7 krat več belskih civilistov kakor jih je ranila, kar 5,1 krat več pa je bilo ubitih kakor ranjenih temnopoltih civilistov. Kdo bi lahko rekel, da so ti podatki taki, ker temnopolto prebivalstvo pač v večjem deležu prebiva v nevarnih mestnih favelah, zato je Cano (v Telles 2004, 167) preučil še, kako je z uboji izven favel in v njih, ter prišel do podobnih razmerij: izven favel je policija ubila 1,9 krat več belcev kakor jih je ranila in 3,2 krat več temnopoltih, v favelah pa je smrtonosni indeks za belce znašal 4,2 in 9 za temnopolte. Velikih razlik v razmerjih med barvo kože ubitih torej ne glede na lokacijo policijskega nasilja ni, kar je pomemben vidik rasne diskriminacije.

Telles (2004, 167) navaja podatke tudi na ravni celotne države, in sicer naj bi bilo med ubitimi s strani policije 29,8 % črncev in 40,4 % raso mešanih, skupaj torej okrog 70 %, čeprav je temnopoltega prebivalstva v deležu brazilske populacije seveda manj – okrog 50 %. Vidimo, kako je ravno črnsko prebivalstvo v neporocionalno večjem deležu glede na celotno raso sestavo prebivalstva izpostavljeno smrtonosnemu policijskemu nasilju.

3.3.2 Diskriminacija v šolstvu

Rasno diskriminacijo v šolstvu raziskovalci preučujejo na dveh ravneh. Na ravni odnosa med učiteljem in učencem ter na ravni šolskih vsebin v učbenikih. V osemdesetih letih je Fúlvia Rosemberg, navaja Silva (2002, 36), izvedla analizo stereotipizirane podobe temnopoltih v brazilskih šolskih učbenikih, napisanih v desetletjih od tridesetih do petdesetih let. Pri analizi ni vzela v poštev samo besedil, temveč tudi ilustracije. Rezultati analize so pokazali na slabo podobo temnopoltih, kot se kaže v učbenikih. Predstavljeni so kot brezbržni, nehumani (velikokrat se jih povezuje z živalskimi figurami), podrejeni in, predvsem, nediferencirani. Ta nediferenciranost se je v dveh besedilih kazala tako, da sta dve ženski temnopolti osebi bili predstavljeni z dvema različnima imenoma, v ilustraciji pa sta bili narisani kot identični osebi. V devetdesetih letih je Esmeralda V. Negrão izvedla novo analizo učbeniških vsebin in zaznala rahel napredek v smislu zmanjšanja negativne podobe temnopoltih, predvsem kar se tiče ilustracij (Negrão v Silva 2002, 36). A vendar tudi novejša analize kažejo na še vedno podjarmljen položaj temnopoltih v učbeniških vsebinah. Paulo Silva (2005) je vzel pod drobnogled 33 učbenikov za portugalski jezik med letoma 1975 in 2004. S kvantitativno analizo je preštel, kolikokrat v učbenikih nastopajo belci, črnici, rasno mešani in Indijanci. Prišel je do pomenljivih rezultatov: belske osebe so se pojavile 698 krat, v primerjavi s samo 28 črnskimi, 15 rasno mešanimi in 29 indijanskimi (Silva 2005, 6). Število belskih oseb je prevladovalo tako v prvem obravnavanem obdobju (1975-1984), ko jih je bilo 92 %, kakor tudi v drugem (1985-1994) s 96 % in tretjem (1994-2004) s 94 % omenjenih belskih oseb (Silva 2005, 7). Tudi v kvalitativnem smislu Silva ni opazil izboljšanja negativne podobe temnopoltih v učbenikih in je prišel do podobnih ugotovitev kot pred njim Rosembergova.

Kar se tiče rasne diskriminacije v odnosu med učiteljem in učencem in tudi med učenci samimi, je pomembno raziskavo z metodo opazovanja z udeležbo opravila Eliane Cavalleiro na eni izmed privatnih šol za najmlajše otroke v São Paulu. Ugotovila je, povzema Telles (2004, 157), da temnopolti učenci doživljajo rasno diskriminacijo v šoli s tem, ko so izključeni iz iger in prijateljstev, ter ko so s strani belskih učencev deležni tudi neposrednih žalitev, ki jih učitelji sicer lahko slišijo, vendar ne reagirajo nanje. Temnopolti učenci tolerirajo tak razizem tako, da ostanejo tiho, občasno pa se nanj odzovejo z nasiljem, čemur sledi kazen s strani učiteljev. Ostale vrste diskriminacije, ki jih je opazila Cavalleiro, so bolj prikrite narave, ampak vseeno prizadejajo škodo temnopoltim učencem. Učitelji namreč

ohranjajo fizično razdaljo med njimi in temnopoltnimi učenci, medtem ko se z belskimi velikokrat objamejo in jih prijazno pogledajo. Raziskovalka je opazila, da ko po koncu šole pridejo po učence starši, učitelji za slovo poljubijo na lice skoraj vsakega belskega učenca, temnopoltega pa skoraj nobenega. Učitelji tudi poučujejo belske učence z večjim zanosom in jim po tistem sporočajo, da naj se izogibajo druženja s temnopoltnimi učenci. Prav tako je raziskovalka Vilma Aparecida de Pinho (v Nascimento 2008, 6) opazila izogibanje učiteljev fizični bližini s temnopoltnimi učenci. Pinho tudi navaja radikalno rasistično izjavo nekega belskega učitelja telovadbe, namenjeno temnopoltnemu učencu, ko ga je ta prosil za kavo. Učitelj mu je odvrnil: »Ne, ti ne smeš kave. In veš zakaj ne? Ker boš sicer postal še bolj črn« (Pinho v Nascimento 2008, 6).

Seveda rasna diskriminacija vpliva na učno uspešnost otrok, kar je bilo najbolj jasno prikazano v Tellesovem statističnem testu o razlikah v šolanju med dvema večrasnima otrokoma istih staršev (in istega socialno-ekonomskega okolja), ko tisti svetlejši polti v povprečju dosega boljši učni uspeh – v manjši meri namreč ponavlja šolski razred. K temu ni moč najti druge razlage, kot je ta, da so otroci temne polti milo rečeno deležni manj spodbud s strani učiteljev in tudi šolski učbeniki jim niso pisani na kožo. Vse to se najbrž odraža v grupiranju na eni strani privilegiranih belskih in na drugi strani zapostavljenih temnopoltnih otrok. In ta razdalja med enimi in drugimi se vleče že od zgodnjih let šolanja.

3.3.3 Diskriminacija na trgu dela

Raziskave javnega mnenja iz let 1995 in 2000 kažejo, da so Brazilci mnenja, da je rasna diskriminacija v njihovi deželi največja na trgu dela (Telles 2004, 160). Po raziskavi iz leta 2000 je bilo 54 % prebivalcev Ria de Janeiro mnenja, da je delovno mesto prostor največje rasne diskriminacije, pred sosesco (16 %) in šolo (13 %) (Telles 2004, 160). Iz raziskave leta 1995 so bili temnopoltni več kot dvakrat bolj kot belci deležni diskriminacije pri zaposlovanju (Telles 2004, 160).

Pred letom 1940 so bili pri zaposlitvenih oglasih v rabi posebni rasni izrazi, da bi zaposlitev onemogočili vsem nebelcem. Eden takih prikrito rasističnih izrazov v zaposlitvenih oglasih je bil *boa aparência* (dober izgled). Damasceno (v Telles 2004, 160) navaja, da se je ta izraz v zaposlitvenih oglasih uporabljal še krepko v osemdesetih letih, splošno znano pa je bilo, da je

pomenil, da se za zaposlitev išče samo belce. V študiji sodobnega trga dela v São Paulu je Bento (v Telles 2004, 160) prišla do zaključkov, da kadrovske službe velikih podjetij nadaljujejo z zaposlovanjem, napredovanjem na delovnem mestu ali odpuščanjem, ki temelji na rasnih in spolnih predsodkih. Ko se odloča med dvema kandidatom z isto stopnjo izobrazbe in delovnimi izkušnjami, se namreč kadrovske uslužbenci mnogokrat zanašajo na rasne in druge predsodke pri odločitvi, kdo bo dobil delovno mesto. Bento (v Telles 2004, 160) je tudi ugotovila, da če so vendarle izbrani ali če na delovnem mestu napredujejo temnopolti kandidati, to zanje še ne pomeni konca težav povezanih z njihovo barvo kože, saj se še naprej soočajo z nezaupljivostjo s strani njihovih belskih sodelavcev.

Tako lahko tudi lažje razumemo razlike, ki smo jih prikazali v Tabeli 3.1, med dohodkom belcev in temnopoltih ne glede na isto število let šolanja oz. isto stopnjo izobrazbe. Te razlike so pač plod tega, da belci zaradi diskriminacije temnopoltih lažje dobijo boljše plačana delovna mesta.

3.3.4 Diskriminacija na televiziji

Brazilski črnski aktivist Helio Santos je izjavil, da bi brazilsko televizijo, če bi med gledanjem izklopili zvok, lahko mirno zamenjali za švedsko televizijo (Telles 2004, 155). Ljudje, ki nastopajo na njej, so namreč v veliki večini belci in pogostokrat celo svetlolasi. To je velik problem, saj ima televizija velik vpliv na popularno brazilsko kulturo, še posebno pa so v modi *telenovele*, ki na izkrivljen način portretirajo brazilski vsakdan. Araújo (2000) je izvedel obsežno analizo brazilskih telenovel zadnjih petdesetih let, pri čemer je preučil vlogo, ki jo imajo, če jo sploh imajo, temnopolti v telenovelah. Ugotovil je, da scenaristi in producenti telenovel portretirajo Brazilce, kot bi bili ti Evropejci, pri čemer poudarjajo pomen bele barve kože in zanemarjajo veliko vidikov popularne črnske brazilske kulture. Npr. afro-brazilska religija, ki ima velik pomen v brazilski kulturi, ni v telenovelah skoraj nikoli niti omenjena. Araújo (2000, 305) vseskozi opaža prisotnost »belega ideala« in želje po evropeizaciji oz. amerikanizaciji Brazilcev. V devetdesetih letih izmed 98 telenovel televizijske hiše Globo v osemindvajsetih še vedno ni bilo moč najti v igralski vlogi niti ene temnopolte osebe. Samo v 29 telenovelah je število temnopoltih igralcev preseglo 10 % igralskega kadra. V nobeni telenoveli pa ni število temnopoltih igralcev preseglo 40 % igralskega kadra, kakor bi bilo

pričakovati glede na delež temnopolnih v celotni brazilski populaciji. Araújo (2000, 306) sklene, da so brazilske telenovele z minorno zastopanostjo temnopolnih igralcev v njih negacija rasne raznolikosti v Braziliji.

Da niti ne govorimo o tem, kako podrejene vloge večinoma igrajo temnopolci v brazilskih in špansko-ameriških¹⁵ telenovelah. Že z bežnim gledanjem je moč opaziti, da temnopolci igrajo predvsem obstransko vlogo hišnih služabnikov, medtem ko se belci kopljejo v denarju in jim težave povzročajo kvečjemu srčne zadeve.

3.3.5 Rasni stereotipi

Lahko rečemo, da rasne diskriminacije, ki smo jo predstavili na prejšnjih straneh, ne bi bilo, če ne bi bilo rasnih predsodkov, ki jih sprožajo rasni stereotipi. S stereotipi ljudje poenostavljamo človeški svet okoli nas, saj je lažje o ljudeh dajati vnaprejšnje sodbe, kakor spoznati vsakega posameznika posebej in šele potem soditi o njem. Stereotipi za temnopolce v Braziliji so večinoma negativni. Na trditev iz neke raziskave iz leta 1995, da so temnopolci dobri samo za glasbo in šport, je pritrdilno odgovorilo 43 % Brazilcev (Telles 2004, 153). Takšna stališča seveda prispevajo k temu, da temnopolci ne dobivajo intelektualno zahtevnejših delovnih mest in da so v akademski in politični sferi tako rekoč odsotni.

A nekdo, ki se ne spozna dobro na rasne razmere v Braziliji, bo o njih sodil na podlagi dveh največjih brazilskih »izvoznih artiklov«: to sta zagotovo nogomet in karneval. Ker sta tako nogomet kakor tudi karneval precej »rasno mešana«, večina ljudi, tako tistih iz Brazilije kot onih od drugod, meni, da v Braziliji ni rasnih predsodkov.¹⁶ Tako se je ustvaril nekakšen stereotip o rasno mešanem Brazilcu, ki ga je Gilberto Freyre poimenoval z oznako *moreno*. A

¹⁵ Tudi v državah španske Amerike se soočajo s problemom rasne diskriminacije temnopolnih, čeprav jo, tako kot Brazilci, radi pometejo pod preprogo »rasne demokracije«. V mnogih državah, kot je npr. Bolivija, v katerih živi velik delež indijanskega prebivalstva, je problem tudi revščina in zapostavljenost Indijancev.

¹⁶ Od predsednika Getúlia Vargasa dalje, ki je Braziliji vladal med letoma 1930 in 1945 ter med letoma 1951 in 1954, so Brazilci, kot piše Teles (2004, 37), postali ponosni na svoj karneval in nogomet, ne le zaradi njune visoke kakovosti, ampak tudi zaradi tega, ker predstavljata brazilsko podobo rasne harmonije v svetu. Barva kože brazilskih nogometašev pogosto zavzema celoten rasni spekter, kakor tudi nastopajočih na karnevalu, in v obeh primerih se zdijo rasne razlike nepomembne (Teles 2004, 37). Vargas si je spretno prisvojil to rasno mešano simboliko z aktivno promocijo karnevala in nogometa, da bi tako vključil črnce in rasno mešane v brazilsko nacionalno kulturo in s tem zavrl črnski protest ter posledično utrdil Freyrejev ideološki koncept rasne demokracije (Teles 2004, 37).

če je Brazilc *moreno* v nogometu in na karnevalu,¹⁷ pa v zadevah, ki se tičejo resnejše, vsakodnevne materialne preskrbe, ni tako. K temu prispevajo tudi stereotipi, ki pričajo o »večvrednosti« belcev in »manjvrednosti« temnopoltih. Stereotipi, ki se razpredajo od šolskih učbenikov do telenovel. Zato bi bil eden prvih potrebnih korakov v boju proti rasni diskriminaciji ta, da se spodreže tla pod nogami rasnim stereotipom tam, kjer se to da – v šolskih učbenikih, telenovelah in še kje –, saj se jih iz človeških glav ne more umakniti kar čez noč. A bi bil to pomemben korak, da se stereotipi sčasoma poslovijo tudi od tam.

3.4 Rasna neenakost in diskriminacija – kazalci za indijansko prebivalstvo

Do zdaj smo govorili o rasni neenakosti in diskriminaciji temnopoltega prebivalstva napram belskemu. Poglavje o rasni neenakosti in diskriminaciji v brazilski družbi pa bomo, kot smo že napovedali, zaključili s krajšim prikazom položaja indijanskega prebivalstva. Krajšim zato, ker je podatkov, ki so na voljo, veliko manj kot za primerjalno obravnavo položaja večinskega belskega in temnopoltega prebivalstva, pa vendar je teh malo podatkov dovolj zgovornih, da se jih splača navesti.

Carolina Giordani Kretzmann (2007, 131) navaja, da se indijansko prebivalstvo v Braziliji sooča z veliko revščino, s slabimi zdravstvenimi razmerami, z alkoholizmom in nasiljem. Za prepričljivejšo ponazoritev stanja citira zapis, ki ga je podal novinar Hudson Corrêa v časopisu *Folha de São Paulo* (v Kretzmann 2007, 132):

Na manj kot 40 tisoč hektarjih zemlje v zvezni državi Mato Grosso do Sul je naseljenih 30 tisoč Indijancev. Razmere so katastrofalne. Obstajajo številni primeri otroške podhranjenosti, alkoholizma, nasilja (60 oseb je v zaporu), samomorov in konfliktov za posest zemlje. Zaradi takšnih okoliščin se družine zanašajo na socialno pomoč države. Podhranjenost je povzročila smrt kar 47 indijanskih otrok, mlajših od štirih let.

Indijansko prebivalstvo v Braziliji velja za najrevnejše med najrevnejšim prebivalstvom. Napram belskemu prebivalstvu se sooča s podobnimi stopnjami rasne neenakosti in diskriminacije kot temnopolto prebivalstvo oziroma s še večjimi. Po podatkih popisa iz leta

¹⁷ Sicer glede tega ne posedujemo podatkov iz morebiti obstoječih raziskav, vendar se da upravičeno podvomiti tudi v na prvi pogled »nerasističen« nogomet in karneval. Že če se pozanimamo o dosedanjih selektorjih brazilске nogometne reprezentance (in se omejimo na tiste, ki so vodili Brazilijo na svetovnih prvenstvih), med njimi – po slikah sodeč – ne najdemo nobenega temnopoltega. Prav tako, kar se karnevala tiče, so temnopolti mnogokrat izključeni iz središča karnevalskega dogajanja. Rodrigues (v Telles 2004, 48) navaja, da so črnci v Salvadorju leta 1974 ustanovili izključno črnsko karnevalsko šolo *Ilê Aiyê* kot odgovor na njihovo rasno izključenost na dotedanjih karnevalih.

1991 (v Alves 2007, 62) je bilo nepismenega kar 50,8 % indijanskega prebivalstva, starejšega od 15 let. Po popisu iz leta 2000 (v Alves 2007, 62) je delež nepismenih med Indijanci sicer padel na 26,1 %, vendar je to še vedno znatno več, kot je bilo tega leta nepismenih med belci in temnopoltnimi (glej Graf 3.1). Tudi glede višine dohodka so Indijanci na repu brazilskega prebivalstva. Niti tisti z višjimi izobrazbenimi stopnjami ne dosegajo dohodka belcev z isto visoko stopnjo izobrazbe, kot iz podatkov PNAD za leto 1997 grafično ponazori Schwartzman (1999, 11). A treba je reči, da je zelo majhen delež indijanskega prebivalstva visoko izobraženega, kaj šele, da bi govorili o njihovi prisotnosti v akademski sferi. Carvalho (2006, 4) v svojem preštevanju temnopoltnih profesorjev na osrednjih brazilskih univerzah mimogrede navrže, da je stanje glede indijanskih profesorjev še bolj katastrofalno – najti ni niti enega samega. Matilde Ribeiro (2009, 31) tako upravičeno zapiše, da si indijanska ljudstva, ki so že stoletja žrtve rasne diskriminacije, morajo zagotoviti kolektivne pravice, ki se naj ne reducirajo na individualne. Te pravice naj pripomorejo k ohranitvi njihove zgodovinske in kulturne identitete (Ribeiro 2009, 31). Zdaj namreč Indijancev v javnem brazilskem življenju tako rekoč ni videti. Kdo bi lahko rekel, da je tako, ker pač indijansko prebivalstvo zavzema zelo majhen delež celotnega brazilskega prebivalstva (okoli 0,4 %). Vendar bi ravno ta maloštevilnost morala biti razlog za njihovo nadreprezentiranost v javnosti in na pomembnih funkcijah v politični in akademski sferi – takšna bi morala biti politika pozitivne diskriminacije, o kateri bomo še spregovorili, do zapostavljenih etničnih/rasnih skupin prebivalstva.

Naj bo to, kar smo zdaj povedali o zapostavljenosti indijanskega prebivalstva napram belskemu, in kar smo prej rekli o tem na primeru temnopoltega prebivalstva, izhodišče za pisanje o črnem in indijanskem gibanju, ki je črnsko in indijansko vprašanje v Braziliji prvo postavilo na dnevni red.

4 Črnsko in indijansko gibanje

Da se je v Braziliji sploh začelo opozarjati na rasno neenakost gre zahvala črnskemu in indijanskemu gibanju, ki je z ideologijo »rasne demokracije« zaslepljenim Brazilcem prvo odprlo oči. Ravno zaradi pritiska črnkega gibanja, opozarja Paixão (2004), se je začelo zbirati statistike, ki kažejo na prisotnost rasne neenakosti v brazilski družbi. Začnimo najprej s črnskim gibanjem, za tem pa se bomo posvetili še indijanskemu.

Kakor bi se dalo razbrati že iz imena *črnsko gibanje* (*movimento negro*), je eden osnovnih ciljev tega gibanja dvig črnske zavesti ali, z drugo besedo, črnske identitete, ki je zajeta v portugalski besedi *negro*. Tej besedi so voditelji črnkega gibanja hoteli odvzeti slabšalni prizvok in so z njo poimenovali vse Brazilce afriškega porekla. Iz poglavja o rasni identiteti vemo, da se Brazilci afriškega porekla najraje izrekajo za rasno mešane (*pardos*), le majhen delež pa se ima za črnce oz. črne (*pretos*). A vendar empirične raziskave kažejo, da so tako eni kot drugi žrtve rasne diskriminacije in si po različnih socialno-ekonomskih kazalcih niso enaki z belskim prebivalstvom: oboji so približno enako zapostavljeni napram belskemu prebivalstvu in jih zato tudi večina raziskav rasne neenakosti ne obravnava ločeno, temveč skupaj. To je tudi glavni argument voditeljev črnkega gibanja, da bi vsi Afro-Brazilci, ne glede na njihove razlike v barvi kože in v bolj ali manj mešanem poreklu, zase rekli, da so pripadniki črnske rase oz. *negros*. Le na tak način – z jasno črnsko identifikacijo – je sploh možna politična artikulacija interesov za dosego njihovega boljšega položaja v družbi.

Guimarães (2002) poda zgodovinski pregled razvoja črnkega gibanja v Braziliji. Prva organizacija črnkega gibanja, navaja Guimarães (2002, 87), se je v Braziliji pojavila v tridesetih letih 20. stoletja in se imenovala »Frente Negra Brasileira« (FNB). FNB je poskušala doseči, da bi bili črnki obravnavani kot Brazilci: tako se je borila proti predsodkom, ki so ožigosali črnsko populacijo in ji onemogočali vključitev na trgu dela (Bastide; Fernandes v Guimarães 2002, 87). FNB je bila tudi politična organizacija, ki se je preoblikovala v politično stranko, dokler ni bila uničena s strani režima Nove države (*Estado Novo*).¹⁸ Pripadniki FNB so leta 1937 sicer podprli Vargasov državni udar, ki jim je v določeni meri ustrezal, saj je razbil socialno organizacijo Prve republike (*Primeira*

¹⁸ *Estado Novo* je ime za avtoritaren režim vladavine predsednika Getúlia Vargasa, ki je trajala med letoma 1937 in 1945 in se zgledovala po Salazarjevem režimu na Portugalskem.

Republica),¹⁹ ki je postavljala črnce in rasno mešane v marginalen položaj. Vendar je Vargasova diktatura kaj hitro pristrigla peruti FNB, saj je nasprotovala vsem svobodnim političnim organizacijam. Črnski protest je tako moral počakati na vnovično rojstvo 8 let – do konca Vargasove diktature (Guimarães 2002, 87-88).

Demokratizacija leta 1945, nadaljuje Guimarães (2002, 88), je prinesla črncem boljšo ekonomsko vključenost in preobrazila v nacionalne različne kulturne tradicije afriškega izvora kot sta plesa *samba* in *capoeira* ter verovanje *condoblé*. Politični federalizem si je prizadeval nacionalizirati različne rasno obarvane regionalne kulture z namenom »integracije črncev v razredno družbo«.²⁰ A vendar črnski protest ni pojenjal, temveč se je v tem obdobju celo okrepil. Guimarães (2002, 88) navaja tri razloge za to. Prvič, rasna diskriminacija – najočitnejša na trgu dela – je bila še vedno pereč problem. Drugič, rasni predsodki in stereotipi so še naprej spremljali črnsko prebivalstvo. In tretjič, velika večina črnkega prebivalstva je še naprej živela na obrobju v favelah. Prav ti, v razredno družbo na novo vključeni črnki, so bili najglasnejši pri opozarjanju na probleme diskriminacije, rasnih predsodkov in neenakosti (Guimarães 2002, 88-89).

Črnsko eksperimentalno gledališče (*Teatro Experimental do Negro – TEN*) iz Ria de Janeira je bilo v tem obdobju prvenstvena črnska organizacija v državi. Čeprav je imelo v začetku, kot piše Guimarães (2002, 89), zgolj kulturno poslanstvo dati prostor na sceni črnkim gledališkim igralcem, se je to njegovo poslanstvo hitro razširilo na politično z dvema intelektualcema na čelu gledališča: Abdiasem do Nascimento in Albertom Guerreiro Ramosom. Ta dva pišoča gledališčnika sta kritizirala belski kulturni imperializem. Za Guerreira Ramosa (v Guimarães 2002, 89) je bilo brazilsko ljudstvo črnsko in zato sploh ne pride v poštev govoriti o »črnskem vprašanju« in »kultivirati« »eksotične« kulturne forme črnske populacije. Ramos je nasprotoval »mulatizmu« Gilberta Freyreja in poudarjal črnskost kot enega stebrov brazilske nacionalne identitete, osvobojene kompleksov manjvrednosti črnkega prebivalstva, ki jih je pustila za sabo portugalska kolonizacija.

¹⁹ Prva republika, imenovana tudi kot *stara republika*, je trajala v obdobju od razglasitve republike leta 1889 (po ukinitvi suženjstva leto prej) do revolucije leta 1930, ki je odstranila njenega zadnjega 13. predsednika Washingtona Luísa Pereiro de Sousa.

²⁰ S tem poudarkom Guimarães referira na Fernandesovo knjigo *A Integração do Negro na Sociedade de Classes*, ki smo jo omenili na začetku poglavja o rasni neenakosti.

Temu kratkemu demokratičnemu obdobju, v katerem je zaživel črnsko gledališče, je sledilo novo avtoritarno obdobje med letoma 1964 in 1978, ki je za dobrih deset let znova utišalo civilno družbo. Leta 1979 pa je zrasla nova črnska organizacija – Movimento Negro Unificado (MNU) –, ki je imela najradikalnejši profil izmed vseh njenih predhodnic (Gonzales; Santos v Guimarães 2002, 90). Politično si je bila sorodna z revolucionarno levico in je dajala radikalen poudarek na rasi. Ideološko je bila zgrajena iz treh prevladujočih vplivov: prvič, vpliv Florestana Fernandesa in njegove kritike brazilske rasne ureditve, ki izvira iz časa suženjstva in se jo brazilska aristokracija trudi ohranjati nedotaknjeno; drugič, vpliv črnkih gibanj severno ameriških črncev za državljanske pravice in razvoj črnkega nacionalizma v ZDA; in tretjič, vpliv osvobodilnega boja afriških ljudstev izpod evropske nadvlade (v Mozambiku, Angoli, Rodeziji in Južni Afriki) (Guimarães 2002, 90).

Organizaciji MNU se je pridružil že omenjeni črnski intelektualec Abdias do Nascimento, ki je v petdesetih letih deloval v črnem eksperimentalnem gledališču. Zasnoval je posebno črnsko doktrino, ki jo je poimenoval *kilombizem* (*quilombismo*²¹). Elisa Larkin Nascimento (2004, 876) opozarja na demokratične, multikulturalne vidike kilombizma, saj ta predpostavlja multikulturno in multietnično ureditev družbe, ki temelji na medsebojnem spoštovanju med različnimi skupinami brazilskega prebivalstva, še posebno med tremi glavnimi skupinami: Afričani, Indijanci in Evropejci. Za takšno sobivanje je med drugim potrebno poučevanje afriške, afriško-brazilske in indijanske zgodovine iz afriške in indijanske perspektive. Nascimentova (2004, 878) poudari, da kilombizem ne zahteva izoliranih ločenih skupnosti, kjer bi živelo afriško prebivalstvo, temveč so njegove zahteve usmerjene v to, da bi brazilska nacija prepoznala svojo afriško identiteto v pozitivni luči.

Guimarães (2002, 100) razlaga, da je kilombizem svoj črnski naboj črpal iz dvojega: iz afrocentrizma, ki je bil od petdesetih let dalje zelo vpliven med intelektualci afriškega izvora v Evropi in ZDA. Zamisel afrocentrizma je bila, da bi se brazilski črnki povezali z drugimi črnki v »internacionalno črnsko nacio«. Drugo, na kar se je opirala doktrina kilombizma, je bil marksizem, iz katerega je Abdias do Nascimento presadil idejo, da bi emancipacija brazilskih črncev pomenila emancipacijo od kapitalističnega izkoriščanja celotnega

²¹ Beseda *quilombismo* izvira iz besede *quilombo*, ki je označevala skupnosti črncev, ki so ubežali suženjstvu in uporno bivali v teh skupnostih. Do 80ih let 20. stoletja so bile skupnosti *quilombos* za večino Brazilcev zaprto poglavje brazilske zgodovine, nato pa je ustava iz leta 1988 v svojem 68. členu dala ozemeljsko pravico nad *quilombosi* potomcem črnkih sužnjev, ki so v njih prebivali, in s tem *quilombose* za nekaj časa postavila v ospredje debat med antropologi, politiki in družbenimi gibanji v Braziliji (Costa 2001, 149).

brazilskega ljudstva. Če se gre v ZDA za boj proti zatiranju črnske *manjšine*, pa se gre v Braziliji za boj proti zatiranju črnske *večine*, je trdil Nascimento (v Guimarães 2002, 100). Za ta boj je po Nascimento nepogrešljiva identiteta brazilskih črncev kot afriških potomcev in ne zgolj kot oseb s temno barvo kože. Tako se je Nascimento politično motivirano zavzemal za bipolarno rasno klasifikacijo – črnci/belci – in si prizadeval opustiti vmesne rasne kategorije kot sta *pardo* ali *moreno* (Guimarães 2002, 101). Navedimo in z besedami Abdiasa do Nascimento opišimo v Tabeli 4.1 nekatere glavne ideološke elemente kilombizma.

Tabela 4.1 – NEKATERI IDEOLOŠKI ELEMENTI KILOMBIZMA

Anti-kapitalizem	»Črnsko ljudstvo ima skupni projekt: ustvariti družbo, ki bo temeljila na pravičnosti, enakosti in spoštovanju do vseh ljudi. Družbo, katere notranji ustroj bo onemogočal ekonomsko izkoriščanje« (Nascimento v Guimarães 2002, 103).
Rasna bipolarnost	»Ne smemo pustiti, da bi se nas delilo na črnce in mulate, ampak si moramo prizadevati za našo skupno afro-brazilsko identiteto, afro-ameriško identiteto vsega kontinenta, Afričanov v diaspori« (Nascimento v Guimarães 2002, 103).
Zatirana večina	»Skupaj z Indijanci, zaslužjenimi za neko obdobje in potem izgnanih, so bili Afričani prvi in edini delavci za časa treh stoletij in pol, in so položili temelje te dežele, ki se ji reče Brazilija. (...) Črnc, daleč od tega da bi bil zavojevalec ali tujec, predstavlja resnično dušo in telo te države. A kljub temu zgodovinskemu dejstvu se Afričanov in njihovih potomcev nikoli ni imelo za enakopravne s strani belske manjšine« (Nascimento v Guimarães 2002, 103).
Izključenost in teror	»Stanje črnskega ljudstva se ni izboljšalo, ampak kvečjemu poslabšalo. Z opravljanjem obrobni del črnsko ljudstvo nadaljuje s svojo ekonomsko izključenostjo. Bivanjska segregacija, ki je plod kombinacije dejavnika revščine in rase, potiska črnsko skupnost v mestne favele. Policijsko nasilje in rasno motivirane obsodbe prispevajo h kraljestvu terorja, pod katerim vsakodnevno živijo črnci« (Nascimento v Guimarães 2002, 104).
Anti-imperializem	»Kilombističnega nacionalizma se ne sme enačiti s ksenofobijo. Kilombizem nije anti-imperialistični boj, ki se izraža v panafricanizmu in ohranja solidarnost med vsemi ljudstvi sveta, ki se borijo proti izkoriščanju, zatiranju in revščini (...). Črnski nacionalizem je univerzalen in internacionalen, ker se zavzema za nacionalno osvoboditev ljudstev in spoštovanje njihove kulturne edinstvenosti (...). Brezobrazna uniformiranost v imenu »enotnosti«, konformna z zahodnim družbenim modelom, ni v interesu zatiranih ljudstev« (Nascimento v Guimarães 2002, 104-105).

Vir: Guimarães (2002, 103-105)

Abdias do Nascimento je bil leta 2004 nominiran za Nobelovo nagrado za mir, organizacija *Movimento Negro Unificado*, ki ji je Nascimento ves čas njenega delovanja duhovni oče, pa deluje še danes. A to ni edina organizacija črnkega gibanja, saj jih je v zadnjih dveh desetletjih – po koncu diktature leta 1965 – zraslo še mnogo. Guimarães (2001, 135) navaja, kaj vse je uspelo doseči črnemu gibanju v tem zadnjem obdobju. Navedimo to po alinejah:

- Črnsko gibanje si je izborilo dva državna praznika: 13. maj, dan ukinitve suženjstva, in 20. november, dan smrti Zumbija,²² glavnega črnkega upornika
- Začela se je prenova šolskega sistema z namenom, da se šolske učbenike, kurikulare in načine poučevanja očisti stereotipov in predsodkov, usmerjenih proti črnemu prebivalstvu
- Vlada je sprožila kampanjo, da naj se temnopolto prebivalstvo (rasno mešano in črnsko) ob popisoma leta 1991 in 2000 izreče za črnsko
- Novo brazilsko ustavo (iz leta 1988) se je med drugim dopolnilo s tem, da se je rasizem označilo za zločin
- Sprožena je bila vsesplošna kampanja proti rasni diskriminaciji v državi
- In, navsezadnje, uvedene so bile politike pozitivne diskriminacije kot sredstva v boju proti rasni neenakosti

Zdaj, ko smo v glavnih obrisih predstavili črnsko gibanje v Braziliji, se posvetimo še indijanskemu, ki je prav tako kot črnsko k dvigu črnke prispevalo k dvigu indijanske zavesti in k večji prepoznavnosti in enakopravnosti Indijancev v brazilski družbi.

Omenili smo že (v opombi št. 9), da se je indijanska rasna kategorija prvič upoštevala šele ob popisu brazilkega prebivalstva iz leta 1991. Takrat se je za Indijance izreklo 294 000 Brazilcev (Filho 2006, 7). Ob zadnjem popisu leta 2000 je število teh, ki so se izrekli za Indijance, znatno naraslo – na 734 000 (Filho 2006, 7). To je znašalo približno 0,4 % tedanjega brazilkega prebivalstva. Tako to, da se je indijanska rasna kategorija uvedla v popis 1991, kot tudi to, da se je beležil več kot 100 % porast indijanskega prebivalstva ob naslednjem popisu, je moč pripisati delovanju indijanskega gibanja (*movimento indígena*), ki »opogumlja« Brazilce indijanske krvi, da se tudi izrečejo za Indijance.

Povejmo, da je indijansko prebivalstvo v Braziliji izjemno pestro. Santos (2006b, 28) navaja, da na brazilkem ozemlju živi približno 220 različnih indijanskih ljudstev, ki govorijo 180 različnih jezikov. Potrebno si je prizadevati, da se bo takšna pestrost ohranila, za kar so v prvi vrsti zadolžene organizacije indijanskega gibanja. A kljub vsej etnično-jezikovni pestrosti znotraj indijanskega prebivalstva – in ravno zaradi nje –, je potrebno za dosego političnih

²² Zumbi dos Palmares je bil zadnji voditelj najdlje časa – 100 let – trajajoče ene izmed skupnosti upornih črnkih sužnjev v Braziliji, imenovane *Quilombo dos Palmares*. V zadnjih 20 letih je črnsko gibanje izbralo Zumbija za simbol črnke identitete in – kot rečeno – določilo 20. november, domnevni dan njegove smrti, za državni praznik črnke zavesti (Silva 1998, 201).

ciljev graditi tudi na skupni (rasni) indijanski identiteti. Tudi to je naloga indijanskega gibanja.

Almeida in Ribeiro (2006, 5) pišeta, da je indijansko gibanje zaživelo v sedemdesetih letih, ko so zrasle številne indijanske organizacije. Gibanje pa se je še okrepilo po razglasitvi nove brazilske ustave iz leta 1988, ki je v 231. in 232. členu vzpostavila garancijo za zaščito indijanske socialne organizacije, njihovih jezikov, navad in verovanj. To je bil velik uspeh, saj so se formalno-pravni odnosi med brazilsko državo in Indijanci povzdignili na občutno višjo raven. Ob sprejemanju ustave je bil brazilski parlament prizorišče številnih indijanskih zborovanj; tam so bili prisotni tudi indijanski politični voditelji, ki so sodelovali v političnih debatah in si priborili ustavo, ugodno za Indijance (Almeida in Ribeiro 2006, 5-6).

Če se vrnemo spet v sedemdeseta leta, povejmo, da se je takrat v Braziliji začela organizirati civilna družba in se postavila po robu tedanjemu vojaškemu režimu (Alves 2007, 92). Alves (2007, 92) pravi, da je v tem kontekstu zraslo indijansko gibanje kot gibanje upora in številnih zahtev, naslovljenih na federalno vlado. S tem, ko so postali Indijanci glasnejši v svojih zahtevah, se jih v nacionalni zavesti postopoma ni več jemalo le kot divjega in nedoraslega eksotičnega drugega, temveč je njihova skupnost postala politični akter s pravico sodelovanja v politiki na državni ravni (Alves 2007, 92).

Matos (v Alves 2007, 92-93) razlaga, da je indijansko gibanje v sedemdesetih letih računalo tudi na pomoč neindijanskih organizacij. Med njimi je bila ena najpomembnejših misijonarska organizacija *Conselho Indigenista Missionario*, ki je delovala pod močnim vplivom teologije osvoboditve, in je v Indijancih videla zatirani del populacije ter se zavzemala za njihovo osvoboditev in preobrazbo celotne družbe. Indijanci so sprejeli misijonarsko pomoč pri njihovem političnem organiziranju in borbi proti socialnemu zatiranju.

Leta 1980 je gibanje pridobilo novo moč, piše Deparis (2007, 117), z neodvisno indijansko organizacijo *União das Nações Indígenas* (UNI), ki je delovala na nacionalni ravni, poenotila različne indijanske organizacije v njihovih zahtevah in ji ni bilo treba delegirati interesov na druge neindijanske organizacije, temveč je imela dovolj veliko moč, da je sama uspešno zastopala indijanske interese. Dodajmo, da je ta organizacija seveda pripomogla k za Indijance ugodnim ustavnim določilom v novi ustavi, s katerimi se bomo seznanili še kasneje.

Po sprejemu nove ustave pa vse do danes se beleži nagel porast organizacij indijanskega gibanja. Santos (2006b, 67) navaja, da je danes v Braziliji več kot 700 indijanskih organizacij, od katerih jih je približno polovico na področju Amazonije. Te organizacije, nadaljuje Santos (2006b, 78-81), opravljajo vse več funkcij, predvsem na področju zdravstva in šolstva, in so tudi politično aktivne. Med vidna uspeha indijanskega gibanja je moč šteti vračilo ozemelj Indijancem (v indijanskih rokah je sedaj 12,38 % brazilskega ozemlja) in uvedbo dvojezičnega²³ šolstva na šolah, ki jih obiskujejo indijanski šolarji. Oba uspeha, poleg drugih, je bilo moč doseči na podlagi nove ustave.

Zaključimo to poglavje o črnem in indijanskem gibanju s sklepom, da to gibanje predstavlja vezni člen med tem, kar smo povedali o problematiki rasne neenakosti in diskriminacije v brazilski družbi – zaradi katere se je gibanje sploh začelo –, in tem, kar bomo v nadaljevanju naloge povedali o reševanju te problematike.

²³ Poučuje se v portugalskem in v enem izmed indijanskih jezikov. Treba je reči, da je za veliko indijanskih otrok portugalščina že materni jezik, zato bo uvedba dvojezičnosti v šolah pozitivno prispevala k vnovični oživitvi indijanskih jezikov.

5 Reševanje rasne problematike

Za reševanje rasne problematike je najprej potrebno zavedati se je, za kar gre zahvala črnskega in indijanskega gibanju kot tudi družboslovcem s Florestanom Fernandesom na čelu, ki so že v petdesetih letih 20. stoletja s svojimi raziskavami začeli opozarjati nanjo. A tudi in predvsem zaradi vojaške diktature med letoma 1964 in 1985, ki je potisnila rasno problematiko na stranski tir, je bilo potrebno preteči še nekaj desetletij, da se je to problematiko začelo reševati. Prvi večji mejnik pri tem je predstavljala nova brazilska ustava iz leta 1988, sprejeta v času predsedovanja Joséja Sarneya, drugega brazilskega predsednika po koncu vojaške diktature. Zato bomo tudi mi najprej vzeli pod drobnogled ustavo iz leta 1988, saj je s svojimi rasnimi določili odprla nadaljnjo pot reševanja rasne problematike v Braziliji.

5.1 Brazilska ustava iz leta 1988

Nova brazilska ustava za razliko od prejšnjih ni spregledala perečega črnskega in indijanskega vprašanja v Braziliji. To je bila v veliki meri posledica pritiskov črnskega in indijanskega gibanja ob sprejemanju ustave kot tudi demokratizacije brazilske družbe po koncu vojaške diktature.

Ustava²⁴ je najprej jasno obsodila rasizem: v 42. razdelku 6. člena ga označuje kot zločin, ki se lahko kaznuje z zaporno kaznijo. Obsodba in kaznovanje rasizma je pomembna tudi zaradi tega, ker sporoča, da je problem rasizma prisoten v brazilski družbi, kar v preteklosti ni bilo splošno priznано.

Poglejmo si zdaj konkretnije ustavne določbe, ki se tičejo črnske in indijanske skupnosti. 68. člen ustave daje, kot smo že omenili v opombi št. 21 v poglavju o črnskem gibanju, ozemeljsko pravico nad *quilombosi* potomcem črnih sužnjev, ki so prebivali v teh skupnostih. Gre za pomembno vračilo materialnih pravic delu potomstva črnih sužnjev in v tem smislu za pravno dejanje. Poleg tega ustava v 5. razdelku 216. člena zagotavlja, da bo

²⁴ V nadaljevanju se bomo nanašali na izdajo iz leta 2006 izvirne verzije ustave "Constituição da República Federativa do Brasil", sprejete 5. oktobra 1988.

hranila vse dokumente in ostalo materialno zapuščino *quilombosov* kot kulturno dediščino države.

V 215. členu ustava poudarja multikulturno in multietnično naravo brazilske države (Martins in drugi 2004, 794), s tem ko zagotavlja, da bo varovala manifestacije indijanske in afro-brazilske kulture, kot tudi drugih kultur v nacionalnem okolju. Ne smemo pozabiti, da se je v preteklosti govorilo le o eni, brazilski kulturi, in o eni, t.i. *brazilski* (mešani) rasi, zato ta člen vzpostavlja novo razumevanje brazilske nacije. To novo razumevanje potrjuje tudi 242. člen, ki pravi, da mora poučevanje zgodovine vključevati prispevek različnih kultur in etnij v formaciji brazilske nacije. Tisti, ki se zavzemajo za spremembo še vedno pretežno belsko obarvane zgodovine v brazilskih šolskih zgodovinskih učbenikih, se torej lahko sklicujejo na ta ustavni člen.

Še več kot črnski skupnosti, ki zgleda, da je po mnenju piscev ustave tako integrirana v brazilsko nacijo, da zanjo ni potrebna pretirana ustavna zaščita in se jo omenja predvsem v povezavi s *quilombosi*, je v ustavi namenjenega prostora indijanski skupnosti. Tej skupnosti ustava zagotavlja pravice kot so: ohranjanje lastne kulture (člena 231 in 242), osnovno izobraževanje v lastnem jeziku (člen 210) in ozemeljska posest (člen 231), kar je vse še podrobneje razčlenjeno v razdelkih teh členov. Celotno 8. poglavje ustave, ki zajema člena 231 in 232, se že v naslovu (Dos Índios – O Indijancih) nanaša na Indijance, kar je velik uspeh za do tedaj prezrto indijansko skupnost.

V ustavi so za črnsko in indijansko skupnost pomembni tudi členi, ki se jih lahko interpretira kot nastavke za politiko pozitivne diskriminacije, ki jo bomo še podrobneje obravnavali. V dokumentu, ki ga je izdalo brazilsko ministrstvo za pravosodje ob pripravah na svetovno konferenco o rasizmu v Durbanu leta 2001, je bilo zapisano, da ima pozitivna diskriminacija tudi ustavno podlago (Htun 2004, 68). Ta naj bi izhajala, navaja Htun (2004, 68) iz treh ustavnih norm. Prva norma obvezuje državo, da se bori proti neenakosti in marginalizaciji. Druga nalaga državi, da se trudi vključiti zapostavljene skupine prebivalstva (za primer navaja hendikepirane). In tretja predpisuje način, kako se boriti za izravnavo neenakih možnosti: npr. z zaščito žensk na trgu dela, z ohranitvijo določenega deleža javnih služb za hendikepirane osebe in s progresivnim sistemom davka na dohodek. K temu lahko dodamo tudi 3. člen ustave, ki v 4. razdelku pravi, da si Brazilija zadaja za cilj dobrobit vseh ne glede na izvor, raso, spol ali starost in brez katerihkoli drugih vrst diskriminacije. Sklenemo torej lahko, da je

bila ustava iz leta 1988 pomembna iztočnica za vse kasnejše politične akcije, ki so se trudile reševati rasno problematiko in ki bodo predstavljene na naslednjih straneh.

5.2 Politične akcije reševanja rasne problematike od leta 1988 dalje

Poleg tega, da je bila v letu 1988 sprejeta nova ustava, je bilo to leto za Brazilce pomembno tudi zaradi stote obletnice odprave suženjstva v Braziliji. Andrade (2007, 43) navaja, da je na dan obletnice odprave suženjstva, 13. maja 1988, predsednik José Sarney najavil ustanovitev kulturne fundacije Palmares (to ime ji je posodil slavni črnski upornik proti suženjstvu Zumbi dos Palmares), ki si je zadala za cilj »ohranitev kulturnih, socialnih in ekonomskih vrednot, ki izvirajo iz črnkega vpliva pri formiranju brazilske družbe« (Andrade 2007, 43). V svojem radijskem nagovoru je Sarney med drugim naznanil, da bo ta fundacija omogočila tudi temnopoltim, da bodo zasedali vodilne položaje v tej državi (Telles v Ribeiro 2009, 19).

Tovrstne akcije²⁵ so povzročile premike tudi na ravni zveznih držav. Leonel Brizola, takratni guverner zvezne države Rio de Janeiro, je leta 1991 ustanovil sekretariat za zaščito in promocijo črnske populacije, ki pa je bil zaprt tri leta kasneje s prihodom novega guvernerja, med drugim zato, ker da velik del brazilske družbe ne kaže zanimanja za rasno tematiko (Silva 2008, 2-3). Pod okriljem tega sekretariata, dokler ni bil zaprt, je deloval tudi sektor policije, specializiran za rasni kriminal, sekretariat pa je sodeloval tudi z učitelji na šolah, da bi jih spodbudil k vključitvi afro-brazilske zgodovine in kulture v njihove razrede (Nascimento in Nascimento v Htun 2004, 66). Tudi v drugih zveznih državah, navaja Silva (2008, 3), kot so São Paulo, Sergipe in Distrito Federal so zrasle podobne institucije. Vendar je dejstvo, da se je v Braziliji težko boriti proti rasizmu, pripeljalo do tega, da so vse te institucije kaj kmalu zamrle (Jaccoud in drugi v Silva 2008, 3).

Za to obdobje konca osemdesetih in začetka devetdesetih let, pravi Martins (2004, 58-59), je brazilska država naredila dva ključna premika. Kulturni premik, ki se je kazal v vse večji promociji in vrednotenju zgodovine, kulture in umetnosti Afro-Brazilcev, in premik v boju proti diskriminaciji, ki je vključeval državna prizadevanja za registracijo in kaznovanje dejanj

²⁵ Leta 1988 je bilo doseženo tudi to, da se je 20. november, dan smrti Zumbija dos Palmaresa, razglasil za nacionalni praznik črnske zavesti in v nekaterih zveznih državah tudi za dela prost dan.

rasne diskriminacije, vključno z ustavno-zakonodajnimi ukrepi in vzpostavitvijo zgoraj omenjenih institucij boja proti rasizmu.

A vendar ni bilo, nadaljuje Martins (2004, 59), nobenega uradnega javnega priznanja ali razkritja velikih rasnih neenakosti (in posledično tudi ne potrebe po soočenju z njimi), ali katerekoli konkretne akcije na področju šolstva, trga dela ali kjerkoli drugje, ki bi spodbujala zmanjšanje razlik v dohodku, izobrazbi in življenjskem standardu med belci in temnopoltimi. Do konkretnjših akcij je bilo potrebno počakati na izvolitev predsednika Fernanda Henriqueja Cardosa.

5.3 Rasna politika v času predsedovanja Fernanda Henriqueja Cardosa

Če je dolga leta veljalo, da so se brazilske vlade na mednarodni sceni rade pohvalile z odsotnostjo rasizma v njihovi državi, so se v času predsednika Cardosa pojavili jasni signali spremembe tega diskurza in delovanja: prvič se je uradno priznal obstoj rasne problematike in začelo se je ukvarjati s strategijami njenega reševanja (Hofbauer 2006, 9).

Še preden spregovorimo o rasni politiki v času predsednika Cardosa, ki je bil na čelu Brazilije dva štiriletna mandata med letoma 1995 in 2003, je potrebno nekaj reči o predsednikovem intelektualnem ozadju. Ni namreč naključje, da so se resnejše rasne politike začele ravno z nastopom mandata predsednika Cardosa, saj se je on kot ugledni brazilski sociolog ukvarjal z rasnim vprašanjem vse od petdesetih let skupaj s Florestanom Fernandesom in drugimi razumniki.²⁶ V svoji doktorski disertaciji je raziskoval rasne odnose, kot tudi v svoji prvi objavljeni knjigi in številnih člankih iz konca petdesetih in začetka šestdesetih let²⁷ (Htun 2004, 79). Tako je Cardoso decembra 2001 v svojem govoru, v katerem je podprl politiko pozitivne diskriminacije, izjavil:

Vsi vedo – in če še ne, vedo zdaj –, da je to zadeva, v katero sem osebno vpleten, saj sem številna leta svojega življenja ob začetku svoje kariere preživel kot sociolog, ki je preučeval položaj temnopoltih in rasno diskriminacijo med revnim slojem prebivalstva (...). Od São Paula do Ria Grande do Sul v tem

²⁶ Šlo je za t.i. »sociološko šolo iz São Paula«, v kateri so bili poleg Fernandesa in Cardosa še Octávio Ianni, Oracy Nogueira, João Batista Borges Pereira in drugi, ki so odprli novo poglavje v zgodovini preučevanja rasnih odnosov v Braziliji.

²⁷ Cardosoova doktorska disertacija iz leta 1962 nosi naslov »O Capitalismo e Escravidão no Brasil Meridional: O Negro na Sociedade Escravocrata do Rio Grande do Sul« (*Kapitalizem in suženjstvo na jugu Brazilije: črnc v suženjski družbi Ria Grande do Sul*). Knjiga, ki jo je leta 1960 izdal v so-avtorstvu z Octaviem Iannijem pa naslov »Côr e Mobilidade Social em Florianópolis« (*Barva kože in socialna mobilnost v Florianopolisu*).

času v petdesetih letih, mislim, da ni bilo favele, ki je nisem obiskal, ne samo iz študijskih razlogov, ampak – skupaj s Florestanom Fenandesom, Octaviom Iannijem, Renatom Jardimom in mnogimi drugimi – tudi, da bi portretiral brazilsko realnost, ki so jo elite ignorirale v tem času (...). Brazilci so živeli globoko v iluziji, da je bila njihova država rasna demokracija, ko v resnici ni bila in ki ni niti danes (Htun 2004, 79-80).

Cardosu se je tako kot novo izvoljenemu predsedniku ponudila odlična priložnost, da s svojimi študijskimi opažanji glede rasnih odnosov naredi nekaj tudi v praksi. In pri tem ni okleval. Ravno ob nastopu njegovega mandata leta 1995 se je zgodil veliki shod proti rasizmu (»Marcha Zumbi dos Palmares contra o Racismo, pela Cidadania e pela Vida« – Shod Zumbi dos Palmares proti rasizmu, za državljanstvo in za življenje), ko se je 30.000 pripadnikov črnškega gibanja 20. novembra ob 300 letnici smrti Zumbija dos Palmaresa odpravilo v brazilsko prestolnico Brasília, da bi izrazilo svoje negodovanje z rasno neenakostjo in diskriminacijo, ki pesti črnsko populacijo (Figueiredo 2007, 2). V času tega shoda je Nacionalni izvršni komite (CEN) pod močnim pritiskom črnškega gibanja predsedniku Cardosu predstavil program za premagovanje rasizma in rasne neenakosti (*Programa de Superação do Racismo e da Desigualdade Racial*), ki »še vedno predstavlja sintezo zahtev črnškega gibanja za ukrepe javnih politik« (Martins in drugi 2004, 797). Ključne točke programa je izpostavil Figueiredo (2007, 2-3), od katerih mi izluščimo naslednje:

- Informacije: vključitev vprašalnika o barvi kože v vsak sistem informacij o prebivalstvu
- Trg dela: vzpostavitev davčnih olajšav za podjetja, ki sprejmejo programe spodbujanja rasne enakosti
- Izobrazba: implementacija Konvencije o izničenju rasne diskriminacije v izobraževanju; nadzor nad didaktičnimi knjigami in izobraževalnimi programi; razvoj trajnih programov izobraževanja profesorjev v smeri njihove prilagoditve na rasno različnost; identificirati sedanje diskriminatorne prakse v šoli in njihov vpliv na osip in ponavljanje temnopoltih šolarjev; vzpostavitev načela pozitivne diskriminacije pri vpisu temnopoltih na univerze
- Kultura: razviti programe, ki zagotavljajo rasno enakost koriščenja kulturnih politik
- Policijsko nasilje: striktno upoštevanje človekovih pravic ne glede na raso ali spol pri programih urjenja policistov
- Religija: vzpostaviti zakonodajo, ki bo definirala in kaznovala versko netolerantnost, kakršni so predsodki in stereotipi, ki stigmatizirajo verske kulte afriškega izvora

- Zemlja: do danes še nobena ruralna črnska *quilombo* skupnost ni prejela definitivne lastninske pravice nad zemljo, ki ji pripada, zato se mora to nemudoma izvršiti

Ob pregledu teh točk programa nam najprej pade na pamet, da so precej optimistične in težko uresničljive, a vendar ne moremo reči, da gre pri vsem tem le za prazne besede. Predvsem glede načela pozitivne diskriminacije pri vpisu temnopoltih (in indijanskih) študentov na univerze, povejmo, da se je to kaj kmalu začelo uresničevati, čemur se bomo še posvetili. Cardoso je namreč v odgovor na ta program, piše Martins in drugi (2004, 797), kaj kmalu ustanovil medresorsko delovno skupino za črnsko populacijo (GTI – *Grupo de Trabalho Interministerial*) in javno izjavil, da rasna diskriminacija obstaja in da je potrebno sprejeti ukrepe borbe proti njej. GTI je sponzoriral številne seminarje na temo pozitivne diskriminacije po vsej državi kot tudi mednarodni forum na to temo (Souza v Martins in drugi 2004, 797). Predstavil je tudi 46 predlogov javnih politik (Martins in drugi 2004, 797). Na žalost pa ni bilo vzpostavljenega ustreznega sistema za implementacijo teh politik in tudi prave politične volje ne s strani ministrov, ki so večinoma bojkotirali predloge GTI (Telles 2004, 56). A proces se tukaj ni ustavil.

Kmalu za tem, julija 1996, kot navaja Rosana Heringer (2002, 63), je zvezna vlada organizirala konferenco »Multikulturalizem in rasizem: pomen pozitivne diskriminacije v sodobnih demokratičnih družbah«. Na konferenci je bil poudarek na rasnih odnosih v Braziliji in ZDA, o čemer je izšel tudi zbornik razprav sodelujočih.²⁸ Otvoritveni govor na konferenci je imel predsednik Cardoso, ki je med drugim povedal: »Moramo iskati rešitve, ki ne bodo gola ponovitev ali kopija drugih rešitev, predvidenih za razmere, v katerih tudi obstaja problem diskriminacije in predsodkov, vendar v drugačnem kontekstu kot je naš. Bolje bo, če poiščemo bolj domiselno rešitev« (Heringer 2002, 63). Čeprav iz te izjave lahko razberemo, da predsednik Cardoso ne pristaja na enostavno enačenje rasnih razmer (npr. med ZDA in Brazilijo), pa vendar ne zanika obstoja rasnega problema v Braziliji, kar potrjuje naslednji del njegovega govora:

Tu v Braziliji neprestano živimo obdani s predsodki in diskriminacijo. (...) Diskriminacija v naši družbi je že utrjena in se stalno reproducira. (...) Sliko te situacije moramo prinesiti na plano, da jo lahko obsodimo, ne le z besedami, ampak tudi z mehanizmi in procesi, ki bodo pripeljali do transformacije naše družbe v družbo, kjer vladajo resnično demokratični odnosi med različnimi rasami, razredi in družbenimi skupinami (Santos 2006a, 32).

²⁸ Pod naslovom »Multiculturalismo e racismo: Uma comparação Brasil-Estados Unidos« (*Multikulturalizem in rasizem: primerjava med Brazilijo in ZDA*).

To je bilo še eno pomembno Cardosovo priznanje rasne problematike v Braziliji, tokrat povedano tudi pred mednarodnim (ameriškim) občinstvom. Kasneje istega leta je Cardoso izdelal, kot piše Telles (2004, 56), Nacionalni program za človekove pravice, ki je določil cilje za izboljšanje položaja žensk, hendikepiranih oseb ter pripadnikov indijanske in črnske populacije. Kar se tiče črnske populacije, je na kratek rok program predvidel študijo javnih politik, ki so tej populaciji v prid. Na srednji rok je predvidel politike pozitivne diskriminacije, ki bodo temnopoltim olajšale vstop na univerzo. Na dolgi rok pa je program načrtoval razveljavitev vseh diskriminatornih zakonov, izboljšavo politik in uredb, ki se borijo proti rasni diskriminaciji, in izdelavo nadomestnih politik, ki socialno in ekonomsko promovirajo črnsko populacijo. Federalna vlada je s tem potrdila idejo o eksplicitno rasno usmerjenih javnih politikah v podporo nebele populacije (Telles 2004, 56).

Po teh Cardosoovih prizadevanjih ob začetku njegovega prvega mandata je sledilo nekajletno zatišje, kar se tiče rasne problematike. Mnogi brazilski intelektualci so nasprotovali načrtani poti njenega reševanja, saj so trdili, pravi Telles (2004, 58), da so vrednote rasne demokracije globoko zakoreninjene v brazilsko družbo in da Brazilija, če že ni rasna demokracija, pa si mora prizadevati, da bo, k čemur pa načrtovane rasne politike ne bodo prispevale, saj bodo le utrdile rasne ločnice s svojim poudarkom na rasi. Po mnenju brazilske večine se brazilska družba ponaša z rasno dvoumnostjo in rasno mešanostjo – dosti bolj kot s konceptualno ločenostjo rasnih skupin, ki je potrebna za identifikacijo koristnikov politik pozitivne diskriminacije (Telles 2004, 58). Ob teh očitkih drugače misleče večine je bil Cardoso sočasno zaposlen s krotanjem brazilske hiperinflacije, kar je za nekaj let zaustavilo proces implementacije rasnih politik (Telles 2004, 58).

A vendar je rasno vprašanje prišlo znova v ospredje ob pripravah na svetovno konferenco proti rasizmu, ki je bila v Durbanu leta 2001. Da bi dosegla konsenz glede rasnega vprašanja, je brazilska vlada ustanovila komite, sestavljen iz državnih uslužbencev, akademikov in predstavnikov črnih gibanj, ki so imeli seminarje in delavnice po vsej državi (Htun 2004, 81). Velikega pomena je bilo, kot navaja Mala Htun (2004, 81), da so te priprave na Durban sprožile zanimanje brazilskih medijev. V času pred konferenco so časopisi, televizija in radijske postaje začele poročati o rasizmu in rasni neenakosti. Poročila so analizirala tudi predlagane ukrepe pozitivne diskriminacije, programe, ki so jih že sprejele nevladne

organizacije in so usmerjeni k črnski populaciji, ter pravice Indijancev. Nikoli dotlej ni bila rasa tako pomembna tematika v brazilskih medijih²⁹ (Htun 2004, 81).

In kaj je bilo pomembnega za Brazilijo, kar so sklenili na Durbanski konferenci? Citirajmo del sklepa, ki ga je podala brazilska delegacija:

Konsenz, ki je bil tukaj dosežen z naše strani, nam dopušča prepoznati osebe afriškega in indijanskega porekla kot žrtve diskriminacije in zgodovinskih zločinov. Brazilija meni, da nam bo izid naših pogajanj v zvezi z vprašanji iz preteklosti zagotovil okvir za priznanje krivic in prave oblike kesanja, ki kliče po nacionalnih afirmativnih in pozitivnih politikah implementacije, kot tudi po mednarodnem sodelovanju na tem področju (Report of the World Conference against Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance 2001, 132).

Takoj po konferenci v Durbanu je predsednik Cardoso ustanovil Nacionalni svet za boj proti diskriminaciji (*Conselho Nacional de Combate à Discriminação* – CNCD), ki naj bi spodbujal in ocenjeval politike pozitivne diskriminacije, ki naj prispevajo k družbeni enakosti in zaščiti pravic posameznikov, družbenih in etničnih skupin, ki jih ogroža rasna diskriminacija in druge vrste netolerance (Tavolaro 2009, 9).

Resnični boj proti rasni neenakosti in diskriminaciji se je potem začel – po konferenci v Durbanu z implementacijo določenih rasnih politik ob koncu Cardosovega drugega mandata, ki so bile načrtane že ob začetku njegovega prvega mandata. In ta boj se je k sreči nadaljeval tudi, ko je krmilo države leta 2003 prevzel Luiz Inácio Lula da Silva.

5.4 Rasna politika v času predsedovanja Luiza Inácia Lule da Silve

Predsednik Lula je že ob nastopu svojega prvega mandata leta 2003 pokazal, da se misli resno lotevati rasne problematike. Izbral si je tri temnopolte ministre, kar je v brazilski »belopoliti« politični zgodovini precedens brez primere.³⁰ Gilberto Gil, znani pevec in skladatelj, je postal minister za kulturo; Benedita da Silva, nekdanja senatorka, je postala ministrica za socialo; in Marina Silva,³¹ nekdanja senatorka in okoljevarstvenica, je postala ministrica za okolje. In kar

²⁹ Pet osrednjih brazilskih časopisov je objavilo okrog 170 člankov/pisem bralcev na rasno tematiko v tednu pred konferenco. To je bil dogodek brez primere v brazilski časnikarski zgodovini, saj se je pred tem za rasno tematiko smatralo, da se javnost zanjo ne zanima in se je zato v časopisih pojavljala zelo redko (Telles 2004, 71).

³⁰ Kot je znano, je imela Brazilija pred tem zgolj enega temnopoltega ministra: nogometnega zvezdnika Peléja, ki je bil minister za šport v obdobju med 1995-1998.

³¹ Ob zadnjih predsedniških volitvah leta 2010 je Marina Silva dodobra premešala štrene svojima belopoltima tekmečema za predsedniški stol, saj je pobrala približno 20 % glasov, tako da nobeden izmed dveh favoritov – Dilma Rousseff in José Serra – ni zmagal že v prvem krogu. Morda bo Brazilija v osebi Marine Silve ali koga

je morda najpomembnejše – Lula je nastavljal Joaquima Benedita Barboso Gomesa za predsednika brazilskega Vrhovnega sodišča. To je bilo prvič, da je temnopolta oseba postala predsednik brazilskega Vrhovnega sodišča v 174 letni zgodovini tega sodišča (Telles 2004, 74). Odkar je na oblasti Lula, so se načrtovane rasne politike začele pospešeno udejanjati. V visokem šolstvu, navaja Arbache (2006, 121), je Lula ustanovil program *Diversidade na Universidade* (*Različnost na univerzi*) s ciljem implementacije strategij dostopnosti visokošolskega študija za temnopolte in indijanske študente. Hkrati je ustanovil tudi medresorsko skupino, ki naj bi izdelala načrt, da bi se ti študentje ne samo vpisali v visoko izobraževanje, temveč študij tudi uspešno končali. Na šolskem področju je pomemben tudi sprejem zakona, ki ga je predlagala Lulova vlada leta 2003, in ki šole obvezuje poučevanja afro-brazilске zgodovine in kulture (Arbache 2006, 121). Nedavno pa se je začel že v zgodnjih letih šolanja izvajati program »šolski popis«, v okviru katerega se mlade šolarje sprašuje po rasi in se jih s tem spodbuja, da opredelijo svojo rasno pripadnost (Sousa in Nascimento 2008, 135). Tarso Genro, minister v Lulovi vladi, je ta za Brazilijo dokaj nenavaden ukrep, upravičil z besedami: »Ti podatki so pomembni za načrtovanje izobraževalnih politik. Ignorirati te informacije, bi pomenilo skrivati se pred brazilskim resničnim obrazom« (Sousa in Nascimento 2008, 135). Naj tudi mi pritrdimo Genrovim besedam, saj vemo, da je rasna identifikacija odločilnega pomena za rasne politike, ki so nujno potrebne za doseg sprememb na bolje. In če se spodbuja že otroke v šolah, da se rasno identificirajo, bodo to toliko lažje storili ob različnih bodočih popisih prebivalstva in s tem pripomogli k lažji implementaciji rasnih politik.

Pomembno z vidika koordinacije rasnih politik v času Lulovega predsedovanja je, da je Lula leta 2003 odprl Sekretariat za politike, ki spodbujajo rasno enakost (SEPPIR – *Secretaria de Políticas de Promoção da Igualdade Racial*), ki ima status ministrstva (Ribeiro 2009, 20). Glavnina vladnih politik, ki jih koordinira SEPPIR, se nanaša na temnopolto populacijo, vendar se SEPPIR bori tudi za enakost in pravice Indijancev, Romov, Judov, Palestincev in ostalih skupin prebivalstva v Braziliji, ki so bile diskriminirane skozi celotno zgodovino iz rasnih, etničnih ali kulturnih razlogov (Ribeiro 2009, 21).

Povejmo še, kar trdi Sousa in Nascimento (2008, 135), da je Lulova administracija omogočila črnskemu gibanju, da ima veliko večji vpliv kot nekoč, saj je znatno podprla

drugega v prihodnje le dočakala svojega »Obama«, kar bi bilo vsaj tako veliko pozitivno presenečenje, kot je bila izvolitev Obame v ZDA.

kampanjo gibanja za izničenje mita o rasni demokraciji in za vzpostavitev jasne črnske identitete v Braziliji. Tudi Telles (2004, 74) pravi, da je dialog med črnkim gibanjem in federalno vlado v času Lule dober, kot ni bil še nikoli. In večina voditeljev črnkih gibanj je članov Lulove Delavske stranke (*Partido dos Trabalhadores*), še dodaja Telles (2004, 74).

V obdobju dveh mandatov (2003-2010) predsednika Lule, kot tudi že prej, so bili sprejeti tudi številni ukrepi pozitivne diskriminacije. Čas je, da te ukrepe, ki so bistvenega pomena za reševanje rasne problematike, predstavimo v nadaljevanju.

5.5 Pozitivna diskriminacija za temnopolto in indijansko prebivalstvo

Flander (2004, 101) opredeli pozitivno diskriminacijo³² v širšem pomenu »kot uveljavljanje posebnega položaja in/ali posebnih pravic, ki je namenjeno preprečevanju manj ugodnega položaja in spodbujanju oziroma ustvarjanju enakih možnosti določenih kategorij oseb (šibkejših, socialno ogroženih članov družbe, pripadnikov etničnih manjšin, žensk, starejših, mladine, brezposelnih itd.)«. Pozitivna diskriminacija poleg posebnega pravnega položaja in posebnih pravic po Flanderju (2004, 101) vključuje tudi uveljavljanje ukrepov za povečevanje možnosti za zaposlovanje in enakovredno udeležbo v družbenem življenju. Ukrepi pozitivne diskriminacije, navaja Flander (2004, 101-102), naj bi prispevali k preprečevanju ekonomske, politične in socialne marginalizacije, k bolj sorazmerni porazdelitvi družbenih dobrin, k učinkovitejšemu odpravljanju in preprečevanju revščine, k preprečevanju družbenega razslojevanja, zmanjševanju družbenih neenakosti, spodbujanju enakih možnosti na področju vzgoje in izobraževanja, zaposlovanja in delovnih razmerij, odločanja o zadevah javnega pomena ipd.

Cilj uveljavljanja pozitivne diskriminacije je preprečevanje in odpravljanje posledic pretekle diskriminacije, preprečevanje in odpravljanje strukturne diskriminacije, uveljavljanje bolj sorazmerne zastopanosti ter s tem socialne integracije in emancipacije pripadnikov deprivilegiranih družbenih skupin na vseh področjih družbenega življenja (Flander 2004, 99).

³² V anglo-ameriški terminologiji pozitivno diskriminacijo običajno označujejo z izrazom *affirmative action* (*afirmativni ukrepi*) (Flander 2004, 100). Tudi brazilsko-portugalska terminologija uporablja ta izraz kot neposredni prevod angleške različice in se tako glasi kot *ação afirmativa*. V Sloveniji se je uveljavil termin *pozitivna diskriminacija*, kakor tudi v nekaterih drugih evropskih državah: v Franciji *discrimination positive*, v Italiji *diskriminazione positiva*, v Nemčiji *positiv Diskrimination* (Flander 2004, 100). Ta termin pa pomeni isto kot *affirmative action* oz. *ação afirmativa* in je v rabi tudi v tej nalogi.

V praksi se je pozitivna diskriminacija uveljavila predvsem na področju izobraževanja, zaposlovanja in pri uresničevanju temeljne pravice do sodelovanja in odločanja o zadevah javnega pomena (Flander 2004, 102).

Kot lahko vidimo, je definicija pozitivne diskriminacije z njenimi cilji vred prikladna za brazilske razmere in se tako lahko pozitivno diskriminacijo s pridom koristi za izboljšanje položaja temnopoltega in indijanskega prebivalstva v Braziliji. Obe skupini prebivalstva sta namreč, kot smo pokazali v poglavju o rasni neenakosti, v znatno manj ugodnem položaju kot ostalo prebivalstvo. Tudi v preteklosti so temnopolti in Indijanci utrpeli hudo diskriminacijo oz. bolje rečeno rasno zatiranje (in iztrebljanje) za časa kolonializma in suženjstva. Zato so že iz tega naslova upravičeni do drugačne obravnave in s tem poprave preteklih (in sedanjih) krivic. To je moč doseči s pomočjo ukrepov pozitivne diskriminacije, ki jih bomo predstavili, da se bo videlo, kaj je bilo v tej smeri že storjenega. Pred tem pa naredimo še kratek izlet v zgodovino pozitivne diskriminacije, saj je iz njene več kot 40 letne zgodovine lahko že razvidno, kakšni so njeni rezultati.

César (v Arbach 2006, 117) ugotavlja, da se je pozitivna diskriminacija uveljavila v ZDA v šestdesetih letih 20. stoletja, ko so prišle na dan zahteve po pravičnejših kriterijih ureditve ameriške družbe. Pritisk organizacij civilne družbe, še posebej črnega gibanja, je potisnil v ospredje civilne pravice Afro-Američanov. Njihov boj proti rasni diskriminaciji je utrl pot anti-diskriminatorni zakonodaji, a so bili temnopolti kljub tej zakonodaji še zmerom deležni diskriminacije in predsodkov. Pojavila se je ideja, da anti-diskriminatorna zakonodaja ne zadostuje za boj proti neenakostim, zakoreninjenim še iz časa suženjstva. Tako se je bilo potrebno boriti proti strukturam, ki prispevajo k ohranjanju neenakosti in diskriminacije, z novimi mehanizmi. Predsednik Kennedy, navaja César (v Arbach 2006, 117-118), je leta 1961 začel s tem novim procesom, saj je ustanovil komisijo za enakost možnosti zaposlovanja, s ciljem izničenja rasne diskriminacije pri zaposlovanju. Nadaljnje korake v tej smeri je delal tudi predsednik Johnson (César v Arbach 2006, 119) in pozitivna diskriminacija temnopoltega prebivalstva je bila odtlej stalna praksa v ameriški družbi. Rezultati kažejo, da so se rasne neenakosti v ameriški družbi znatno zmanjšale in so bistveno manjše kot v Braziliji.³³ Sicer praksa pozitivne diskriminacije ni bila omejena samo na ZDA.

³³ Telles po besedah Dominguesa (2005, 166) pokaže, da se je zaradi ukrepov pozitivne diskriminacije rasna neenakost v ZDA med letoma 1960 in 1996 zmanjšala, v Braziliji (kjer ukrepov pozitivne diskriminacije ni bilo, op.p.) pa se je razkorak med belci in temnopoltnimi v istem obdobju povečal – na primer na trgu dela.

Razširila se je v zahodno Evropo, Indijo, Malezijo, Avstralijo, Kanado in druge države, navaja Moehlecke (2002, 199). V teh državah se jo med drugim uporablja v dobro deprivilegiranih etničnih in rasnih skupin, predvsem na področjih trga dela in izobraževanja – še posebej na področju visokega šolstva (Moehlecke 2002, 199). Pozitivno diskriminacijo se udejanja s pomočjo različnih praks, od katerih so najbolj znane kvote, ki vzpostavljajo določeno število ali delež »prostih mest« za pripadnike deprivilegiranih (rasnih) skupin na različnih področjih.

V Brazilijo je prišla pozitivna diskriminacija s precejšnjo zamudo. Šele konec osemdesetih let, po demokratizaciji brazilske družbe, je črnskim in indijanskim gibanjem uspelo doseči, da so bila v novo ustavo vnesena določila, ko so bila ugodna za temnopolte in Indijance in so bila podlaga za nadaljnje korake. Nato je prišla leta 1995 izvolitev predsednika Cardosa, ki je bil kot nekdanji preučevalec rasnih odnosov reševanju rasne problematike seveda naklonjen. Na mednarodni konferenci v Durbanu leta 2001 se je Brazilija zavezala, da bo začela implementirati politike pozitivne diskriminacije za osebe afriškega in indijanskega izvora. Takrat so se začele začrtane politike uresničevati in se nadaljevale skozi oba mandata predsednika Lule. Navedimo nekatere pomembnejše ukrepe pozitivne diskriminacije oz. uvedbe kvot za temnopolte in Indijance po letu 2001 po alinejah:

- Ministrstvo za kmetijstvo je namenilo 20 % svojih administrativnih delovnih mest za temnopolte, s ciljem povečanja tega deleža na vsaj 30 % (Andrade 2007, 75).
- Zakonodajna skupščina zvezne države Rio de Janeiro je odločila, da bo 40 % vpisnih mest na državni univerzi (*Universidade Estadual do Rio de Janeiro* in *Universidade Estadual do Norte Fluminense*) namenjenih za temnopolte študente (Andrade 2007, 75).
- Vrhovno sodišče je sklenilo, da morajo podjetja, ki ponujajo storitve sodišču, imeti 20 % delovnih mest namenjenih za temnopolte, 20 % za ženske in 5 % za ljudi s posebnimi potrebami (Andrade 2007, 75).
- Ministrstvo za pravosodje je določilo isti delež delovnih mest za temnopolte, ženske in ljudi s posebnimi potrebami za podjetja, ki poslujejo z ministrstvom (Andrade 2007, 75).³⁴

³⁴ Tehna pripomba na tem mestu je, zakaj nista Vrhovno sodišče in Ministrstvo za pravosodje tudi sama uvedla tovrstne kvote za svoje zaposlene in ne le, da jih morajo uvesti podjetja, če želijo poslovati s tema dvema ustanovama.

- Univerza zvezne države Mato Grosso je namenila 200 vpisnih mest za indijanske študente (Carvalho in Segado 2002, 20-21). Kvote za indijanske študente sta kmalu za tem uvedli univerzi v zvezni državi Paraná in Tocantins (Carvalho in Segado 2002, 21).
- S ciljem povečanja števila temnopoltnih brazilskih diplomatov³⁵ je Ministrstvo za zunanje zadeve začelo vsako leto štipendirati pripravo na sprejemni izpit dvajsetim temnopoltnim študentom za študij na prestižni diplomatski šoli Rio Branco (Carvalho in Segado 2002, 21; Andrade 2007, 75).
- Univerza v Brasília (UnB) je leta 2004 kot prva zvezna brazilska univerza uvedla kvote: 20 % vpisnih mest za temnopolte in nekaj vpisnih mest za indijanske študente (Martins 2004, 63).

Kot vidimo, je večina ukrepov pozitivne diskriminacije usmerjenih v visokošolski študij – v obliki kvot za temnopolte in v manjši meri tudi indijanske študente. V zadnjih letih, navaja Ribeiro (2009, 25), naj bi že 78 institucij javnega visokošolskega izobraževanja v Braziliji sprejelo sistem kvot. Obstajajo različni modeli sistema kvot. Lucciana Jaccoud (2009, 147-148) opiše tri modele. V prvem modelu, ki ga je sprejelo največ univerz, gre za medsebojno prekrivanje rasnih in socialnih kvot. Upošteva se dva kriterija: barvo kože in socialni položaj. In sicer se morajo kandidati izreči za temnopolte oz. *negros* (beseda *negro* od prizadevanj črnega gibanja dalje zajema tako črnce kot tudi mulate) ali Indijance in biti hkrati socialno ogroženi, da so lahko upravičeni do vpisa na podlagi sistema kvot. V drugem modelu sta rasni in socialni kriterij medsebojno neodvisna: do vpisa na podlagi sistema kvot so upravičeni bodisi nebelci ne glede na njihov socialni položaj, bodisi socialno ogroženi ne glede na njihovo barvo kože. Tretji model pa je zgrajen izključno na sistemu rasnih kvot, ki ga je kot prva sprejela zvezna univerza v Brasília (UnB). Kandidat se mora samo izreči za temnopoltega ali Indijanca, da se lahko po sistemu kvot poteguje za 20 % vpisnih mest, in njegov socialni položaj pri tem ne igra nobene vloge. Lahko rečemo, da je vsak model za nekaj dober in je stvar vsake univerze posebej, za kateri model se bo/je odločila. Večje težave lahko nastopijo pri izrekanju kandidatov o svoji barvi kože, o čemer smo govorili v poglavju o rasni identiteti Brazilcev, ki naj bi bila tako dvoumna, da se ne ve, kdo je katere barve. A vprašajte policaja – ta bo vedel, kroži šala, ki ni samo šala. Prav zato delimo prepričanje, da se kljub v Braziliji večinskemu mnenju o nezmožnosti rasne identifikacije, le da izreči o svoji

³⁵ Htun (2004, 69) navaja, da v brazilski zgodovini ni bilo skoraj nobenega temnopoltega diplomata. In samo en temnopoltni Brazilcec je bil vodja diplomatske misije (v Gani) – in še ta ni bil karierni diplomat, ampak novinar.

rasni pripadnosti in je prav, da so na univerzah to vpeljali. Nekatere univerze, ki ne verjamejo kandidatom samo na besedo – v vsakem sistemu lahko pride do zlorab sistema –, so se zaščitile z dodatnim varovalom – znani tak primer je spet univerza v Brasíliai. Kandidati na tej univerzi so ob tem, če so se izrekli za temnopolte ali Indijance, morali predložiti tudi svojo fotografijo, ki je šla skozi roke komisije, ki je ugotavljala, če kandidat govori resnico (Vizeu 2008; Souza in Nascimento 2008, 138). Univerza v Brasíliai je to prakso preverjanja slik leta 2007 že opustila, omenja Vizeu (2008), potem ko je prišlo v javnost, da je komisija na podlagi slike zavrnila enega izmed rasno mešanih bratov dvojčkov, drugemu pa omogočila vpis kot koristniku sistema kvot. Zdaj ta ista univerza, namesto da pregleduje slike kandidatov, vodi z njimi pred vpisom pogovore (Vizeu 2008), s čimer bolje preveri družinsko/rasno ozadje kandidata. To se zdi ustrežnejši način preverjanja rasne pripadnosti, saj vsak kandidat sam o sebi lahko največ pove.

Na nekaterih univerzah so bile že opravljene študije uspešnosti uvedbe sistema kvot, ki so prišle do spodbudnih rezultatov. Študentje, ki so bili na podlagi kvot sprejeti na univerzo, imajo namreč podoben, včasih nekoliko slabši, drugič nekoliko boljši študijski uspeh v primerjavi s tistimi, ki niso bili sprejeti po sistemu kvot.³⁶ Tako imajo npr. študentje, sprejeti na podlagi sistema kvot, na univerzi Unicamp v Campinasu na 31 izmed 55 študijskih programov boljši študijski uspeh od teh, ki niso bili sprejeti po tem sistemu (Ribeiro 2009, 25). Isto velja za študente na univerzi v Bahii (UFBA), kjer imajo tisti, ki so bili sprejeti na podlagi sistema kvot, boljši študijski uspeh na 11 izmed 16 študijskih programov (Ribeiro 2009, 25). Tudi državna univerza v Riu de Janeiru (UERJ) beleži uspeh uvedbe kvot: 49 % študentov, sprejetih zaradi kvot, je opravilo vse študijske obveznosti v prvem semestru za razliko od 47 % študentov, ki so bili sprejeti po klasičnem vpisnem sistemu (Domingues 2005, 170). A osnovni in največji uspeh je, da se je število temnopolnih in indijanskih študentov na brazilskih univerzah povečalo. Smiselno bi bilo s strani univerz razmisliti tudi o deležu kvot glede na delež temnopoltega/indijanskega prebivalstva na območju, kjer deluje univerza. Univerza v mestu Salvador, v katerem živi približno 80 % temnopoltega prebivalstva, ima npr. samo 40 % kvotnih vpisnih mest rezerviranih za temnopolte študente. Prav tako ima npr. univerza v glavnem mestu Brasília, v katerem živi približno 50 % temnopoltega prebivalstva, nizek delež (20 %) kvotnih vpisnih mest za temnopolte. Te deleže

³⁶ Po izčrpnih študijah učinkov uvedbe kvot na na zvezni univerzi v Brasíliai do takšnega zaključka pride Cardoso (2008, 122).

bi bilo potrebno povečati, da bi bila rasna sestava študentov na univerzah enaka rasni sestavi prebivalstva zunaj univerz.

Glede na spodbudne rezultate uvedbe kvot na področju visokega šolstva ni razloga, da jih ne bi uvedli tudi na trgu dela in vseh ostalih področjih, kjer kvot še ni. Tudi vse univerze jih še niso uvedle. Da bi načelo pozitivne diskriminacije postalo zavezujoče pravilo pri zaposlovanju, vpisovanju na univerze in ostalem vključevanju temnopoltega in indijanskega prebivalstva v brazilsko družbo, bi moral biti na nacionalni ravni sprejet zakon, ki bi to zapovedal. Tak zakon oz. statut z zakonsko močjo – »Statut rasne enakosti« (*Estatuto da Igualdade racial*) – je že leta 2000 spisal in dal v parlamentarno obravnavo brazilski senator Paulo Paim. Statut je obsegal 11 poglavij, ki se nanašajo na afro-brazilsko skupnost in so sledeča: I) o pravicah do zdravja; II) o pravicah do izobrazbe, kulture, športa in prostega časa; III) o pravicah do verske svobode (ki se nanaša na verovanja afriškega izvora); IV) o financiranju iniciativ za spodbujanje rasne enakosti; V) o pravicah afro-brazilskih žensk; VI) o pravicah potomcev *quilombo* skupnosti do njihovih ozemelj; VII) o vključevanju Afro-Brazilcev na trg dela; VIII) o sistemu kvot; IX) o sredstvih komunikacije; X) o stalnih organih zaščite rasne enakosti; in XI) o dostopu do sodnega varstva za pripadnike afro-brazilске populacije (*Estatuto da igualdade racial* 2006). Statut je določil kvote v deležu najmanj 20 % za Afro-Brazilce v podjetjih, kjer je zaposlenih najmanj 20 delavcev (72. člen); prav tako je določil, da mora biti na brazilski televiziji ali v filmih najmanj 20 % afro-brazilskih igralcev oz. nastopajočih (74. člen); in da mora biti določen delež vpisih mest rezerviran za afro-brazilске študente na vseh javnih zveznih univerzah (70. člen). Statut, ki je bil v parlamentarni obravnavi celih 10 let od njegovega predloga leta 2000 dalje, je bil junija 2010 v senatu končno potrjen (Menezes 2010), a v precej okrnjeni obliki od prvotne. Iz statuta (glej *Estatuto da igualdade racial* 2010) je zdaj namreč po mnogih ugovorih izpuščeno celotno poglavje o kvotah in črtani so vsi pomembnejši členi, ki se na nanašajo nanje, in ki bi lahko pripomogli k resničnim premikom v smeri rasne enakosti. Tako ocenjujemo, da ima sprejem Statuta rasne enakosti, ki ne vsebuje poglavja o kvotah, predvsem simbolično vrednost, v praktičnem smislu dejanske rešitve rasne problematike pa predstavlja neuspeh. Čeprav to ne pomeni, da bodo univerze, ki so že uvedle sistem kvot, po sprejemu tega statuta ta sistem opustile³⁷ – a obstaja tudi ta možnost. Univerze se bodo še naprej svobodno odločale o uvedbi ali opustitvi

³⁷ Imamo npr. podatek, da sta dve osrednji javni univerzi v Bahii (Uneb in Ufba) takoj po sprejemu statuta že zatrdili, da bosta nadaljevali s sistemom kvot za temnopolte in indijanske študente (Tribuna da conquista, 17. junij 2010).

sistema kvot za temnopolte in indijanske študente,³⁸ in enako velja za vse ostale institucije. Seveda bo institucij, ki bodo uvedle sistem kvot manj, kot bi jih bilo, če bi sprejeti statut vseboval določila o kvotah. Boj za uvedbo kvot se torej nadaljuje. Nova brazilska predsednica Dilma Rousseff je v svoji predvolilni predsedniški kampanji na nacionalnem shodu temnopoltnih članov stranke PT (*Partido dos Trabalhadores*) izjavila, da bo razširila sistem rasnih kvot v visokošolskem izobraževanju, pa »če to oni hočejo ali ne« (Bragon 2010). Ali bo to res, bo pokazal čas njenega mandata. Z zaimkom *oni* je nova predsednica mislila na vse nasprotnike rasnih kvot, ki jih je v Braziliji več kot zagovornikov, in ki so dosegli, da so bile izpuščene iz Statuta rasne enakosti. Vse od leta 2000 dalje, ko je bila predlagana prva verzija statuta, se je med zagovorniki in nasprotniki pozitivne diskriminacije in kvot vnela žolčna debata. V javnosti je zelo odmeval manifest, ki je nasprotoval sprejemu Statuta rasne enakosti, in pod katerega se je podpisalo 114 znanih brazilskih osebnosti (Arocena 2007, 111), med njimi slavni glasbenik Caetano Veloso, ki je podal za nasprotnike tipično utemeljitev razlogov njihovega nasprotovanja načinu reševanja rasne problematike: »Brazilija ima za pokazati mnogo več, kot da zgolj posnema modele ZDA (pri reševanju rasne problematike, op.p.). Lahko se ponaša s svojo dolgo tradicijo sobivanja različnih ras v odsotnosti rasnega konflikta in tradicijo dojemanja katerekoli diskriminacije kot nečesa nezaslišanega, še posebej pa rasne segregacije. Ta tradicija je naš kulturni zaklad« (Veloso v Arocena 2007, 112). Iz te izjave, ki bi jo podpisal še marsikateri Braziliec, lahko razberemo, da je v Braziliji še vedno popularno prepričanje, da je Brazilija rasna demokracija, kljub temu, da so raziskave rasne neenakosti to prepričanje že zdavnaj demantirale. A nasprotniki vztrajajo pri svojem. Ne le, da nasprotujejo načinu reševanja rasne problematike (z ukrepi pozitivne diskriminacije), temveč rasne problematike sploh ne poznajo – ali pa si pred njo zatiskajo oči. Nasprotnikom so zagovorniki načrtane poti reševanja rasne problematike odgovorili z drugim manifestom, pod katerega se je prav tako podpisalo lepo število podpisnikov – večinoma iz akademskih vrst (Arocena 2007, 112). Po njihovem prepričanju ni mogoče še kar naprej govoriti o rasni harmoniji spričo podatkov, ki tako očitno kažejo, da so temnopoltni v Braziliji drugorazredni državljani, čeprav ne obstaja noben zakon, ki bi jih definirjal kot take, in da splošne politike, ki niso raso usmerjene, ne zadostujejo za rešitev tega problema.

³⁸ Prva predlagana verzija Statuta rasne enakosti je bila spisana za popravilo krivic afro-brazilskega prebivalstva, vendar so v statutu tudi brazilski Indijanci nekajkrat omenjeni v kontekstu diskriminiranih skupin brazilskega prebivalstva. V zadnji verziji statuta, ki je bila v končni fazi sprejeta s strani brazilskega senata, Indijanci niso omenjeni niti z besedo, kar smo preverili s pomočjo računalniškega iskalnika besed v *pdf* formatu besedila statuta. Kar se torej tiče položaja Indijancev v Braziliji, sprejeti statut ne rešuje ničesar.

Pred nami je zaključno dejanje naloge: še obširneje predstaviti in pretehtati argumente enih in drugih, nasprotnikov in zagovornikov pozitivne diskriminacije oz. sistema kvot kot sredstva reševanja rasne problematike v Braziliji. S tem bomo zaokrožili našo obravnavo in skušali povleči vse bistveno iz nje in dati vanjo še kaj novega.

5.6 Debata okoli pozitivne diskriminacije in rasnih kvot

Nasprotniki pozitivne diskriminacije in rasnih kvot v svojem že omenjenem manifestu iz leta 2006 z naslovom »Vsi imajo enake pravice v demokratični republiki« (*»Todos têm direitos iguais na república democrática«*) postavijo načelo pravne enakosti državljanov, zajeto v 5. členu brazilske ustave, kot prvi argument proti kvotam, ki po njihovem ogrožajo to načelo. Vendar ustava, po drugi strani, v 3. členu opredeli temeljne cilje brazilske zvezne republike, med katerimi sta tretji in četrti cilj sledeča: III) izničiti revščino in marginalizacijo ter zmanjšati socialne in regionalne neenakosti; in IV) spodbujati dobrobit vseh ne glede na izvor, raso, spol ali starost in brez katerihkoli drugih vrst diskriminacije. Prav zato Telles (v Arbache 2006, 130) oporeka tistim, ki trdijo da so rasne kvote neustavne, saj ustava v tem 3. členu spodbuja izgradnjo pravične in solidarne družbe, v kateri naj ne bi bilo revščine in marginalizacije ter bi se zmanjšale socialne in regionalne neenakosti, kar po Tellesu (v Arbache 2006, 130) predstavlja pravno podlago za uvedbo rasnih kvot. Omenili smo že, da je bilo tudi v dokumentu, ki ga je izdalo brazilsko Ministrstvo za pravosodje ob pripravah na svetovno konferenco o rasizmu v Durbanu leta 2001, zapisano, da imajo ukrepi pozitivne diskriminacije za temnopolto in indijansko tudi ustavno podlago. Iz teh razlogov se zdi sklicevanje nasprotnikov kvot na 5. člen ustave, ki pravi, da so vsi enaki pred zakonom, neke vrste sprenevedanje, saj nasprotniki pozabljajo na druge člene ustave, ki gredo pozitivni diskriminaciji v prid. Poleg tega je to načelo pravne narave in se najbolj uporablja pred roko pravice, sklicevati se na enakost vseh pred zakonom pa se zdi nesmiselno ob prizadevanju zmanjšanja rasne neenakosti zagovornikov pozitivne diskriminacije.

Zagovorniki pozitivne diskriminacije so nasprotnikom na njihov »argument enakosti« odgovorili z dejstvi o obstoju rasne neenakosti. V njihovem manifestu z naslovom »Manifest v podporo zakona o kvotah in statuta rasne enakosti« (*»Manifesto em favor da lei de cotas e do estatuto da igualdade racial«*) takoj na začetku piše, da podatki pričajo, da dosegajo temnopoliti v Braziliji nižjo stopnjo izobrazbe, imajo nižje plače, manjši dostop do

zdravstvenih storitev, nižjo stopnjo zaposlenosti in slabše pogoje bivanja, če se jih primerja z belci. In, naj dodamo, da to prav tako velja za Indijance v primerjavi z belci. José Jorge de Carvalho, profesor antropologije na zvezni univerzi v Brasília (UnB) in eden glavnih pobudnikov sistema rasnih kvot ter eden prvopodpisanih pod manifest za podporo kvotam, in Rita Laura Segato, v članku, v katerem predlagata uvedbo kvot za temnopolte na univerzi, postrežeta z naslednjimi dejstvi o položaju temnopolnih v Braziliji na pragu novega tisočletja (glej Carvalho in Segato 2002, 21-22):

- Izmed 620 državnih tožilcev je samo 7 temnopolnih oz. 98,6 % je belcev.
- Po podatkih Združenja zveznih sodnikov je izmed 970 sodnikov manj kot 10 % temnopolnih.
- V predstavniškem domu je izmed 513 poslancev samo 24 temnopolnih. 95 % je belcev.
- V zveznem senatu sta izmed 81 senatorjev samo 2 temnopolta. 97 % je belcev.
- Med 24 ministri aktualne (tedanje Cardosove, op. p.) vlade so sami belci.³⁹
- Zunanje ministrstvo šteje približno 1000 diplomatov. Manj kot 10 izmed njih je temnopolnih, 99 % je belcev.
- Med univerzitetnimi profesorji je 98 % belcev.

Kot razberemo iz teh podatkov, imajo belci več kot 90 % prevlado na pomembnih položajih v državi, čeprav jih je v skupnem deležu brazilskega prebivalstva približno 50 %. Ob takšnih neenakostih, ki smo jih na primeru stopenj nepismenosti in izobrazbe ter višine dohodka tudi mi podrobneje predstavili, se je sklicevati na enakost vseh, kot to počnejo nasprotniki pozitivne diskriminacije, nedostojno, saj ne odraža dejanskega stanja.

Naslednje, kar trdijo nasprotniki pozitivne diskriminacije, je, da bo le-ta ustvarila rasne ločnice in s tem sproducirala rasizem v Braziliji. Ena glavnih zagovornic te teze je antropologinja Ivone Maggie, prav tako z zvezne univerze v Brasília, ki v nasprotju s profesorskim kolegom Carvalhom meni, da je uvedba rasnih kvot na univerzi nedopustna, saj »institucionalizira rasizem, namesto da bi se borila proti njemu« (Maggie v Sousa in Nascimento 2008, 138). In da preverjanje, če je nekdo resnično temnopoln oz. črn, pomeni dojemati raso kot biološko kategorijo (Maggie v Sousa in Nascimento 2008, 138). S tem bi se načeloma lahko strinjali, saj vemo, da rasa ni biološka kategorija in ne bi smela igrati nobene

³⁹ Z »belopolto tradicijo« imenovanja ministrov je prvi končal predsednik Lula, ko je, kot že rečeno, imenoval tri temnopolte ministre ob začetku svojega prvega predsedniškega mandata.

vloge v »rasnih demokracijah«, za kar se je imela Brazilija, in kar se je s pomočjo empiričnih podatkov izkazalo, da ni. A Guimarães opozori na pomembno dejstvo, da kljub znanstvenemu védenju, ki zanika obstoj ras, le-te živijo v individualni in družbeni zavesti (Guimarães v Oliven 2008, 154) in so kot take psihološko in sociološko dejstvo. Guimarães se retorično vpraša:

Klasificiramo ali ne osebe glede na njihovo barvo kože? Imamo ali nimamo nekaterih oseb za »bele« in drugih za »črne«? Diskriminiramo ali ne osebe na podlagi barve kože? Vse se prikazuje, v tej romantični verziji anti-rasizma, kot da bi se želelo zanikati realnost, v katero se osebno verjame. Izreka se, da rase ne obstajajo, a se hkrati mirno uporablja ameriško klasifikacijo »črncev« in »belcev«, kot da naj bi bila ta klasifikacija v rasnem smislu resnična; kot da ameriški belci tudi niso rasno mešani; kot da so čisti, »sto odstotni« belci (Guimarães 1996, 251).

Kot vemo, v vsaki družbi, ki je bila nekoč sužnje-lastniška in je živela na plečih afriških sužnjev, obstaja rasno mešano prebivalstvo, in Brazilija tu ni izjema. Zato Munanga (v Domingues 2005, 172) pravi, da je diskurz rasnega mešanja, ki se ga propagira v Braziliji, zavajajoč. Trditi, da ni bilo mešanja med rasami, npr. v ZDA, je ignorantsko, ali še boljše, zlobno, s strani braniteljev brazilskega rasnega mešanja (Munanga v Domingues 2005, 172). Prav zato zagovorniki politik pozitivne diskriminacije ne pristajajo na argument nasprotnikov, da v Braziliji ni možno ugotoviti, »kdo je črn in kdo bel«, kar je za izvajanje teh politik potrebno. Določiti pripadnost eni ali drugi ali »tretji«, indijanski, rasi, je po mnenju zagovornikov pozitivne diskriminacije možno prav tako kot v drugih rasno mešanih državah kot je ZDA – le da s to razliko, da v Braziliji po odpravi suženjstva ni bil vzpostavljen sistem rasne segregacije (zaradi ideologije beljenja, ki je propagirala rasno mešanje, ki naj bi v končni fazi privedlo do prevlade bele rase, kot so bili na prelomu med 19. in 20. stoletjem prepričani brazilski rasistični »misleci«), zato tudi ni pravila, ki bi tako kot v ZDA (pravilo ene kaplje črnske krvi) določilo rasno pripadnost. Tako je opredeljevanje o rasni pripadnosti v Braziliji prepuščeno posameznikom samim. Munanga (2001, 37) v tem ne vidi nobenih težav, saj pravi, da rasna identifikacija sestoji iz preprostega vprašanja avto-identifikacije, ki je že utečeno v popisih brazilskega prebivalstva in se ga lahko mirno postavi tudi tistim, ki bi želeli biti koristniki pozitivne diskriminacije. Nenazadnje lahko pritrdimo senatorju Paulu Paimu, pobudniku Statuta rasne enakosti, ki oporeka onim, ki pravijo, da rasna identifikacija v Braziliji ni mogoča, z mislijo: »Ko govorimo o problematičnem delu družbe, oni zlahka prepoznajo črnce, a ko pridemo do vprašanja, kako izboljšati situacijo, takrat nobeden več ne ve, kdo je v resnici črn« (Paim v Arocena 2007, 99).

Nasprotniki pozitivne diskriminacije sicer priznavajo, da so temnopolti v Braziliji v povprečju v slabšem položaju od belcev. A za njih je to socialni problem, ki bi se ga moralo reševati z univerzalnimi socialnimi politikami in ne z rasno usmerjenimi, saj bi le-te, po njihovem, diskriminirale belce, od katerih jih tudi določen odstotek živi v slabih socialno-ekonomskih razmerah. Glede vprašanja rasnih kvot na univerzah nasprotniki menijo, da bi bilo veliko bolje reformirati šolski sistem, kakor uvajati »diskriminatorne« kvote. S prstom kažejo na slabo ureditev brazilskega šolskega sistema, ki skorajda ne dopušča revnejšim, da bi bili sprejeti na javno univerzo. Javne univerze so v Braziliji najboljše in obenem brezplačne. A za vpis nanje je potrebno opraviti zahteven sprejemni izpit, za katerega se je potrebno pripravljati in za to imeti denar. Velik paradoks brazilskega šolskega sistema, navaja Arocena (2007, 109), je, da čeprav so javne univerze kakovostnejše od privatnih, pa so privatne osnovne in srednje šole boljše od javnih šol in zato lahko opravijo zahteven sprejemni izpit na javno univerzo skorajda samo kandidati, ki so obiskovali privatno srednjo šolo in ki torej izhajajo iz premožnejših družin. Zato nasprotniki kvot trdijo, da bi bilo treba izboljšati javno osnovnošolsko in srednješolsko izobraževanje, da bi bilo lahko sprejetih več temnopoltih študentov na univerze in tako ne bi bilo potrebno uvesti kvot. Če že, pa naj bi bile kvote na univerzah namenjene študentom, ki so obiskovali javne srednje šole (med katerimi so tako belci kot temnopolti) in ne samo temnopoltim študentom. Zagovorniki kvot se z nasprotniki, kar se tiče potrebe po reformi brazilskega šolskega sistema, ki je preveč elitističen, strinjajo, a obenem ne pristajajo samo na »univerzalne« kvote (kakršne bi bile kvote za študente, ki so obiskovali javne srednje šole) in druge univerzalne načine in politike reševanja rasne problematike, ampak se zavzemajo za kombinacijo tako univerzalnih kot tudi rasno usmerjenih politik. Carvalho in Segato (2002, 41) trdita, da če bi uvedli kvote samo za tiste študente, ki vstopajo na univerzo iz javnih šol ne glede na njihovo barvo kože, ne bi zmanjšali rasne neenakosti v visokošolskem izobraževanju, saj bi bili belski študentje, ki vstopajo iz javnih šol, še vedno v prednosti, ker v povprečju izhajajo iz bolj spodbudnega okolja in niso diskriminirani za razliko od temnopoltih. Če se nasprotniki in zagovorniki rasnih kvot strinjajo v tem, da je temnopolti študent v povprečju na slabšem od belskega pri sprejemnem izpitu, ker ne si more plačati predhodnega privatnega izobraževanja, pa za razliko od zagovornikov rasnih kvot njihovi nasprotniki menijo, da je razlika med temnopoltim in belskim študentom izključno socialne narave (Carvalho in Segato 2002, 42). A Carvalho in Segato (2002, 42) poudarjata, da je potrebno spomniti na to, da temnopolti študent ne more plačati predhodnega privatnega izobraževanja ne zato, ker bi bil le socialno prikrajšan za dosego določene ravni dohodka, ampak ker so že njegovi temnopolti starši (in on sam)

podedovali rasno diskriminacijo na trgu dela od svojih staršev – od odprave suženjstva v Braziliji leta 1888 pa do danes se razmerja družbene moči med belci in temnopoltimi namreč niso kaj dosti spremenila.⁴⁰ Reči torej, nadaljujeta Carvalho in Segato (2002, 42), da je problem majhnega števila temnopoltih študentov samo socialni problem, je pristati na to, da so bili vzroki, ki so pripeljali do neenakosti revnih belcev in temnopoltih napram bogatim belcem vsi iste (socialne) narave – to pa ne more držati glede na obstoj rasne diskriminacije, ki se vleče od časa suženjstva do danes. Zato veliko avtorjev trdi, da so za zmanjšanje razkoraka med belci in temnopoltimi nujne ne samo socialne, ampak tudi rasno usmerjene politike.⁴¹ Kot smo videli iz naše obravnave rasne neenakosti glede na stopnje nepismenosti in izobrazbe ter višine dohodka, in kar kažejo številne druge študije,⁴² se ta razkorak z leti ni zmanjševal – ravno zaradi odsotnosti rasno usmerjenih politik.

Zadnja večja argumenta, ki ju uporabljajo nasprotniki rasnih kvot, kot navaja Munanga (2001), sta, da bo to, če bodo rasne kvote na univerzah uvedene, ustvarilo predsodke o poklicnih zmožnostih koristnikov kvot, in da bodo kvote znižale nivo kvalitete izobraževanja. Munanga (2001, 41) trdi, da je očitek o predsodkih neumesten, saj kvote ne bodo ustvarile rasnih predsodkov, ker ti že tako ali tako obstajajo v brazilski družbi. Oni, ki trdijo, pravi Munanga (2001, 41), da se bo diskriminiralo temnopolte na trgu dela zaradi tega, ker jim je

⁴⁰ V letu odprave suženjstva, pišeta Carvalho in Segato (2002, 43), so imeli belci nadzor nad vsemi odločevalskimi sferami in glavni vpliv v družbi: bili so lastniki zemlje in sredstev proizvodnje; nadzirali so trgovino, visoko uradništvo, sodstvo, policijo; imeli so politično oblast in zasedali vse ugledne poklice. In te kontrole na skorajda vseh področjih še do danes niso izpustili iz rok, pravita ta dva avtorja na podlagi podatkov o položaju temnopoltih v sodobni brazilski družbi.

⁴¹ Tako kažejo tudi izkušnje iz drugih držav – dobra primera sta ZDA in Kuba. Carnoy (v Moehlecke 2002, 214) v svoji študiji socialno-ekonomskega položaja temnopoltih Američanov v obdobju od leta 1930 do konca 20. stoletja ugotavlja, da so temnopolti Američani najbolj prosperirali v tistih desetletjih, ko je država nastopala s kombinacijo tako socialnih politik boja proti revščini kot tudi rasnih politik boja proti diskriminaciji. Na Kubi, po drugi strani, piše Hernandez (v Moehlecke 2002, 214), je po socialistični revoluciji veljalo prepričanje, da bodo rasne neenakosti izničene, ko bo konec razredne družbe. Prepovedana je bila raba rasnih klasifikacij, saj naj ne bi obstajali beli ali črni Kubanci, ampak samo Kubanci. Na rasne politike se je gledalo kot na skrajno neprimerne (ta zgodba nas spominja na našo zgodbo o brazilski »rasni demokraciji«). Od socialistične revolucije dalje, nadaljuje Hernandez (v Moehlecke 2002, 214), je seveda obstajala močna socialna politika, ki naj bi zagotovila socialno-ekonomsko enakost vseh, a kljub temu še vedno obstajajo razlike med belskimi in temnopoltimi Kubanci (v izobrazbi, zdravstvenem stanju, na trgu dela, politični zastopanosti idr.), na kar je opozoril tudi Fidel Castro leta 1997 na 5. kongresu kubanske komunistične stranke, ko je ugotavljal podzastopanost temnopoltih in žensk na političnih položajih v državi. Tako se je na tem kongresu razpravljalo o možnosti uvedbe kvot zanje (Hernandez v Moehlecke 2002, 214). Rečemo lahko, da je to, da v socialistični družbi, kakršna je kubanska, kjer večjega poudarka social(istič)nih politik na enakosti vseh tako rekoč ne bi moglo biti, a še vedno obstaja rasna neenakost, živ dokaz, da samo univerzalne socialne politike za rešitev rasne problematike ne zadoščajo.

⁴² Navedimo na tem mestu longitudinalno študijo Henriquesa (v Bernardino 2004, 91), ki je ugotovil, da so bile razlike v letih šolanja med novimi generacijami belcev in temnopoltih leta 1999 skoraj iste (25 letni belci so imeli za sabo v povprečju 2,3 leta več šolanja od isto starih temnopoltih), kot so bile med njihovimi starši leta 1974; in longitudinalno študijo Tellesa (v Bernardino 2004, 91), ki je prišel do podobnih ugotovitev, da se razkorak v dohodku med belci in temnopoltimi od leta 1960 do leta 1999 ni zmanjšal.

bil omogočen študij po zaslugi kvot, pozabljajo, da je rasna diskriminacija v brazilski družbi prisotna s kvotami ali brez njih. Ena zadeva pa je jasna, trdi Munanga (2001, 41): temnopolti, ki bodo obiskovali najkakovostnejše javne univerze po zaslugi kvot, bodo imeli enkratno priložnost pridobiti si znanje, ki jim bo koristilo na nadaljnji življenjski poti. Drugi argument, češ da bodo kvote znižale nivo kvalitete izobraževanja, smo že v prejšnjem poglavju posredno označili za neupravičen, saj, kot na podlagi študij uspešnosti uvedbe sistema kvot navajata Ribeiro (2009, 25) in Domingues (2005, 170) ter Claudete Batista Cardoso (2008), ki je sama opravila izčrpno študijo, se je uvedba kvot izkazala za uspešno: študentje, ki so bili sprejeti na univerzo na podlagi sistema kvot, namreč v povprečju dosegajo podoben ali celo nekoliko boljši študijski uspeh v primerjavi z ostalimi študenti. Bo najbrž že tako, kot skleneta Velloso in Cardoso (2008, 15), da si temnopolti študentje, ki so bili sprejeti na univerzo na podlagi sistema kvot, še bolj od ostalih prizadevajo uspešno študirati. To priča o tem, da lahko uvedba rasnih kvot kvečjemu dvigne nivo kvalitete izobraževanja. In ne smemo pozabiti na prvi in najpomembnejši pozitiven učinek uvedbe rasnih kvot – da se bo delež temnopoltih in indijanskih študentov povečal, kot se je že (a še ne dovolj) na tistih univerzah, ki so jih že uvedle.

Zanimivo je tudi pogledati, kakšno je splošno ljudsko mnenje o uvedbi kvot. V raziskavi iz leta 2003 o rasni diskriminaciji v Braziliji, ki jo je izvedla fundacija Perseu Abramo, se je eno izmed vprašanj glasilo takole: »Ali se strinjate, glede na preteklo in sedanjo diskriminacijo temnopoltih v Braziliji, da bi bilo treba prihraniti vpisna mesta na univerzah in delovna mesta v podjetjih za temnopolte, da bi se tako zagotovila rasna enakost?« Izmed anketirancev jih je na to vprašanje 59 % odgovorilo pritrdilno, 36 % pa odklonilno (Heringer 2005, 58). Pomembno je upoštevati dejstvo, da je na isto vprašanje leta 1995 v raziskavi Datafolha pritrdilno odgovorilo 48 % in odklonilno 49 % anketirancev (Heringer 2005, 58), torej je od tedaj do leta 2003 javno mnenje krepko naraslo v prid kvotam. Glede na raziskavo iz leta 2003 so po pričakovanju kvotam najbolj naklonjeni tisti, ki se izrekajo za črnce (v 68 odstotnem deležu), nekoliko manj rasno mešani (59 %) in najmanj belci (56 %) (Heringer 2005, 59). Če upoštevamo še izobrazbo anketirancev, je teh, ki so najmanj naklonjeni kvotam, največ med visoko izobraženimi belci – samo 18 % se jih strinja z uvedbo kvot (Heringer 2005, 59). To, da izkazujejo najmanjšo podporo kvotam visoko izobraženi belci, ni presenetljivo, saj vemo, da imajo prav oni v rokah večino pomembnejših položajev v brazilski družbi, ki bi se jim z uvedbo kvot morali deloma odpovedati. Najpomembnejše za nadaljnjo prizadevanje v smeri uvedbe kvot pa je, da jih večinsko mnenje podpira.

Kljub večinski podpori kvotam in na prejšnjih straneh predstavljenim argumentom, od katerih so po našem mnenju prepričljivejši tisti *za*, saj so oblikovani na podlagi realnega stanja brazilske rasne problematike, za razliko od argumentov *proti*, ki so oblikovani na podlagi nerealne predstave o Braziliji kot rasni demokraciji, so ob končnem sprejemu Statuta rasne enakosti leta 2010 zmagali argumenti *proti* – kvote so bile namreč, kot smo že rekli, izpuščene iz Statuta, ki ima tako zdaj bolj ali manj simbolično vlogo. A ni rečeno, da ne bodo zagovorniki pozitivne diskriminacije in kvot v prihodnje še močnejši, tako da njihovi nasprotniki ne bodo imeli več moči ovirati za zdaj najzanesljivejšega modela reševanja rasne problematike.

6 Sklep

Še preden v sklepu odgovorimo na naše uvodoma zastavljeno raziskovalno vprašanje, *ali se Brazilija zaveda svoje rasne problematike in sprejema primerne in zadostne ukrepe v smeri njenega reševanja*, povejmo – za osvežitev spomina – bistveno, kar smo do zdaj povedali o sami rasni problematiki. Začeli smo z razpravo o rasni identiteti Brazilcev, ki je v kontekstu tematike naše naloge problematična zaradi njene dvoumnosti, ki otežuje vzpostavitev črnske in indijanske identitete, potrebne za ciljno usmerjenost reševanja rasne problematike k tema dvema rasnima skupinama brazilskega prebivalstva. A razprava nas je pripeljala do spoznanja, ki je bilo obenem izhodišče za našo nadaljnjo obravnavo, da rasna identiteta Brazilcev le ni tako dvoumna, kot se zdi, saj se v diskriminatornih situacijah brazilskega vsakdana že ve, »kdo je črn in kdo bel«. Tako menimo, da sklicevanje na »dvoumnost« rasne identitete bolj kot ne služi za izgovor tistim, ki apriorno nasprotujejo vsakršnim poskusom reševanja brazilske rasne problematike. Nadaljnja obravnavo rasne neenakosti in diskriminacije je potrdila, da imamo prav. V Braziliji ne le, da obstaja izjemno visoka rasna neenakost – kar smo podrobneje prikazali na primeru rasne neenakosti glede na stopnjo nepismenosti in izobrazbe ter glede na višino dohodka –, temveč se neenakost tudi v nezmanjšani meri ohranja in se pri tem hrani z rasno diskriminacijo iz brazilskega današnjega vsakdana in ni le plod zgodovinskih okoliščin iz dobe kolonizacije in suženjstva. Na to je začelo prvo opozarjati brazilsko črnsko in indijansko gibanje in ob tem hkrati dvignilo črnsko in indijansko zavest, kar je bilo pomembno za kasnejše državno reševanje rasne problematike.

Zdaj lahko preidemo na naše zgoraj zapisano glavno raziskovalno vprašanje. Prvi del vprašanja, *ali se Brazilija zaveda svoje rasne problematike*, smo postavili, saj je zavedanje problematike seveda bistvenega pomena za katerekoli nadaljnje korake v smeri njenega reševanja. Brazilija je imela s tem zavedanjem dolga leta oz. desetletja precejšnje težave. Že v petdesetih letih, ko so bile opravljene prve resnejše družboslovne raziskave, iz katerih je jasno izhajalo, da v Braziliji obstaja rasna neenakost, bi lahko odgovorni za krmilom države sprejeli ustrezne ukrepe – kot so jih npr. Američani v tistem obdobju. A je bilo potrebno počakati na izvolitev predsednika Cardosa, za katerega ocenjujemo, da je naredil največ za ozaveščanje Brazilcev o rasni problematiki, ko je o njej večkrat javno spregovoril in načrtoval tudi prve smernice njenega reševanja. Prav tako se je izkazal Cardosoov predsedniški naslednik Lula, ki je Cardosova prizadevanja na tem področju še pospešil, saj so se načrtani ukrepi v času

Lulovega predsedovanja začeli udejanjati. In kaže, da bo s to politiko nadaljevala tudi nova brazilska predsednica Dilma Rousseff, kot je to odločno napovedala v svoji volilni kampanji. Tako lahko rečemo, da se Brazilija na najvišji državni ravni rasne problematike končno zaveda, na kar med drugim kaže tudi ustanovitev sekretariata za rasno enakost v prvem Lulovem mandatu. A brazilske oblasti bodo morale še naprej vestno ozaveščati javnost o tem, saj iz civilne družbe tu in tam pride na dan kakšen manifest, ki rasno problematiko zanika. Zavedanja v javnosti namreč ne bo brez stalnega procesa ozaveščanja.

Kar se tiče drugega dela raziskovalnega vprašanja, ali Brazilija *sprejema primerne in zadostne ukrepe v smeri reševanja rasne problematike*, povejmo najprej, da so v Braziliji s tem v zvezi v ospredju ukrepi uvedbe rasnih kvot. Zagovorniki uvedbe kvot kot najkorenitejšega ukrepa pozitivne diskriminacije imajo po našem mnenju prepričljivejše argumente od nasprotnikov, saj so argumenti *za* (za razliko od argumentov *proti*) oblikovani na podlagi realnega stanja brazilske rasne problematike in so zato dobro argumentirana podlaga za njeno reševanje. Ukrepi rasnih kvot za temnopolte in indijanske študente, ki jih je uvedlo že precej brazilskih univerz, se nam torej kažejo kot primerni. A zadostni še niso, saj vse institucije še niso sprejele tovrstnih ukrepov, pri čemer ne mislimo le na področje izobraževanja, temveč tudi na področje trga dela, kjer so bili sprejeti le maloštevilni ukrepi. Da bi se na področju trga dela kaj premaknilo v tej smeri, bi bilo potrebno sprejeti zakon, ki bi rasne kvote delodajalcem zapovedal, a tak zakon še ni bil sprejet, saj je bilo v nedavno sprejetem zakonu/statutu rasne enakosti poglavje o kvotah zaradi ugovorov še pred njegovim sprejetjem črtano. A potrebno se bo truditi še naprej, da se zakon, ki bo vseboval zavezujoča določila o rasnih kvotah tako na univerzah kakor na trgu dela, v prihodnje sprejme – morda že v zdajšnjem mandatu nove brazilske predsednice. Tako lahko sklenemo, da je Brazilija že na dobri poti reševanja rasne problematike, a bo morala to pot še krepko vzeti pod noge in jo prehoditi do konca.

S to nalogo smo pokazali, da Brazilija ni samo država, ki se sooča z veliko socialno neenakostjo, po čemer je, tako kot ostale latinskoameriške države, dobro znana v svetu, ampak da dobršen delež te socialne neenakosti zavzema rasna neenakost, na kar se pogosto pozablja ali se spregleda. Če bi se torej zmanjšala rasna neenakost, bi se obenem zmanjšala socialna neenakost. A zmanjšati in v končni fazi odpraviti rasno neenakost se ne da samo z univerzalnimi socialnimi politikami in družbeno-ekonomskim razvojem, temveč morajo, kot smo argumentirali, za to obstajati tudi rasno usmerjene politike.

Za konec povejmo, da Brazilija, kar se tiče rasne problematike, med državami Latinske Amerike ni osamljen primer. Prav zato bi si kot vodilna sila v Latinski Ameriki in država, ki ima drugo največjo populacijo temnopoltega prebivalstva na svetu za Nigerijo, lahko zadala za eno izmed svojih zunanjepolitičnih prioritiet, da spodbudi tudi druge latinskoameriške države k reševanju njihove rasne problematike ali, še bolje, prevzame pobudo pri skupnem latinskoameriškem sodelovanju na tem področju.

7 Literatura

Almeida, Jorge in Cristina Ribeiro. 2006. *O papel do Abril Indígena na luta dos povos indígenas do Brasil e sua relação com o Estado*. Dostopno prek: <http://www.alasru.org/cdalasru2006/10%20GT%20Jorge%20Almeida,%20Cristina%20Ribeiro.pdf> (25. Februar 2010).

Alves, Jean Paraizo. 2007. *Em busca de Cidedania: Escolarização e Reconhecimento de Identidades Indígenas em dois Países Americanos (Brasil e México)*. Dissertação (doutorado). Brasília: Universidade de Brasília, Instituto de ciências sociais. Dostopno prek: http://www.biblioteca.planejamento.gov.br/biblioteca.../Tese_Jean_Paraizo_Alves.pdf (20. december 2009).

Andrade, Francisco Jatobá de. 2007. *Relações raciais, multiculturalismo e ações afirmativas: as cotas na Universidade de Pernambuco (UPE)*. Dissertação (mestrado). Recife: Universidade federal de Pernambuco. Dostopno prek: http://www.bdt.d.ufpe.br/tedeSimplificado//tde_busca/arquivo.php?codArquivo=2695 (15. Januar 2010).

Andrews, George Reid. 1996. Brazilian Racial Democracy, 1900-90: an American counterpoint. *Journal of Contemporary History* 31 (3): 483-507.

Araújo, Joel Zito Almeida de. 2000. *A negação do Brasil: o negro na telenovela brasileira*. São Paulo: Editora SENAC São Paulo.

Arbache, Ana Paula Ribeiro Bastos. 2006. *A política de cotas raciais na universidade pública brasileira: um desafio ético*. Dissertação (doutorado). São Paulo: Pontificia Universidade Católica de São Paulo. Dostopno prek: http://www.sapientia.pucsp.br/tde_busca/arquivo.php?codArquivo=2493 (3. Maj 2010).

Arocena, Felipe. 2007. Brasil: de la democracia racial al estatuto de la igualdad racial. *Argumentos* 20 (55): 97-115. Dostopno prek: http://mt.educarchile.cl/mt/jjbrunner/archives/Brasil_Cuotas07.pdf (24. december 2009).

Bailey, Stanley R. in Edward E. Telles. 2006. Multiracial versus Collective Black Categories: Examining Census Classification Debates in Brazil. *Ethnicities* 6 (1): 74-101.

Bernardino, Joaze. 2004. Ações Afirmativas: respostas às questões mais frequentes. *O público e o privado* (3): 83-98. Dostopno prek:
http://www.politicasuece.com/v6/.../publicacao/mapps_Joaze_bernadino_92.pdf (20. december 2009).

Bragon, Ranier. 2010. Dilma diz que ampliará cotas raciais "queiram eles ou não". *Folha online*, 14. maj. Dostopno prek:
<http://www1.folha.uol.com.br/folha/brasil/ult96u735507.shtml> (4. november 2010).

Cardoso, Claudete Batista. 2008. *Efeitos da política de cotas na Universidade de Brasília: uma análise do rendimento e da evasão*. Dissertação (mestrado). Brasília: Universidade de Brasília, Faculdade de Educação. Dostopno prek:
http://repositorio.bce.unb.br/bitstream/10482/1891/1/2008_ClaudeteBatistaCardoso.pdf (12. oktober 2010).

Carvalho, José Jorge de in Rita Laura Segato. 2002. *Uma proposta de cotas para estudantes negros na Universidade de Brasília*. Dostopno prek:
<http://vsites.unb.br/ics/dan/Serie314empdf.pdf> (27. september 2010).

Carvalho, Jose Jorge de. 2006. *O confinamento racial do mundo acadêmico brasileiro*. Dostopno prek: <http://vsites.unb.br/ics/dan/Serie395empdf.pdf> (20. december 2009).

Carvalho, Joenia Batista de. 2005. Identidade e discriminação da população indígena. V *Racismo no Brasil: percepções da discriminação e do preconceito racial do século XXI*, ur. Gevanilda Santos in Maria Palmira da Silva, 119-123. São Paulo: Editora Fundação Perseu Abramo.

Cleary, David. 1999. *Race, nationalism and social theory in Brazil: rethinking Gilberto Freyre*. Dostopno prek: www.transcomm.ox.ac.uk/working%20papers/cleary.pdf (15. januar 2010).

Constituição da República Federativa do Brasil: texto promulgado em 05 de outubro de 1988. 2006. Brasília: Senado Federal. Dostopno prek:

<http://www.al.ma.gov.br/arquivos/CON1988.pdf> (10. september 2010).

Costa, Sérgio. 2001. A mestiçagem e seus contrários: etnicidade e nacionalidade no Brasil contemporâneo. *Tempo Social* 13(1): 143-158. Dostopno prek:

<http://www.scielo.br/pdf/ts/v13n1/v13n1a10.pdf> (15. januar 2010).

Deparis, Sidiclei Roque. 2007. *União das nações indígenas (UNI): Contribuição ao movimento indígena no Brasil (1980-1988)*. Dissertação (mestrado). Dourados: Universidade Federal da Grande Dourados. Dostopno prek:

http://www.ufgd.edu.br/tesdesimplificado/tde_arquivos/4/TDE-2008-04-28T054441Z46/Publico/SidicleiRoqueDeparis.pdf (4. avgust 2010).

Domingues, Petrônio. 2005. Ações afirmativas para negros no Brasil: o início de uma reparação histórica. *Revista Brasileira de Educação* (29). Dostopno prek:

<http://www.scielo.br/pdf/rbedu/n29/n29a13.pdf> (20. december 2009).

Estatuto da Igualdade Racial. 2006. Brasília: Senado Federal. Dostopno prek:

http://www.cedine.rj.gov.br/legisla/federais/Estatuto_da_Igualdade_Racial_Novo.pdf (1. september 2010).

--- 2010. Brasília: Presidência da República. Dostopno prek:

<http://www.portaldaigualdade.gov.br/Lei%2012.288%20-%20Estatuto%20da%20Igualdade%20Racial.pdf> (1. september 2010).

Figueiredo, Otto Vinicius Agra. 2007. *Ações afirmativas no Brasil: uma discussão política*. Dostopno prek:

http://www.uneb.br/cepaia/docs/acoes_afirmativas_no_brasil.pdf (20. december 2010).

Filho, Florêncio Almeida Vaz. 2006. *Identidade indígena no Brasil hoje*. Dostopno prek:

<http://www.alasru.org/cdaldasru2006/25%20GT%20Flor%C3%A4Aancio%20Almeida%20Vaz%20Filho.pdf> (4. Avgust 2010).

Flander, Benjamin. 2004. *Pozitivna diskriminacija*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Fry, Peter. 2000. Politics, Nationality, and the Meanings of "Race" in Brazil. *Daedalus* 129 (2): 83-118.

Guimarães, Antônio Sérgio Alfredo. 1996. Políticas públicas para a ascensão dos negros no Brasil: argumentando pela ação afirmativa. *Afro-Ásia* 18: 235-261. Dostopno prek: http://www.palmares.gov.br/_temp/sites/000/6/download/biblioteca/arquivos/Políticas%20Públicas_Antonio%20Guimaraes.pdf (24. december 2009).

--- 2001. A questão racial na política brasileira (os últimos quinze anos). *Tempo Social* 13 (2): 121-142. Dostopno prek: <http://www.scielo.br/pdf/ts/v13n2/v13n2a07.pdf> (20. december 2009).

--- 2002. *Classes, raças e democracia*. São Paulo: Fundação de Apoio à Universidade de São Paulo.

Harris, Marvin. 1964. Racial Identity in Brazil. *Luso-Brazilian Review* 1 (2): 21-28.

Harris, Marvin, Josildeth Gomes Consorte, Joseph Lang in Bryan Byrne. 1993. Who are the Whites?: Imposed Census Categories and the Racial Demography of Brazil. *Social Forces* 72 (2): 451-462.

Heringer, Rosana. 2002. Desigualdades raciais no Brasil: síntese de indicadores e desafios no campo das políticas públicas. *Cad. Saúde Pública* 18 (Suplemento): 57-65. Dostopno prek: <http://www.scielo.br/pdf/csp/v18s0/13793.pdf> (10. januar 2010).

--- 2005. Visões sobre as políticas de ação afirmativa. V *Racismo no Brasil: percepções da discriminação e do preconceito racial do século XXI*, ur. Gevanilda Santos in Maria Palmira da Silva, 55-62. São Paulo: Editora Fundação Perseu Abramo.

Hofbauer, Andreas. 2006. Ações afirmativas e o debate sobre racismo no Brasil. *Lua Nova* 68: 9-56. Dostopno prek: <http://www.scielo.br/pdf/ln/n68/a02n68.pdf> (10. januar 2010).

Htun, Mala. 2004. From "Racial Democracy" to Affirmative Action: Changing State Policy on Race in Brazil. *Latin American Research Review* 39 (1): 60-89.

Jaccoud, Lucciana. 2008. O combate ao racismo e à desigualdade: o desafio das políticas públicas de promoção da igualdade racial. V *As políticas públicas e a desigualdade racial no Brasil : 120 anos após a abolição*, ur. Mário Theodoro, 131-166. Brasília: Ipea. Dostopno prek: http://www.ipea.gov.br/sites/000/2/livros/Livro_desigualdadesraciais.pdf (3. maj 2010).

Južnič, Stane. 1980. *Kolonializem in dekolonizacija*. Maribor: Obzorja.

--- 1993. *Identiteta*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Kretzmann, Carolina Giordani. 2007. *Multiculturalismo e diversidade cultural: comunidades tradicionais e a proteção do patrimônio comun da humanidade*. Dissertação (mestrado). Caxias do Sul: Universidade de Caxias do Sul. Dostopno prek: http://tede.uces.br/tde_arquivos/2/TDE-2007-07-17T132738Z-121/Publico/Dissertacao%20Carolina%20G%20Kretzmann.pdf (20. December 2009).

Lovell, Peggy A. 1994. Race, Gender, and Development in Brazil. *Latin American Research Review* 29 (3): 7-35.

Lovell, Peggy A. in Charles H. Wood. 1998. Skin Color, Racial Identity, and Life Chances in Brazil. *Latin American Perspectives* 25 (3): 90-109.

Maio, Marcos Chor. 2001. UNESCO and the Study of Race Relations in Brazil: Regional or National Issue? *Latin American Research Review* 36 (2): 118-136.

Manifesto em favor da Lei de Cotas e do Estatuto da Igualdade Racial. 2006. Dostopno prek: http://www.leliagonzalez.org.br/material/Manifesto_em-favor_Cotas_jul-2006.pdf (3. november 2010).

Martins, Roberto Borges. 2004. *Desigualdades raciais e políticas de inclusão racial: um sumário da experiência brasileira recente*. Dostopno prek: http://www.eclac.org/publicaciones/xml/8/14728/Serie82_P.pdf (15. januar 2010).

Martins, Sérgio da Silva, Carlos Alberto Medeiros in Elisa Larkin Nascimento. 2004. Paving Paradise: The Road From "Racial Democracy" to Affirmative Action in Brazil. *Journal of Black Studies* 34 (6): 787-816.

Menezes, Noeli. 2010. Sem cotas, estatuto da Igualdade Racial é aprovado na CCJ do Senado. *Folha online*, 16. junij. Dostopno prek: <http://www1.folha.uol.com.br/cotidiano/751897-sem-cotas-estatuto-da-igualdade-racial-e-aprovado-na-ccj-do-senado.shtml> (4. november 2010).

Mitchell, Michael in Charles Wood. 1999. Ironies of Citizenship: Skin Color, Police Brutality, and the Challenge to Democracy in Brazil. *Social Forces* 77 (3): 1001-1020.

Moehlecke, Sabrina. 2002. Ação afirmativa: história e debates no Brasil. *Cadernos de Pesquisa* (117): 197-217. Dostopno prek: <http://w3.ufsm.br/afirme/ARTIGOS/brasil/bra01.pdf> (20. december 2009)

Munanga, Kabengele. 2001. Políticas de ação afirmativa em benefício da população negra no Brasil: um ponto de vista em defesa de cotas. *Sociedade e Cultura* 4 (2): 31-43. Dostopno prek: <http://www.revistas.ufg.br/index.php/fchf/article/viewFile/515/464> (20. december 2009).

--- 2008. *Rediscutindo a mestiçagem no Brasil: identidade nacional versus identidade negra*. Belo Horizonte: Autêntica.

Nascimento, Elisa Larkin. 2004. Kilombismo, Virtual Whiteness, and the Sorcery of Color. *Journal of Black Studies* 34 (6): 861-880.

Nascimento, Cleonice Ferreira do. 2008. *A percepção das famílias negras sobre discriminação racial na escola*. Dostopno prek: <http://www.ie.ufmt.br/semiedu2009/gts/gt15/ComunicacaoOral/CLEONICE%20FERREIRA%20DO%20NASCIMENTO.pdf> (3. maj 2010).

Oliveira, Cloves Luiz Pereira in Paula Cristina da Silva Barreto. 2003. Percepção do racismo no Rio de Janeiro. *Estudos Afro-Asiáticos* 25 (2): 183-213. Dostopno prek: <http://www.scielo.br/pdf/ea/v25n2/a01v25n2.pdf> (3. maj 2010).

Oliven, Arabela Campos. 2008. Universities and Affirmative Action: Comparing Brazil and the United States. *Vibrant* 5 (1): 141 – 161.

Dostopno prek: http://www.vibrant.org.br/downloads/v5n1_oliven.pdf (1. september 2010).

Paixão, Marcelo. 2004. Waiting for the Sun: An Account of the (Precarious) Social Situation of the African Descendant Population in Contemporary Brazil. *Journal of Black Studies* 34 (6): 743-765.

--- 2006. Desigualdades raciais na incidência do analfabetismo no seio da população brasileira: uma leitura empírica baseada nos indicadores do censo 2000. *Libertas* 1 (1): 132-150. Dostopno prek: www.ufjf.br/revistalibertas/files/2010/01/artigo07_1.pdf (7. april 2010).

Pena, Sérgio D. J., Denise R. Carvalho Silva, Juliana Alves Silva, Vânia F. Prado in Fabrício R. Santos. 2007. Retrato molecular do Brasil. V *O imperador das idéias: Gilberto Freyre em questão*, ur. Joaquim Falcão in Rosa Maria B. de Araújo, 283-300. Rio de Janeiro: Editora Topbooks.

PNAD (Pesquisa Nacional por Amostra de Domicílio: Síntese dos Indicadores Sociais da Década 1995-2005. IBGE (Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística). 2006. Dostopno prek:

ftp://ftp.ibge.gov.br/Indicadores_Sociais/Sintese_de_Indicadores_Sociais_2006/Tabelas_Comparativas_da_Decada_1995_2005/ (2. Maj 2010).

PNAD (Pesquisa Nacional por Amostra de Domicílio 2007: Síntese dos Indicadores Sociais. IBGE (Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística). 2008. Dostopno prek:

ftp://ftp.ibge.gov.br/Indicadores_Sociais/Sintese_de_Indicadores_Sociais_2008/Tabelas/ (2. maj 2010).

Report of the World Conference against Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance. 2001. Durban. Dostopno prek:

[http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/0/cb95dc2388024cc7c1256b4f005369cb/\\$FILE/N0221543.pdf](http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/0/cb95dc2388024cc7c1256b4f005369cb/$FILE/N0221543.pdf) (3. maj 2010).

Ribeiro, Matilde. 2009. *As políticas de igualdade racial no Brasil*. Dostopno prek: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/brasilien/06429.pdf> (15. januar 2010).

Sansone, Livio. 1996. Nem somente preto ou negro: o sistema de classificação racial no Brasil que muda. *Afro-Ásia* 18: 165-187. Dostopno prek: http://www.afroasia.ufba.br/pdf/afroasia_n18_p165.pdf (15. januar 2010).

Santos, Ricardo Ventura in Marcos Chor Maio. 2004. Race, Genomics, Identities and Politics in Contemporary Brazil. *Critique of Anthropology* 24 (4): 347-378.

Santos, Sales Augusto dos. 2006a. Who Is Black in Brazil? A Timely or a False Question in Brazilian Race Relations in the Era of Affirmative Action? *Latin American Perspectives* 33 (4): 30-48.

Santos, Luciano Gersem dos. 2006b. *O Índio Brasileiro: o que você precisa saber sobre os povos indígenas no Brasil de hoje*. Dostopno prek: <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001545/154565por.pdf> (3. maj 2010).

Schwartzman, Simon. 1999. *Fora de foco: diversidade e identidades étnicas no Brasil*. Dostopno prek: www.schwartzman.org.br/simon/pdf/origem.pdf (16. december 2009).

Silva, Denise Ferreira da. 1998. Facts of Blackness: Brazil is not (Quite) the United States ... and Racial Politics in Brazil? *Social Identities* 4 (2): 201-234.

Silva Jr., Hédio. 2002. *Discriminação Racial nas Escolas: entre a lei e as práticas sociais*. Dostopno prek: <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001297/129721por.pdf> (3. maj 2010).

Silva, Paulo V.B. 2005. *Personagens negros e brancos em livros didáticos de língua portuguesa*. Dostopno prek: <http://www.anped.org.br/reunioes/29ra/trabalhos/trabalho/GT21-1808--Int.pdf> (1. september 2010).

Silva, Natália Vieira. 2008. *As ações afirmativas e a desigualdade racial no Brasil*. Dostopno prek: <http://www.ic-ufu.org/anaisufu2008/PDF/SA08-11042.PDF> (1. september 2010).

Skidmore, Thomas E. 1992. *Fact and myth: discovering a racial problem in Brazil*. Dostopno prek: <http://www.nd.edu/~kellogg/publications/workingpapers/WPS/173.pdf> (20.december 2009).

Sousa, Leone Campos de in Paulo Nascimento. 2008. Brazilian National Identity at a Crossroads: The Myth of Racial Democracy and the Development of Black Identity. *International Journal of Politics, Culture, and Society* 19 (3-4): 129-143.

Tavolaro, Lília G. M. 2009. *Racial quotas in contemporary Brazil: a new discourse of inequality*. Dostopno prek: <http://lasa.international.pitt.edu/members/congress-papers/lasa2009/files/TavolaroLiliaGM.pdf> (1. september 2010).

Telles, Edward E. 1995. Who Are the Morenas? *Social Forces* 73 (4): 1609-1611.

Telles, Edward E. in Nelson Lim. 1998. Does it Matter Who Answers the Race Question? Racial Classification and Income Inequality in Brazil. *Demography* 35 (4): 465-474.

Telles, Edward E. 2002. Racial ambiguity among the Brazilian population. *Ethnic and Racial Studies* 25 (3): 415-441.

--- 2004. *Race in another America: the significance of skin color in Brazil*. Princeton: Princeton University Press.

Todos têm direitos iguais na República Democrática. 2006. Dostopno prek: http://www.tempopresente.org/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=431 (3. November 2010).

Tribuna da conquista. 2010. Ufba e Uneb vão manter sistema de cotas, contrariando Estatuto, 17. Junij 2010. Dostopno prek: <http://www.tribunadaconquista.com.br/v1/2010/06/17/ufba-e-uneb-vao-manter-sistema-de-cotas-contrariando-estatuto/> (3. November 2010).

Velloso, Jacques in Claudete Batista Cardoso. 2008. *Evasão na educação superior: alunos cotistas e não-cotistas na Universidade de Brasília*. Dostopno prek: <http://www.anped.org.br/reunioes/31ra/1trabalho/GT11-4981--Int.pdf> (28. december 2010).

Vizeu, Rodrigo. 2008. Sistema de entrevistas para comprovar condição de negro para aprovação no sistema de cotas da UnB estréia com críticas. *O globo online*, 10. marec. Dostopno prek: http://oglobo.globo.com/educacao/mat/2008/03/06/sistema_de_entrevistas_para_comprovar_condicao_de_negro_para_aprovacao_no_sistema_de_cotas_da_unb_estreia_com_criticas-426116431.asp (4. november 2010).